

EMBER(SÉG)PRÓBÁK SZÖGESDRÓT MÖGÖTT

MC
151.336

Pónori Thewrewk Aurél

NYUGATOSOK

HADIFOGOLY-EMLÉKEZÉSEK

MUNDUS
KIADO

PONORI THEWREWKAURÉL

NYUGATOSOK

Hadifogoly-émlékezések

MUNDUS – EMLÉKIRATOK

szerkeszti: Biernaczky Szilárd

megjelent:

id. Antall József: *Menekültek menedéke* (Emlékek és iratok)
ISBN 963 8033 18 5, 372 old., 185 fekete-fehér fotó

Harsányi László: *Gallföldön, rabságban* (Hadifogoly-émlékezések)
ISBN 963 8033 60 6, 186 old., 30 fekete-fehér fotó és ábra

Krinszki Gyula: *Életem története* (A Dunától a Mekongig
Ausztrálián át) ISBN 963 8033 15 0, 460 old.

László Károly: *Az út Auschwitz felé. Tóparti nyaralás*
(Emlékezések és interjúk), ISBN 963 8033 16 9, 2004, 359 old.,
42 fekete-fehér fotó

id. Magyar Bálint: *Bukásra ítélt siker. A Vígyszínház élén*
1955–1955, ISBN 963 9501 15 8, 2004, 262 old., 66 fekete-fehér fotó és
melléklet

Ponori Thewrewk Aurél: *Nyugatosok* (Hadifogoly-émlékezések)
ISBN 963 9501 23 9, 2004, 166 old., 19 színes és fekete-fehér fotó

előkészületben:

id. Biernaczky Szilárd: *A bankigazgatók is emberek* (Emlékek, írások, levelek és iratok)

Frenyó Vilmos: *Láttam Fedák Sárít! – Vándorlás csillagfényben – Fehér köpenyben – Kórház és kabaré* (Emlékek és elmélkedések)

Antalóczy Zoltán: *Orvosi hivatásom és hitvallásom* (Emlékezések, írások, interjúk és dokumentumok)

gr. Károlyi Széchenyi Ilona: *Kileng az inga. Egy arisztokrata festőművész nő életútja, bánatai és örömei*

EMBER(SÉG)PRÓBÁK SZÖGESDRÓT MÖGÖTT

PONORI THEWREWK AURÉL

NYUGATOSOK

Hadifogoly–emlékezések

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
Budapest 2004

Ponori Thewrewk Aurél
NYUGATOSOK
Hadifogoly–emlékezések

A címlapot tervezte:
(Kemény Zoltán sorozat design-ja alapján)
Susán Pál

A címlapon:
a szerző arcképe

MC 157.336

2005

MUNDUS
KIADÓ

Felelős kiadó: a Mundus Kiadó igazgatója
Kiadja: a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
Cím: 1089 Budapest, Vajda Péter u. 12.
Telefon: 303-5091, 477-2445, fax: 333-5378
Felelős szerkesztő: Biernaczky Szilárd és B. Wallner Erika
Szövegszerkesztés: B. Wallner Erika
Szedte: Mundus Kiadó – Kiadványelőkészítés
Készült a debreceni Kinizsi Nyomdában
Felelős vezető: Bördös János

ISBN 963 9501 23 9
ISSN 1416-8324

Előszó

A második világháború után a „nyugatos” megbélyegző jelzőt az viselte, aki nyugatról jött vissza. Tehát oda került ki a háború idején. És miért? Hivatalos felfogás szerint azért, mert németbarát volt, és a szovjet hadsereg közeledtével a „végső győzelemben” bízva kiment nyugatra a német hadsereggel vagy a náci németek csatlósáival, a nyilasokkal. Nyugatos volt a visszatért vagy visszahozott nyilas pártvezér, katonatiszt. De az volt az államigazgatási tisztviselő, a vasutas, az oroszoktól tartó polgár és minden családtagja. És az volt a félkatonai levante-szervezetbe tartozó, kirendelt, kivitt vagy kihurcolt fiatalos fiú éppúgy, mint bármely – tehát fegyveres vagy fegyvertelen – katonai alakulat zárt vagonban kiszállított légénységi tagja.

A nyugatosnak legelőször igazoltatnia kellett magát. Ha nem volt papírja a sikeres igazoltatásáról, nem kaphatott állást. De nem kapott sok igazolt sem. A nyugatosnak nem járt szavazati jog.

Sok esett már a Gulágról, a szibériai és más szovjet lágerek megkínzott magyar katonáiról és a „kicsike robot”-ra elkapott civil foglyairól. Kevesebbet hallott – és olvasott – a magyarság a nyugatról hazatértekről. Nem a bűnösök, hanem az ártatlanok, nem a tettesek, hanem az áldozatok sorsáról, viszontagságairól. Ha valaki amerikai fogságból tért vissza, irigykedve fogadták, mert a közhit szerint jobban élt kint, mint az ittmaradtak. Kevesebb érdeklődés fogadta a francia fogságba kerülteket, akiknek a szenvedései összemérhetők a keletre hurcoltakéval.

Ez az írás nem a nyugati fogság krónikája. Egy mozaikkocka csak, de nélküle nem lenne teljes a kor történelmének a képe.

TARTALOM

Előszó	5
Tartalom	7
Katonaság 1944–1945	9
Kezdődik a fogság	41
Kreuznach puszta földjén	47
Die Hölle hiess Kreuznach	62
A Bodeni-tónál	90
Franciaország: Rennes	124
Bruz	130
Betegen	148
Hazafelé	156

Képek jegyzéke

1. a-b. A dunántúli bujdosás közben kapott „Nyíltparancs”, illetve a további barangolásra lehetőséget adó „meghosszabbítás”	97
2-6. Az amerikai felszabadítás után, a fogságbaesés előtti pillanatokban egy osztrák rajzoló így örökítette meg: Oláh Gábort,	98
Lózsa Albertet,	99
a kötet szerzőjét,	100
Borka Miklóst	101
és Daday Hunort	102
7. a-b. Egy lap a felvételezett napi élelmiszerek elosztására vonatkozó számítások füzetkéjéből	103
8. A fogolytábor lakói Bad Kreuznach-ban a szabad ég alatt, esőben (a szerző fogolytársa, Tóth Tibor festőművész rajza)	104
9. Ponor Thewrewk Aurél, a kötet szerzője (Tóth Tibor rajza)	105
10. Füleki Géza (Tóth Tibor rajza)	106
11. Kereszti Gábor, a magyarok táborparancsnoka (Tóth Tibor festménye)	107
12. Kilátás Lindauból a Bodeni-tóra és a svájci Alpokra (Tóth Tibor akvarellje)	108
13. A Sängerkhalle színpadi emelvénye előtt heverő foglyok (Tóth Tibor rajza)	109
14. Oláh Gábor, a jogász és lakatos (Tóth Tibor rajza)	110
15. Győrffy (Csertán) György, a színész (Tóth Tibor rajza)	111
16. a. Fogoly-barkácmunkák, közöttük a szerző gravírozója és zsebkése	112
16. b. Füleki Géza, Tóth Tibor és a szerző – csaknem 60 évvel később... ..	112

KATONASÁG 1944–1945

– Riadó! – hallottam az üvöltést. A szomszéd vágányon veszteglő német szerelvény katonái is megjelentek a félrehúzott vagonajtókban.

– *Was ist's?*

Aztán ők is elbődültek:

– *Alarm!*

A máskor oly szigorúan vett elsötétítési rendelkezés ellenére kigyulladtak az állomás peronlámpái. Kavicson csikorgó, dobogó bakancsok és hintázó, hullámos csóvákat húzó kézilámpák széledtek szét minden irányba. Elsőként a szinte kizárólag teherkocsikból álló szerelvények felső részeit kuttatták át gondosan. Fölöttem is döngtek a léptek, szállt rám a por.

Aztán az alvázakra került a sor. Ha lehet, még szorosabbra húzódtam össze a tengelyen a kerék mellé. Alig fél méterre tőlem láttam a lámpát tartó katona bakancsát. A fény is behatolt, de szerencsére a kerék nem küllős, hanem tömör volt. A keresésben kifáradt szem nem vette észre a mögüle talán kilátszó zubbonyom szélét.

Délelőtt olvasták fel a század előtt a nyilas rezsim egyik első rendelkezését. Nekünk újoncnak alá kellett írunk annak tudomásulvételét. A szöveg egyik mondata zakatolt most bennem:

„... a szökésben levő honvédegyént bárkinek joga van a helyszínen felkoncolni...”

De éreztem, hogy most nem találnak rám. Ha a tehervagon másik oldalról világítanak meg a tengelyt és a kereket, menthetetlenül meglátnának. De valami okból nem kerestek a túloldalról.

Lassan kialudtak a kézilámpák, majd a peronlámpák is. Elült a dobogás, a csoszogás. A németek is a szerelvények mélyére húzódtak. A szeles, hideg sötét ismét ráfeküdt az állomásra.

Talán éjjél lehetett.

Egy hónapja még a tanárvizsga izgalmai hullámozottak körülöttem és bennem. Micsoda légitámadás volt az egyik utolsó írásbeli délelőttjén! Szentül hittem, meg sem tartják, csak úgy vaktában indultam a Múzeum körútra megtudni, hogy mikorra halasztották. Az altiszt megkérdezte:

– Mikorra szólt a beosztása?

– Mára.

– Akkor szaladjon, mert a többi már javában ír!

Azután a szóbelik, meg az a pár boldog nap.

Két hete érkezett a behívó, nem sokkal az utolsó vizsga után.

Erősen találgattuk, mi lehet „a rep. fe. és bo. szer. kik. o.”, mert oda tartozok bevonulni október 5-én – vagyis éppen a nevem napján. A rep. kétségtelenül repülő, a bo. szer. nyilván bombaszerész. Tudtam, milyen veszélyes a tűzszerészek munkája, de közügyességemben bízván úgy gondoltam, majd csak elboldogulok a bombákkal baj nélkül. A front még veszélyesebb.

Polgárdiba anyám fivére, Pali bácsi, a lovassági tábornok vitt le kocsiján a Balaton menti Palóznakra utaztában. Még váltott is pár szót a kiképzési osztály vezetőjével, egy századossal.

Képzeltető, milyen feltűnést, sőt, izgalmat keltett az ottani katonai körökben a vörös csík nagybátyám nadrágján.

Kiderült, hogy a behívó helyes megfejtése: repülőfegyver- és bombaszertár kiképzési osztálya. Mi újoncok ott nemcsak semmiféle repülőfegyvert vagy bombát nem láttunk, de ilyen raktárat sem.

Csak tizedeseket, őrzetőket, no meg a szakaszvezetőt, aki eltorzult arc- cal üvölti pirkadattól sötétedésig:

– Jobbra át! Feküdj! Térdre! Fel! Futás! Állj! Hátraarc egy! Kedő!

Körletünk szilánkos deszkapadlós egykori kocsmahelyiség – a Pásztor-kocsmá – ivója volt, ahová annyi vaságyat zsúfoltak, amennyi csak belefért. A körletrend fenntartása nemcsak nehéz, de szinte lehetetlen volt. Irigykedve gondoltunk azokra a társainkra, akik mégis civilizáltabb helyre: kaszárnnyába kerültek, ahol az udvari kút vályúja helyett vízvezeték csapja alatti csempemosdóban tisztálkodhattak hajnalonta.

És tegnap – de már bizonyára elmúlt éjfél: tegnapelőtt – a rádióhír: Horthy fegyverszünetet kért az oroszoktól.

Hát részünkről vége a háborúnak! A században nyilván az a kis csoport örült ennek a legjobban, amelynek tagjait a közös, azonos gondolkodás kövacsolta össze az újonckiképzés első tíz keserves napja alatt. Sokukat már civil koromból ismertem, mint Füleki Gézát, egykori osztálytársamat, vagy a művészhajlamú Iványi Cinit meg másokat. Az újak közül a fakírnyugalmú Nyeviczkey Gyurkával rokonszenveztem különösebben. Vele a második este kerültem össze.

Az ügyeletes őrzető szerint az egyik gombomon a sasszárnnyak nem álltak vízszintesen. Ezért a zubbonyom valamennyi gombját öt percen belül csatároszlop alakzatban a lepedőmre kellett varnom.

A gombok levágása még csak ment, de a felvarrással aligha lettem volna kész időre, ha az akkor még ismeretlen Gyurka ki nem segít tűvel, cérnával, gyors ujjáival.

Mint azt varrás közben megtudtam, ő úgy vonult be, hogy az első adandó alkalommal megszökik. Ellátta magát mindenfajta térképpel, még iránytűvel felszerelt zseblámpával is.

Amint október 15-én délután meghallottuk, hogy Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után Szálasiék átvették a hatalmat, késszé formáltuk szökési terveinket.

Cini óvatoskodott.

– Ne szökjetez még! A helyzet nem eléggé érett!

Nem hallgattunk rá:

– Még ma megszökünk! Legfeljebb holnap!

– Bízunk a sorsra! – mondtam, és feldobtam egy pengőst. – Ha fej: ma szökünk, ha írás: holnap.

A pengő csörrent: írás!

A bevonuláskor levetett civil ruháink még nálunk maradtak. Az idős istállószolgát megvesztegettük, hogy a két hátizsákot hozza utánunk másnap este fél kilencre az utolsó ház utáni kukoricaföld széléhez.

Eljött az addigi kiképzés legkeményebb napja. Volt írógépszerező zászló-sunk vad nyilas beszédet tartott, és olyan harcászati gyakorlatokba hajszolt minket akkor délelőtt, hogy lógott a nyelvünk. Jó pár kilométert menetel-tünk, futottunk, kúsztunk. Hazafelé körletünk rideg ágsora volt vágyálma-ink teteje.

Déliidőben odaérve a körletet fenekestől felforgatva találtuk. Egy őrmes-ter nem emberi hangon ordított. Lassan kivehettük, hogy valamelyik tár-sunk ágya alatt a körletvizit alkalmával egy sárkefét talált. Ezért ágypainkat az öregbakákkal felforgatta, a katonaládák tartalmát szétdobáltatta. (Ezt volt katonáéknál a „forgósél”.)

Az idegenlégiós prédikáció után emlékeztető gyakorlatozásban is volt részünk:

– Térdre! Fel! Térdre! Fel! Térdre! Fel!

Nem tudom, hányszor és meddig csináltunk ezt, fáradtságom ellenére jól bírtam lábizmokkal. Bizonyosan a sok biciklizésnek köszönhettem. De láttam, hogy Füleki Géza egy-két „Térdre!” után már aligha tud engedelmeskedni a „Fel!”-nek.

Amikor úgy éreztem, hogy már nekem sem megy soká, kezdtem szá-molni. Még 37 „Térdre!” volt hátra.

Ebédhez békaügetésben kellett sorakoznunk.

– Már nem tart soká! – gondoltam.

Este, takarodó előtt elindultunk Gyurkával, mintha az utcai csaphoz igyekeznénk kezünkben lóbált kulacsunkkal. A csapnál jól körülnéztünk, és a sötét utcában gyorsan továbbsurrantunk a mezők felé.

A vén istállószolga késett. Őrszemek közeledtek-távolodtak. A toronyóra elütötte a kilencet: takarodó!

Körletünk irányából zsvajgást hallottunk. Máris felfedezték szökésün-ket?!

– Nincs más hátra – szólt Gyurka –, el kell indulnunk katonaruhában. Még éjjel elérjük a Balatont Aligánál, ott él egy nagynéném, van két felnőtt fia, átöltözhetünk. Holnap aztán utazhatunk Pestre.

– Aligától nincs túl messze Palóznak, anyám most ott él.

Átvágtunk a kukoricaföldeken a Gyurka iránytűje mutatta irányban, a Balaton felé. Iszonyú ragadós, mély sár mindenfelé. A bakancsok sónehe-zek lettek. Nem mehettünk ki az országútra, ahol tucatszám jártak berreg-ve-világítva a katonai autók. Az autólámpák tompított fényét leszámítva vaksötét volt, gyakran léptünk kátyúba. Botladoztunk, elestünk. Cuppogott a sár, a kukoricaszárakon zörögtek a levelek.

– Te miért szöksz? – kérdezte hirtelen Gyurka.

Meglepődtem.

– Azt hiszem azért, amiért te! Vagy talán szívesen lennél tovább Szálasi-katona?

– Nem, nem így értem. A politikán kívül miért?

Hogyan magyarázzam meg röviden az okokat? Hogy milyen irtózatosan nagy a távolság köztem és az egész katonaság között? Hogy mik voltak az eddigi céljaim? Hogyan képezem a jövőmet? Ilyesmikről nem volt alkalom beszélgetni barátságunk rövid ideje alatt. A kiképzés nehéz napjaiban néha nem is futotta többre egy-egy szemvillanásnál.

Kissé szilárdabb talajra érve lassan anyámról kezdtem beszélni, meg arról a különös szerelemről, ami másfél év óta eltöltött. Beszéltem a tanulmányaimról, a hajlamaimról meg mindenről, ami valamiféle arcképpé állhat össze Gyurka szemében, és ami választ is adhat. Visszakérdeztem:

– És te miért szöksz voltaképpen?

– Nekem így is, úgy is mindegy... – szólt hosszabb szünet után különös, keserű hangon. – De így becsületesebbnek érzem, mert már csak önmagamnak tartozom felelősséggel...

– Élnek a szüleid?

Nem válaszolt, talán csak a fejével intett, de ezt nem láthattam.

– Élnek?

– Igen – felelte végre. – És... és még van valakim, de...

– Hát akkor?

– De mégis egyedül vagyok. Értsd meg: egyedül... és nekem már mind-egy...

Nem tudtam többet kihúzni belőle.

Az erőltetett menet ellenére dideregtem. Sajnáltam a pulóveremet, mert a hátizsákomban maradt, tehát elveszett. Csak zubbonyban indultunk, mert a köpeny gyanús lett volna. Alatta csak egy vékony civil ing volt.

Gyurka meghallotta vacogásomat.

– Félsz?

Dühös lettem.

– Egyáltalán nem! Csak fázom! – és elmondtam, miért.

Gyurkán két vastag ing is volt, és mit sem törődve ellenkezésemmel, az út másik felén levő bozótosba tartott, ahová nem hatolhatott az autólámpák fénye. Ott lehúzta az egyik ingét, és nekem adta.

Most már kellemesebb volt a gyaloglás, bár megint a kukoricaföldeken dagasztottuk a sarat. Lepsény közelében felkapaszkodtunk a vasúti töltésre, és annak szilárd ösvényén haladtunk tovább.

Teljesen váratlanul csattant a fekete csöndbe a kiáltás:

– Állj!

Megálltunk. Ez már újoncreflex.

– Ki vagy?

– Utasok... – mondtam némi habozás után.

– Nem tudják, hogy este tíz óra után senkinek sem szabad kint tartózkodni? Hova mennek?

– A Balaton felé.

Két puskás katona alakja rajzolódott ki előttünk, amint közelebb léptek. Ők is kivethettek minket.

– Hát ti katonák vagytok?

– Igenis.

– Szabadságlevél?

– Nincs.

– Eltávozási engedély?

– Az sincs...

– Úgy?! Gyerünk az őrszobára! Előre!

Megindultunk. Elöl mi, mögöttünk az őrjárat.

– Mi legyen? – kérdeztem sűgva Gyurkától.

– Ha jelt adok, én balra, te jobbra! – suttogta vissza.

A lepsényi vasútállomáshoz közeledtünk. Vagy négy szerelvény állt bent. Az egyiknek vége csaknem egyvonalba került velünk.

Gyurka hirtelen megszorította a kezem: – Most! – És már el is tűnt balfelé a sötétben.

Jobbra viszont vastag sövény kezdődött, utána az állomás épülete, előtte a peron és a szerelvények. Lélekszakadva futottam előre.

– Állj! – ordította az egyik őr.

Gyorsítottam.

– Állj vagy lövök!!

És már lőtt is. A lövedék a fejem felett fűtült el. Levágtam magam a földre, és villámgyorsan átkúsztam a balra álló három szerelvény alatt. A harmadik (teher)vonat egyik tengelyére kapaszkodtam fel, és a tömör kerék mellé ültem odalapulva, mint valami alátétkorong.

– Eddig nincs semmi baj! – gondoltam akasztófahumorral. Tisztában voltam azzal, hogy innen aligha lehet feltűnés nélkül előmászni. Egyik oldalra a szerelvényeken túl a peron az örökkel, meg az állomásépület, a másik oldalra pedig a német katonavonat.

Hideg szél fűjt. Teljesen elgémberedtek a tagjaim. Mozogni próbáltam, de a tengelyről durva rozsdadarabok hullottak le az éppen alattam levő nagy keménypapír lapra, és ez – szerintem – pokoli lármát csapott. Az egyik német kocsiból egy átkozott fehér kutya ugrott le, és ott szaglászott a közelemben. A neszekre felém fülelt.

Mi lesz, ha jön a hajnali világosság? És ha elindul a szerelvény? A tengelyről már induláskor lefordulok. Nincs mibe kapaszkodnom, az ujjaimat sem érzem már.

Egy mozdony sípolt a közelben. Nemsokára enyhe zökkenőt éreztem: rákapcsolták a szerelvényemre.

A kisebbik(?) rosszat választottam: kimásztam a sínek közül.

A szerelvény, mintha csak erre várt volna, elindult. Felegyenesedés közben éles fájdalom nyilallt a lábamba és a hátamba. Az első pillantásom két katonára esett. Láttam: már nem a „mieink” voltak.

„... a szökésben levő honvédegyént...”

Szabályszerűen tisztelegtem, és megkérdeztem, hol találom az állomásparancsnokot.

A váróterembe vezettek. A padlón és a padokon vagy nyolc katona aludt. Egy tüzér törzsőrmesterhez vezettek.

– Törzsőrmester úr! P. Th. A. karpaszományos honvéd alázatosan jelentkezem, és kérem csapattestemhez Polgárdiba való visszakísérésemet!

– Ez nem megy olyan egyszerűen! Ez már a lepsényi körzet! Az itteni parancsnokságnak fogom átadni. – Némi töprengés után hozzátette: – De előbb reggel a csendőrségre kísértetem.

A váróterem órája 3/4 hármat mutatott.

A pad kemény volt, ha nem is annyira, mint a tehervagon tengelye. Aludni mégsem tudtam.

Hatkor indítottak a csendőrségre egy másik kiskatonával, aki kórházból jövet minden papírját elvesztette.

A rideg csendőrségi helyiségben ketten fogadtak. A törzsőrmester arca olyan hideg és kemény volt, mint a kongó kópadló. Rámivallt:

– Hol a cimborád?

– Nem tudom.

– Úgy?! Vidd csak át a másik szobába! – fordult a társához, az őrmesterhez.

Éppen eleget hallottam a csendőrök vallatási módszereiről ahhoz, hogy ne érezzem kellemesen magam.

Amint az ajtóhoz értem, még utánam szólt a törzsőr:

– Mi a mesterséged?

– Tanár vagyok...

– Hát maga karpaszományos? (vagyis érettségizett). Hol a karpaszományos? (Ez a zubbony ujjára varrt, enyhe V-alakban megtört, sávozott szalag.) – Jöjjön vissza!

Ez után a kihallgatás már barátságosabb hangnemben folyt. Minden holmimat elszedték és leltárba foglalták: „673 P 29 f., 1 Szent Antal tokban” (ezt még anyám adta)...

A csendőr őrmester kísért egy községbeli házban berendezett körzeti katonai parancsnokságra. Két katona egy merev arcú híradós főhadnagy elé állított.

– Tisztában van tette következményeivel?

Elmondtam, amit újoncként tanultam a szökésről és az önkényes eltávozásról. Az én engedély nélküli távozásom nem számít szökésnek, mert 24 órán belül jelentkeztem, és ezért nem jár súlyosabb büntetés.

– Téved! – szólt a főhadnagy, és elém teregette a Honvédségi Közlöny legújabb számát. – A Nemzetvezető (Szálasi) az önkényes eltávozásra is kiterjesztette a statáriumot. Önt a helyszínen főbe kell lövetnem.

Nem éreztem mást, mint valami megkönnyebbülés-félt, hogy mindennek vége lesz, és kialhatom magam.

Két ór között indultam kifelé. Az ajtóhoz érve a főhadnagy utánam szólt:

– Előbb átkísértetem Polgárdiba. – Hogy a bajtársak előtt lőjenek főbe, gondoltam, mert sok ilyen esetet hallottunk akkoriban: ha a szökött katona még nem jutott nagyon messze az alakulatától, elfogása után elrettentésül a csapatteste előtt hajtották végre a kivégzését.

Ha az otzfelejtett autóabroncsot nem számítjuk, egy teljesen üres garázs-félébe zártak. Egy ideig a betonon nyolcasokat róttam, így próbáltam rendezni a gondolataimat, majd a gumiabroncsra ülve tettem sikertelen kísérletet az elalváásra. Átkulcsolt lábszáramnál valami szokatlan, sima tárgyra tapintottam. Eszembe jutott, hogy puha fedelű orosz nyelvkönyvemet –

zsebeim kicsik lévén hozzá – induláskor a harisnyám alá csúsztattam. Nem sokat ronthat a helyzetemen, ha megtalálják nálam, de mégis...

Zörgettem és kikérezkedtem. Két puskással a hátam mögött sétáltam a fabódéhoz. Bent összetéptem és a gödörbe szórtam a könyvet.

Késő délután teherautón utaztattak Polgárdiba. Két jókedvű öreglegény volt az öröm. Nagy szelet kenyeret kaptam tőlük egy még nagyobb szelet disznósülttel.

– Ilyen jó itt a koszt?

– Fenét! Csak jóba vagyunk a géhással!

Irgykedve hallottunk azokról, akik a honvédségi gazdasági hivatalba kerültek. A GH-n legendásan jól élt minden beosztott.

Polgárdiban a parancsnokságon a nyilas zászlós leírhatatlanul megvető pillantása fogadott.

A helyőrség parancsnoka, a százados kínos lassúsággal vallatott. A megtört bűnös szerepét játszottam. Azt mondtam, hogy csak özvegy édesanyámat szerettem volna látni, mert hallottam, hogy a Vár környékén harcok is voltak az átállási kísérletkor.

– Igaza volt nagybátyjának: maga nagyon különös ember. De én már nem tehetek semmit, és bizonyára a tábornok úr sem... Amíg a cimborája megérkezik, a fogdában elmélkedhet meggondolatlansága következményeiről!

Elvezettek. Az egyik falon egy keretből sötét, kopasz katonafej nézett rám. Pizkos volt, zubbonya felismerhetetlenül sáros, foltos. Csak jó pár pillanat múlva döbbsentem arra, hogy a keretbe nem képet, hanem tükröt foglaltak.

A község határában állt a major, amelynek udvarán a hosszú, sokajtós, apró helyiségekre oszló egykori tyúkólból alakították ki a fogdát. Az egyik lécrácsos ajtón nyitották meg a lakatot, és betoltak a sötétbe.

A szűk és szagos cellában két szalmazsák–derékaljon négy alakot láttam – inkább sejtettem – szorongani. A helyiséget a két fekhely szinte teljesen betöltötte. Hol lesz itt hely számomra?

Az egyik szalmazsák szélén az alvó alak mellett legalább leülhettem. A fekvőről kiderült, hogy nem alszik. Talán hallott valamit a szökésemről, mert lekászálódott a derékaljról, és átengedte a helyét. A szalmazsák másik felén tovább feküdt valaki.

Ahogy a szemem hozzászókkott a sötétbe, láttam, hogy ez a cella – legalábbis ami a légköbmétert illeti – még kisebb lehet, mint a többi. Éppen ezen át vezetett a pincébe a külső lejárát, amelynek lépcsőzetes boltozata a cellában szűkítette az amúgy is kevés teret. A helyét nekem átadó fogdás ennek legszelesebb lépcsőjén húzta meg magát.

Fogdás létem első éjjelén ötödmagammal próbáltam aludni a legfeljebb kétszemélyes lyukban.

Másnap reggel kikerült mellőlem két fogoly, majd a harmadik napon egyedül maradtam egy beszédes öreglegénnyel. Ő a fehérvári pályaudvaron egy bőröndöt emelt el. Szerencsétlenségére a károsult a százados barátja volt. Hiába adta vissza a bőröndöt minden bennelevő holmival (két szappan kivételével, amit a felesége már elmosott), a károsult 5000 pengő – irreális – kárt jelentett be, és ezt a százados elhitte. Az öreglegényre legalább öt-hat hónap „Sár utca” várt (ott volt a fehérvári katonai fogda.)

Az újonckiképzés kényszermunka-napjai után nyugodtabb volt itt az élet. Anyámnak az egyik szabadulóval levelet csempésztettem ki, megírva sikertelen kísérletemet, és azt, hogy ne aggódják, legfeljebb „katonai karrierem” tört ketté...

(És sokat gondoltam arra az asszonyra is, aki olyan pazarul tette színésé utolsó másfél évemet, és akivel csak a politikai nézetkülönbség miatt veszünk össze néha. Még „szabad” újonc koromban írtam neki, nem hallgatva el újonctársaimmal azonos felfogásomat a háború folytatásának kilátástalanságáról, sőt, még szökési terveimre is tettem halvány célzást. Szökésem idején kaphatta kézhez ezt az illegálisan kicsempésztett levelet. Mint jóval később megtudtam, azonnal elszaladt vele a várbeli SS-parancsnokságra, hogy ezt a „zsidóbérenc, liberalista” századot azonnal vezényeljük Németország valamelyik büntetőtáborába. Ha a súlyos fronthelyzet és a Szálasi-puccs miatt nem lett volna egyéb gondja a német parancsnokságoknak, bizonyára megjárunk egy-két hírhedt koncentrációs tábor.)

Beszédes lakótársam kivégzési történetekkel szórakoztatott. Íme az egyik:

– A Kárpátok alatt történt. A századtól egy fiú már kétszer meglógott. Visszajött ám mindig, csak öreg, gyenge szüleinek segített a földjükön. Harmadszor is meglépett, de ekkor már ki volt hirdetve a statárium. Úgy volt, hogy én leszek az egyik kivégző lövész, de valamilyen mesével sikerült lerázni ezt a tisztséget. A századnak végig kellett nézni, hogyan lövik agyon. Olyan strammul állt a puskák elé, hogy csak nézték. Utolsó kívánsága az volt, hogy elbúcsúzhasson a szüleitől. Minthogy az hosszú ideig tartott volna, megtagadták tőle. Nem engedte bekötni a szemét. Ketten a fejére, ketten a szívére céloztak. Úgy összerázkódtunk a sortűzre, mintha minket ért volna. Hogy mennyi vére van egy embernek! Tele volt a föld, de még a mögötte levő fal is. De a fiú még élt, a földön fekvé nyöszörgött: – Anyám! Anyám! – Bizony, többen elsírták magukat. Minket aztán elvezettek, de mint mondják, még vagy félóraig élt, nyögött, nyöszörgött... s aznap paradicsomlevest kaptunk ebédre. Senki sem tudta megenni. Többen rosszul lettek a látásától is...

Amire befejezte, hozták az ebédünket.

Két csajka paradicsomlevest...

Sikerült elhozatom a körletből a tisztálkodó szereimet tartalmazó dobozomat. Ebben tartottam mindazokat a gyógyszereket is, amiket minden elképzelhető nyavalyára gondolva anyám tukmált rám.

Társamat kihallgatásra vitték. Az ór, aki érte jött, elújságotla, hogy a Dunántúl kiképzési főparancsnoka fog idelátogatni Pécsről.

Jött is az ezredes úr, megfelelő kísérettel. Félig megvető, félig szánakozó tekintettel mért végig. Érzésem szerint: mint egy vágóhídra küldött marhát. A kinti beszélgetéséből annyit kivehettem, hogy „a másik” – vagyis Gyurka – még nem került elő, de kétségtelen, hogy rövidesen idehozzák, csak erre várnak...

Amint elmentek, összeszedtem minden orvosságomat. Jó marokra való pasztilla volt, felismertem köztük az aszpirint, az ultraszeptilt, a kinint. Gondoltam, ha nem is öl meg ennyi, de okoz olyan súlyos mérgezést, hogy talán elhúzza a dolgokat.

Bevettem mind. Végigfeküdtem a szalmazsákon.

Csaknem azonnal lépteket hallottam, majd kicsapódott az ajtó, egy őrmester hívott.

– A főtörzs úr fürdeni akar, szivattyúzzon vizet a rezervoárba!

Az udvaron állt a szivattyús kút, nehéz öntöttvas kerekével. Nagy munka volt a kereket forgatva vizet húzni a kút mélyéről, és felnyomni a majorépület padlásán levő tartályba. Legalább háromnegyed órán át erőlködtem a kerékkel, mert nemcsak a főtörzs akart fürdeni, de az épp nála vendégeskedő hölgye is. Úgy megizzadtam, hogy mindenem csupa víz lett. Hullafáradtan estem vissza a fekhelyemre – de az apró mérgek legkisebb hatását sem éreztem. Úgy gondolom, ebben a kiizzadásnak is része volt.

Új küldeményt kaptam a körletből: egy újonctársam, Martényi Gyurka küldött nekem egy Bibliát. A piarista gimnáziumokban, ahol diákoskodtam, nem sokat hallottunk a profétákról, még kevésbé a kisprofétákról, akiknek legfeljebb a nevét illett ismernünk. Így azután velük kezdtem a bibliai tanulmányokat – elsősorban Ámossal, akinek egyik jóslatáról az egyetemen is hallottam: sötétségről, méghozzá déli nap-elsötétedésről volt szó. Csillagász lévén természetesen napfogyatkozásra gondoltam. De mikor lehetett? (Jó néhány évtized eltelt addig, amíg ki tudtam számolni.)

A negyedik nap, október 20-án, déltájban megérkezett Gyurka. Civilben, és meglehetősen könnyedén lépkedett két katona között.

– Elkaptak? – kérdeztem.

– Dehogy. Magam jelentkeztem.

– Te örült! Csak arra vártak, hogy megkerülj, mert együtt akarnak főbe löni minket!

– Dehogy lónek! Itt van, olvasd! – nyújtott át egy kétnapos újságot: „Akik ezekben a zavaros napokban önkényesen elhagyták csapattestüket, de oda 20-án délig visszatérnek, azok ellen semmilyen büntetési rendszabályt nem lehet foganatosítani...”

Beregffy Károly vezérezredes s.k. honvédelmi miniszter.”

Gyurkának sikerült Pestre utaznia. Amint kihírdették az amnesztia-rendeletet, hadbíró apja azt tanácsolta, ne kockáztasson többet, utazzék vissza.

Így kerültünk megint – méghozzá szabadon! – a századunkhoz.

A barátok elmesélték, hogy kiképzőink csak reggel vették észre a két újonc hiányát. A körletügyeletes még látni is vélt engem este az ágyamon aludni. A szökésünk utáni napokban elviselhetetlen lett a bánásmód. A lehető legnehezebb egész napos fegyelmező gyakorlatok után rendszeressé váltak az éjjeli hadgyakorlatok, többnyire zuhogó esőben. Volt olyan éjszaka, amikor három riadó is követte egymást. Mégis örültek, hogy legalább mi kimaradtunk mindebből. Visszaérkezésünk után egyetlen neheztelő szót sem ejtettek, hogy kettőnk miatt szakadt nyakukba a sok gyötrelmem...

A századparancsnok félig tréfásan, félig komolyan egy társamat rendelte mellém, hogy állandóan szemmel tartson. Ez volt Miszlivecz Feri, akit méltán nyugtalanított annak a tudata, hogy őrizettje az első adandó alkalommal újra szerencsét próbál.

A századot másnap három részre szakították: Cini a tapolcai, Gyurka a szentkirályszabadjai részleggel vonult el. Gézával és sok más régi és új barátal a budaörsi csoportba kerültünk.

A budaörsi kaszárnyában csak néztek: nem tudott az érkezésünkről senki. Így aztán az első napon csak hideg kosztot kaptunk. Állítólag csak az egyik szakács tudott a reptéren arról, hogy nem ide, hanem Fülére kellett volna mennünk. Tény, hogy a parancsnokság csak öt nap után tisztázta a helyzetet: a szakácsnak volt igaza.

Az orvosi vizsgálat alkalmával állítólag egy tetvest találtak közöttünk. Azonnal parancsba kaptuk, hogy menjünk a Közegészségügyi Intézetbe, de meg ne próbáljunk tömegközlekedési eszközt igénybe venni.

A tetvetlenítő Budaörstől sok-sok kilométerre a Váci út végén, Újpestnél volt. A gyalogút szórakoztató és tanulságos volta azért nem tudta elfeledtetni fárasztó voltát, hiszen minden holminkat magunkkal kellett cipelnünk.

Jól megjárta, aki valamiféle bőrholmit hagyott a gőzölőbe került ruhákneműi között! Magam is láttam egy pár bőrkesztyűt a kezelés után: úgy összeszement, hogy egy hároméves gyermeknek is szűk lett volna. A civil hátizsákomról ugyan lecsatoltam a vállszíjakat, de a rávarrt csatos bőrrész a holmik kihűlése után egyszerűen letört. Sokerű, szigetelt kábellel oldottam meg a csatok felerősítését.

Visszafelé már villamoson tehettem meg az utat, meglehetősen vidáman és némi kitérével. Az utolsó estét – persze engedély nélkül – otthon, a Fő utcai lakásban töltöttem. Bizonyos voltam abban, hogy akkor alszom benne utoljára. Mintha csak láttam volna a pár hónap múlva benne tanyázó-garázdálkodó német katonákat, a nyilasokat, a betelepített menekülteket, majd az orosz – helyesebben szovjet – megszálló katonaságot. Féltebb könyveimet a főfal közelébe telepítettem át. A kulcsot a házban lakó rokonoknál hagytam azzal, hogy a lehetőségekhez képest vigyázzanak a lakásra.

Füle négy kilométerre esik Polgárditól. – Mi az a 180 km-es kerülő a katonaságnak?! – mondogattuk útközben a vonaton.

Megisméltődött a budaörsi jelenet: Fülén sem tudtak rólunk. A helységparancsnok vissza akarta küldeni a századot azzal az indoklással, hogy a faluban nincs több szálláshely.

Mégis lett. Például Szöllösi néni házában ötünknek is.

Az újonckiképzés folytatódott, illetve kiképző őrmestereink nem véve tudomást a polgárdi két hétről: újra kezdték előlről. Csak a kiképzési stílus változott egy kissé: a szöveg árnyaltabban volt alpári. A magasabbik, elálló fülű őrmester volt találékonyabb a testi-lelki megpróbáltatások alkalmazása, továbbá a büntetések kiigyalása és végrehajtása terén. Két kiszemelt áldozata volt: az egyik a hórihorgas Daday Hunor (a később Ausztráliában élő, nemzetközi hírű növénybiológus). Neki az őrmester ocsmány szavakkal

kiadott utasítására a nemi élet részleteiről kellett volna beszámolnia – de hát neki még soha nem volt nőkalandja. A flegmatikus Hunor látszólag jól viselte a megaláztatást. Az elálló fülűnek felém irányuló figyelme más téren nyilvánult meg. Aki a Balaton északi partja felé utazik vonaton, az a Füle megállóval szemközti oldalon egy futballpályát láthat. Ez már akkor is megvolt. A vasút felé eső oldalon, annak teljes hosszában egy sekély árok húzódtott. Az őrmester az árokparton egysorba állított minket.

Azután rendre mindegyikünk elé lépett, képtelen grimaszokban rángatózó arcát egészen közel tolta. Aki elmosolyodott, azt hatalmasan mellbe boksolta – a mosoly az árokban halt el. Csak velem nem boldogult. Kiválasztottam magamnak egy pontot a horizonton, és bármit csinált előttem az őrmester, továbbra is azt a pontot figyeltem, függetlenül attól, hogy közte és köztem egy változó grimaszú pofa is van. Ezért aztán az arc tulajdonosa más, itt nem részletezendő módokat eszelt ki, hogy felgyűlő bosszúságát levezesse rajtam.

Később mégis sikerült a kegyeibe férkőznöm. Kipuhaltam a gyengéit: például szerette a slágereket. Nosza megszerveztem egy háromtagú énekkart, és ha esténként szölyített minket, előadtuk neki az egyetlen összetanult, akkor divatos Kazal-slágert: „A purzicsán az prima pipadohány...”

Hat heti újonckiképzés után már-már azt gondoltam, hogy Fülén még aszály idején is legalább bokáig ér a sár. Kiképző őrmestereink fegyvelmező eszköznek használták az esős időjárást. Egész délelőtt kúszattak minket hason és háton a legpocsolyásabb útszakaszokon – de a délutáni sorakozónál már szemernyi piszok nem lehetett száraz(!) köpenyeinken. Ezért aztán ebédidőben mindenki a tűzhelyek körül sürgölődött. A sárkefék sörtéi tövig koptak.

Felső rendelkezésre Fülén időjelző századdá alakultunk. Körülbelül annyit hallottunk az időjelzésről, mint Polgárdiban a repülőbombákról.

Jellemző volt a velünk bevonult Bellmann Karcsi esete. Civil korában ő oktatta műrepülésre a hadsereg pilótáit. Azért kérte magát a repülősohkhöz, hogy végre kedvére repkedhessen. Képzeltető, miféle kifejezésekkel illetve az egész katonaságot, amíg a sárban, pocsolyákban kúszott velünk.

Katonai felszerelésünk szinte a semmivel volt egyenlő. A napos, az ügyeletes és az őrség fegyver nélkül teljesített szolgálatot. Ha céllövészetre mentünk, a helybeli leventék két kispuskáját kértük kölcsön. A domboldalon karókat vertünk le, és ezekre erősítettük a lólapokat. Minthogy a századnak nem volt még rajzszöge sem, a felerősítéshez akáciüskéket használtunk. Külön feladat volt az akácfákról megfelelő méretű tüskék szedése. Hála az elálló fülűnek, ezt a tisztséget mindenkor én nyertem el. A fegyverrel végzendő alaki gyakorlatokat puská alakú makettekkel végeztük. Ennek őszintén örültünk, mert ezek jóval könnyebbek voltak az igazi fegyvereknél.

Ez utóbbiak hiányában is természetesen vízfolyásként kellett fújnyunk a lőfegyverek alkatrészeit, meg az ór fegyverhasználati jogairól szóló fejezetet a Szolgálati Szabályzatból. Egyetlen „és” kihagyása, egyetlen szó elvétele esetén 100-200-szor kellett leírnyunk a mondatot – de mikor? Csak késő este, amennyiben a petróleummal takarékoskodó Szöllősi néni megengedte.

De minden hat hét letelik valahogy: elérkeztünk az újoncvizsgához. A sok embertelen dresszúra megtette hatását. Nincs az a díszszázad, amely oly egyszerre lép, fordul, áll meg vezényszóra, mint ahogy mi tettük akkor. Bizonyos vagyok abban, hogy semmilyen tánckar nem versenyezhetett volna velünk. A Jobbra át! Balra át! Hátra arc! befejező mozzanata: a lábzáras egyetlen koppanásnak hangzott. Hiába füleltek a kiképző őrmesterek, hogy ránk ordíthassanak: Ropog! Palástolták, de azért le lehetett olvasni az arcukról az elégedettséget.

Újoncvizsga után a katonaságnál az elmaradhatatlan csillaghullás következett: az őrzetetővé (egy csillag), tizedessé (két csillag) való kinevezés. A karpaszományosokat többnyire egyenesen szakaszvezetővé (három csillag) léptették elő, de hallottunk olyan esetről is, hogy a karp. újoncból rögtön hadapród őrmester lett.

A vizsga napján már erősen odahallatszott az ágyúzás.

– Én leszek az utolsó, aki elhagyja Fülét! Amíg engem láttok, nincs baj!
– szónokolta századosunk a másnap reggeli sorakozónál.

Másfél óra múlva családotul, bútorostul elautózott. Többé nem láttuk.

Hírül adták, hogy szerelvény érkezik értünk. Rövidesen Szombathelyre utazunk.

– A szerelvény érkezéséig 30 önként jelentkezőt kérek lövészárók ásására! Önként jelentkezők, kilépni!

A jóban-bajban összeszokott szűkebb csapat egyszerre lépett ki. Mindenki ott volt a baráti körömből. Jó másfél kilométert gyalogoltunk megfelelő munkaeszközökkel a színhelyre, a Balaton irányában balkéz felé eső szőlősdombok túlsó oldalára. Sűrű ködben csákányoztuk az átkozottul kemény, kvarcos palát, nem nagy meggyőződéssel és még kevesebb sikerrel. Lassan oszlott fel a köd. Dél előtt aztán leláttunk a dombvonulat alatti síkságra. Vagy egy kilométerre tőlünk katonák forgolódtak ágyúk között. Kik lehetnek?

Az ágyúk csöve felénk fordult.

– Az oroszok! – kiáltotta valaki köztünk.

A sekély lövészárókban lehajolva osontunk át a gerincen a másik oldalra. Ekkor ért oda egy futár a századtól, és elihogta: megérkezett a szerelvény, indulunk Szombathelyre. A századok most szállnak a vagonokba, már csak ránk várnak az indulással. Siessünk!

Előre küldtük, és mi olyan lassan ballagtunk a falu felé, ahogy csak lehetett. Úgy is lett, ahogy számítottuk: mire az állomáshoz értünk, a szerelvény már elindult, és elérhetetlen messzeségben robogott nyugat felé. Vagyunk teljesült: elszakadtunk az alakulattól.

Most már kényelmesen ballagtunk a Széchenyi utca végén lévő szállásunkra. Nagy örömmre ott találtam Tóth Tibit, festő barátomat – Szőnyi tanítványa volt –, aki lábfájásra hivatkozva már egy idő óta sikerrel vonta ki magát mindennemű munka alól.

Készülődtünk a megszállók fogadására. A lakosság mindenben segített, így nem volt gondunk élelemre, kosztolásra, sőt, civil ruházatra sem. Átöltözve vártuk az oroszokat.

A német ellentámadás azonban késleltette, vagy talán meg is állította a szovjet előrenyomulást. Nem kis nyugtalanságunkra a náci bevonultak a faluba, és ágyúállásokat telepítettek. A mi házuk elé, éppen az ablakomhoz is került egy Göring-ágyú. Egész éjjel úgy másfél percenként tüzelt Polgárdi irányába. Tőle néhány méterre, az ablak mögött a szalmán mégis tudtam aludni.

Hajnalban egy pisztolyos őrmester toppant a szobánkba.

– Ébresztő, fel! Az oroszok már csaknem bekerítették a falut. A szabadon maradt földúton indulás Várpalota felé!

Részben a katonai dresszúra hatására áthághatatlanak vett parancsszó, részben az akkor kezdődött orosz aknatűz miatt letettünk az ottmaradásról. Összekapkodtuk a holminkat, egy ökörfogatra felraktuk a tábori konyha felszerelési tárgyait több zsák babbal, lencsével, liszttel, krumplival, meg egy fél disznóval együtt.

Csodálatosan szép színekben vöröslött december 8-ának hajnala. A fejük felett nyomjelző lövedékek szabdalták át az eget. Itt-ott akna robbant, szerencsére távolabb tőlünk. A levegőben puszkaporszag terjengett.

A szekér gyakran elakadt a sárban. Felváltva toltuk, hogy segítsünk az ökröknek.

Több-kevesebb nehézség után értünk Berhidáig. Itt az ökrök gazdája megtagadta a további fuvarozást, és visszaindult Fülére. A dögnehéz tűzhelet mindenestől otthagytuk az út szélén. Az őrmester sem tartott velünk. Utasításként csak annyit mondott, hogy ki ahogy tud, jusson Várpalotára, ott kap további eligazítást.

Elindultunk hát arrafelé. Pétnél repülőket vettünk észre, és ugyancsak igyekeztünk minél távolabbra jutni a bizonyára jó célpontul kínálkozó vegyi gyár közeléből.

Estére értünk Várpalotára. Ott nem várt minket semmiféle eligazítás, csak egy hadapród őrmester. Nem lévén felső utasítása, szélnek eresztett minket. A zárt menetoszlopban való gyaloglást nem is bírták volna rossz állapotban lévő bakancsaink. Papírt adni nem tudott, azt tanácsolta, próbáljunk kocsin, autón, vonaton eljutni Szombathelyre. A századot az ottani reptérnél találjuk.

A csoport szétszéledt. Volt, akinek sikerült egy Budapestre induló teherautóra kérezkednie. Mások a vasútállomás felé indultak. Tóth Tibi, Borka Miki meg én összenéztünk:

– Irány a Bakony!

Borka Miki, a jó kedélyű kertészeti faiskolás közvetlensége, önzetlen természete folytán lett jó barátunk. Tóth Tibi, a filozofikus hajlamú festőművész-jelölt könnyedén emelkedett a napi gondok fölé. Vele néha úgy belefeledkeztem valamilyen témába, mintha a háború el sem kezdődött vagy rég befejeződött volna. Az ő „minden mindegy” legyintése nem fásultságot vagy cinizmust, hanem egyfajta bölcs belenyugvást takart.

Ahogy mi hárman neveztük magunkat, „a bakonyi különítmény” a szó szoros értelmében valóban és végképpen elkülönült minden gyűlölt nyilas, sőt, általában minden katonai szervezettől. Borka Mikinek rokonai éltek Várpalotán: két éjszaka náluk szálltunk meg.

A határtalanul kedves bányászcsalád mindenféle étellel ellátott bennünket, de közben minden tagjától jött a marasztalás: várjuk meg ott náluk a felszabadítást, szükség esetén behúzódhatunk velük a bányába, ahol garantáltan semmi bajunk nem lehet. Csak néhány napról lehet szó. (Jó három hónapig kellett volna várjunk...)

Másnap szikrázó napfényben, enyhe időben lépkedtünk felfelé a hegyoldalon. A csodaszép vidék látványa csak fokozta boldogságunkat. Ehhez hasonlót érezhet a frissen szabadult rab. A csipkebokrokról szedegettük-szopogattuk a megpuhult bogyókat. – Kell a C-vitamin! – mondogattuk.

Az erdők már átláthatókká váltak. Az egyik tisztáson megpillantottunk egy katonát. Egyáltalán nem volt kíváncsú a találkozás egy egyenruhással, hiszen semmiféle igazoló katonai írásunk nem volt. De minthogy közelebb érve az is gyanakodva méregetett minket, szóba elegyedtünk. Kiderült, hogy ő sincs legális szabadságon. Kapott ugyan 9 nap eltávozást, de az már letelt, így a 9-es elé írt egy 1-est. – Tíz nap alatt csak felszabadul a Bakony-nak ez a része! – bizakodott.

A Bakony legmagasabban fekvő falujában, Tésen már mindent hó borított. Alkonyatkor szállás után néztünk. Kis, szegényes házban, Nagy Feri bácsiéknál kaptunk helyet. Öreg volt már Feri bácsi, aki feleségével élt a kis házban. A fiúkat bevonulása óta nem látták.

A nekünk szánt tiszta szoba vacogatóan hideg volt. A jó meleg konyhában beszélgettünk a háziakkal – akik aztán azt kínálták fel hálóhelyül.

A környéken nagyban készülődtek az orosz megszállásra. Feri bácsiéknál is disznóölést terveztek másnapra. Kora reggel jött egy falubeli, aki leszúrta a disznót, és máris indult tovább a többi házhoz. Amennyiben és amiben csak tudtunk, segítettünk a háziaknak. Annyi ilyen alkalomra szükséges fogást-fortélyt tanultunk, hogy mondogattuk: beállunk a Bakonyban böllérnek, így várjuk a megszállást. A háziak oly sok finom disznósággal hálálták meg a segítségünket, hogy a sós falatok kimarták a nyelvünket.

Este a házigazda vitte a szót. Amíg eszegettük a szárazra préselt friss töpörtyűt, olasz fogságélményeivel és eredeti, érdekes, olykor pajzán népmeséssel szórakoztatott bennünket.

Még egy napig segítettünk ezt-azt, aztán a szíves és őszinte marasztalás ellenére tovább indultunk. A csendes, havas erdei tájakon időnként megállva hallgatóztunk. Találgattuk, milyen távolságból jön az ágyúzások dőreje. Megint találkoztunk egy csellengő honvéddal két női alak kíséretében. Bevonulásunk óta ekkor süthettünk el igazi puskát: a katona adta a kezünkbe, hogy célozgassunk a száraz faágakra. A két parasztlányt ijesztgette, és szórakoztatta a nála levő fegyverekkel.

Jásd félig sváb, félig szlovák falu. Lakói kivétel nélkül háromnyelvűek. Ideérve már azt a házat szemeltük ki magunknak, amely előtt a kitett véres teknő a közelmúlt disznóöléséről árulkodott. Így kerültünk egy módosabb sváb gazda, Grund Franci bácsi házába. Ravasz és meglehetősen zsugori volt a gazda, de akiben a bemutatott kártyabűvész mutatványok feloldották a gyanakvást és a húzódozást, amellyel fogadott minket. Amikor aztán csillogászat és növénynevelés is szóba került sok egyéb mellett, őszinte csodálkozással kérdezte:

– És magukat még behívták katonának?

Persze meleg helyen alhattunk, és naponta többször jóllakhattunk a sok finom disznósággal. Az eleven, talpraesett Mári, Grund bácsi lánya helybeli népszokásokat ismertetett meg velünk. Megtanultuk tőle a sibálás szlovák nyelvű rigmusait is:

*Sidi ridi, maszne ridi,
kazelkadne, ajkadlicski...*

Franci bácsi esténként szibériai hadifogság-élményeivel szórakoztatta asztaltársaságát az első világháború éveiből.

Kint sétálva itt láttam először a legkülönösebb árnyékomat: a fekete éjszakában tisztán kivehettem éles határokkal kirajzolt alakomat a házak meszelt falán. A kötelező és szigorúan betartatott elsötétítés időszakában több kilométeres körzetben nem volt más fényforrás, mint a holdtalan csillagos ég. És rajta az akkori legfényesebb égi lámpás, a Vénusz: az volt az árnyékvető.

A falu tömve volt katonákkal, de egyetlen tisztet sem láttunk. Alakulat-töredékek és magányos honvédek húzták meg itt magukat. Névleg persze mind az alakulatát kereste, némelyik Erdélytől idáig... Mind nagyon jól tudta, merre jár a csapatteste, ezért igyekezett attól minél távolabb lenni. Valamennyien az oroszokat várták, de úgy hírlett, hogy éppen a Bakony előtt megtorpant a lendületes előretörés. Ezt már az ágyúzást figyelve is sejtettük.

Mondogatták, hogy tábori csendőrség kezdi átfésülni a hegyi falvakat. Aztán a házfalakra falragasz került az otlakók számára, hogy katonákat csak a községi előljáró engedélyével lehet beszállásolni.

Láttuk Grundék szorongását, ezért továbbálltunk egy faluval.

Szép havas erdei lankák között haladva értünk a néhány kilométerrel beljebb fekvő Száfárra. (A sváb lakosság Cápárnak ejtette.) Egy szegény család faluszéli, a többiektől különálló házában szálltunk meg. Az asszony három kicsi lányával élt ott. Már voltak beszállásoltjai: két fehérvári fivér, a „menekültek” (bizonyára a katonai szolgálat elől...)

A meleg konyhában aludhattunk. A gyerekeknek adtuk a Jásdon sültött pogácsákat. A szegény család elől nem ettük el az ebédet, főztünk magunknak egy batár lekváros csuszát.

A másnapi beszerző körutunkon cukrot és mákot is sikerült vásárolnunk-cserélnünk. Elhatároztuk, hogy mákos tésztát főzünk a családnak is (a fivérekért éjjel eljött a nővérük).

Tibi kifőzte a nagy fazék tésztát. Lelki szemeinkkel már láttuk a tányérunkon a halmot belőle, amit oly vastagon kell elborítani mákkal, hogy ne lássék meg a tészta, majd a cukorral megszórni úgy, hogy ne lássék alatta a mák. És akkor egyikünk felkiáltott:

– Mozgás odakint! – Az ablakhoz ugrottunk. Fegyveresek vették körül a házat. Tábori csendőrök!

A járőrnek csak egy tagja volt egyenruhában, a másik kettő idősebb, civil segédrendőr lehetett, puskával a vállán. Csak rövid időt engedélyeztek holmijaink összeszedésére, majd egy szekérhez kísérték. Az egyenruhás ült a bakra. A két idősebb előbb minket küldött fel, de ők nehezen boldogultak

a magas szekéroldal átmászásával. Mondtuk, adják fel a puskákat, úgy könnyebben fog menni. Így is lett. (Csak később mulattunk a helyzet komikumán...)

Útközben jövendő vallomásainkat egyeztetjük, de hogy őrünk biztosan ne értsék, latinul beszéltük meg egymás között.

Bakonycseryén, a csendőrségen egy alhadnagy tartotta a kihallgatást. Ennek hangneméből kivehettük, hogy rá is kedvezően hatott egyetemi végzettségünk. Elhitte mindazt, amit elmondtunk az alakulattól való elszakadásról. Persze elhallgattuk, hogy eszünk ágában sincs Szombathelyre érni.

– Csak azt nem értem, hogyan tettek meg tizenkét kilométert tizenkét nap alatt!

Különféle betegségekre – így Tibi foggyökér-gyulladására – hivatkoztunk, úgy látszik, meggyőzően, mert a végén hajlandó lett volna igazoló papírokkal ellátva elbocsátani minket. Írnoka azonban kijelentette, hogy erre nincs felhatalmazásuk: a tábori csendőrség nem irányíthat katonákat.

– Igaz! – ismerte el az alhadnagy. – De papírok nélkül már a község határában elfogják magukat az embereim, és visszahozzák ide. És papírt nem tudok adni maguknak.

– De én tudok! – szólalt meg egy hang.

Egy gyalogos zászlós volt még a szobában, aki már jó ideje próbálkozott a telefonnál összeköttetésbe lépni Várpalotával. Közben nyilván hallottafigyelte az esetünket.

Pecsétes papírt vett elő, és megírt a nevemre (+ 2 fő) szóló nyílt parancsot, mintha önként jelentkezünk volna eligazításért az alakulatánál. E szerint december 25-én tartozunk jelentkezni Szombathelyen. Nagy volt az örömünk, mégis megpróbáltam alkudozni:

– Messze van Szombathely, nem biztos, hogy öt nap alatt eljutunk odáig, és éppen karácsonyra... Ha lehetne...

– Elég a lógásból! – fenyegetett meg, de nem katonás szigorral, sőt, némi megértő mosollyal. – Öt nap éppen elég!

Sérthetetlenségünk megnyugtató tudatában indultunk kifelé az értékes papírral. Belepillantottunk: „Minden járművet igénybe vehetnek...” A faluban indulásra készen állt egy Győrbe tartó német katonai teherautó. Arra kapaszkodtunk fel – de az néhány kilométer után defektet kapott. Gyalogszerrel, majd egy budapesti 7-es autóbusszal(!) értünk még aznap Bakonyszombathelyre. Miki elvezetett minket erdész nagybátyja házához. Zörgésünkre az erdei lak ajtajában egy fiatal lány jelent meg. Bizalmatlanul méregetett minket.

– Na tessék! – szólt nekünk Miki. – Katonaruhában a saját unokahúgom sem ismer rám!

Nagy lett az öröm. Mindhármunkat családtagokként tartottak ott, ellátva minden jóval, három napon át. De ellenálltunk a marasztalásnak és a nagy kísértésnek, hogy várjuk meg náluk a karácsonyi ünnepnapokat, meg a nyilván közeli megszállást. Nem bízhattunk már a Bakonyvidék gyors megszállásában, meg féltettük az erdészeket is. Női búcsúkönyvek között indultunk tovább.

Egy kicsi falu szélén, egy idős özvegy házában ebédeltünk. A néni sírva panaszkolta, hogy napokig németek voltak beszállásolva nála, és elmentükben minden használható holmiját elvitték. – Meg még... – és elhallgatott. Csak unszolásunkra beszélt tovább. Hogy egyszer, amikor benézett az istállóba, egy németet talált a tehenén...

A szíxies lelkületű Miki nem értette.

– Talán lovagolt rajta?

Estére Győrben kellett lennünk. Egy pöfögő-duhogó Hofherr vontatóra kéretőztünk. Kora este félig süketen érkezünk meg.

Szerencsénkre Mikinek sok rokona élt a Dunántúlon. De a győri nagybácsi megközelítőleg sem volt olyan szívélyes, mint az erdész. Nyugalmozott tiszt lévén ferde szemmel nézett ránk, a félig-meddig szabálytalanul csellengő katonákra. Csak leraktuk terheinket, és siettünk a városba körülnézni.

Az utcán, a járdákon is folyt a karácsonyi vásár. Könyvekkel és fél kiló szűzdohánnyal leptük meg magunkat.

Reggel továbbálltunk. Az állomáson megtudtuk, hogy csak este indul a vonatunk. Addig csomagjainkkal a hátunkon kószáltunk a vásárban.

A szentestét egy zsúfolt, sötét, füstös vonatban töltöttük, útban Sopron felé. Amikor már elfáradtunk az álldogálásban az igen vegyes útítársakkal tömött folyosón, felfedeztünk egy üres fülkét. Igaz, ki volt törve az ablaka, így erősen huzatos volt, de legalább magunk között maradhattunk.

Fél kettő lehetett, amire Sopronba értünk. Addig sosem jártam ott. Andor sógorom szüleinek, Flandorfferéknek csak a címét ismerem.

A teljes elsötétítés és a tíz órán túli kijárási tilalom miatt nehezen találunk a Kossuth utcára. A házak ott a vaskerítéseken túl távolabb estek a járdától, így a vaksötétben képtelenek voltunk meglátni a házsámokat.

Egy német század menetelt arra. Merészen odaléptem az egyik tiszthez, akinek zseblámpája segítségével megtaláltuk a 20-as számot.

A hátsó bejáraton át jutottunk az udvarba. Csak sokára találtunk az alagsorban levő házmesteri lakásra. Előkerült egy rémült asszony, hálóingben. Megmondtam neki, hogy ki és mi vagyok. Erre készségesen kinyitotta a ház egyetlen lakható szobájának az ajtaját. A házat ugyanis pár nappal azelőtt bombatalálat érte.

A lakályos fészekben kályha, tűzifa, dohánynemű, ital, írógép és gramofon fogadott minket. Hosszan élveztük a civilizáció rég nélkülözött jeleit. Füstölve, iszogatva az akkor kedvelt francia sanzont hallgattuk lemezzről:

*Le bateau des Iles,
le bateau des amoureux...*

Másnap, december 25-én végigjártuk és csodáltuk a várost. Mert még akkor is gyönyörű volt a légítamadások rettentő nyomaival.

Még aznap Szombathelyre kell érniünk. A pályaudvaron tudakozódtunk a vonatunk felől. Bizony, azonnal készülődniünk kell.

Összenéztünk. Egy szó sem esett közöttünk, de tudtuk, még egy napig maradunk.

És este megint hallgattuk, ki tudja, hányadszor:

*J'attendrai
le jour et la nuit j'attendrai toujours
ton retour...*

Másnap a nyílt parancsot felmutatva utaztunk a vélt végállomásra, Szombathelyre, amelyet még Bakonyicsernyén Omega névre kereszteltünk. Hajnalra értünk oda.

Kibandukoltunk a reptérre.

Már messziről kivehettük a drótkerítés mögött Schoch Ottó hórihorgas alakját, majd fanyar képét. Őrségben állt.

A kerítésen át elmondta, hogy a lövészárók-ásó 30-as brigádból alig érkezett oda valaki. Azt tanácsolta, hogy ha nem szeretnénk másnaponként őrséget állni, ne is jelentkezzünk a reptér parancsnokságán. Próbáljuk meg a városi személyirányítónál a Csallóközbe, Doborgaz községbe irányíttatni magunkat, mert rövidesen oda kerül a volt századunk.

Gyorsan elkotródtunk a repülőtér veszélyes közelségéből.

Az irányító parancsnokságon egy rokonszenves arcú főhadnagy fogadott minket.

– Maguk főiskolások, maguknak elhiszem! – mondta. – De miért itt jelentkeznek?

Mondtuk, hogy a századunk már készülődik az útra, azért kéri a városi irányítókat, hogy hosszabbítsák meg a nyílt parancsunkat.

„Jelentkeztek. Csapattestükhöz Doborgaz-ra irányítom.” Ez került a becses papírra.

Mámorosan futottunk le a lépcsőkön.

– Mit szóltok hozzá? Szó nélkül! – mondta Miki.

– És határidő nélkül! – tettem hozzá.

– És ki tudja, merre van Doborgaz!? – így Tibi.

A fentről jövő kiáltásra megfagyott bennünk a jókedv. Megálltunk.

– Hé, főiskolások!

Belénk villant, hogy a főhadnagy talán telefonon érdeklődött a reptér parancsnokságán, és minden kiderült.

Megadóan sorakoztunk eléje.

Az felemelt az asztalról egy ceruzát:

– Ezt melyikük felejtette itt?

Barangolásunk második korszakának első állomása megint Miki révén adódott: egy volt kolleginájánál szolgált szombathelyi szobalány lakása. Két igen csinos lány fogadott minket, a másnapi búcsúzást alaposan megnehezítő kedvességgel.

Bükön meglátogattuk Gyurác Ferkót, egykori nagykanizsai osztálytársamat, akiből pap lett. Tőle felgyalogoltunk a parányi Gyertyánosba, a Flandorffer-családhoz.

Az udvarház már tele volt rokonokkal és ismerős menekültekkel. Élesen kiütöztünk a kínos gondossággal, sőt, eleganciával kiöltözött háziak és vendégeik közül. Feszélyezett minket a damasztal, porcelánnal, kristálypoharakkal és ezüst evőeszközökkel terített asztalnál a spanyol etikettnek megfelelő szertartásként ható étkezés. Közben azért jót beszélgettem Birck Miklóssal, kanizsai konviktortársammal, akivel csak később, Andor sógorom révén kerültem rokoni kapcsolatba. Őt is behívták, de állkapocstörés miatt kapott betegszabadságát töltötte ott. Robi bácsi, Andor nagybátyja félrehúzva tudakolta tőlem, hogy meddig óhajtunk maradni, mert már így is sokan vannak a házban, és jelenlétünk nem is egészen szabályszerű.

Hát megint útnak indultunk. Énekelgettük:

*Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek.
Hosszú út porából köpönyeget veszek...*

*Én istenem, rendelj szállást,
mert meguntam a bujdosást,
idegen földön a lakást,
éjjel-nappal a sok sírást...*

Másnap Sárváron voltunk, megint csak Miki rokonainál, a bajor herceg főkertésze családjánál. Mint az erdészék, ők is őszinte melegséggel fogadtak. A főkertész megmutatta a várat, vagyis a hercegi kastélyt, már ahová neki is volt bejárása. Talán mi láttuk utoljára épségben, berendezett állapotában.

Mint legtöbbször, onnan is autóstoppal utaztunk, ezúttal Pápára. Tudtuk, hogy ott él a volt fülei szobaparancsnokunk, Tóth János szakaszvezető, aki Fülén sokat beszélgetett velem a – többnyire hasznavehetetlen – találmány-terveiről. Különbösen civil korában a börgyárban dolgozott, és több e szakmába vágó találmánya volt már.

Tóthéknál is az előző napon volt disznóölés. Feleségével kissé fanyalogva adtak szállást és ellátást, így elhatároztuk, nem szilveszterezünk ott. Szobánkban reggelre befagyott a mosdóvíz. Kiálltunk az útra autót fogni.

Délig nem találtunk Győrbe tartó kocsit. De megállt ott egy katonai teherautó. Megkérdeztem, hová megy.

– Balatonfüredre.

Nagy volt a kísértés! Öt kilométerre Palóznaktól! Hátha ott maradhatnánk a megszállásig anyámnál!

Megint csak az orosz előrenyomulás késlekedése gátol meg abban, hogy a Balaton felé induljunk. A síófoki oldal ugyan már szovjet megszállás alatt állt, de kétséges volt, meddig tudják védeni a németek a másikat, a füredit. (Mint utólag kiderült, márciusig kellett volna ott bujkálnunk a nyilasok, németek és besúgók elől, és ez aligha sikerülhetett volna.)

Estefelé vissza kellett fordulnunk Tóthékhoz. Az asztalon csupa finom falat: disznósült, sütemény volt, amilyennel minket sosem kínáltak. Kény szeredetten ültettek asztalhoz. Nem kellett sok biztatás.

Az új évre virradó éjszakát a kegyetlenül hideg szobában aludtuk át.

Újév napján már megint Győrben voltunk.

A zsúfoltság meg a nagybácsi ferdén néző szeme miatt nem akartunk Miki rokonaihoz menni. Minthogy nem jutott eszünkbe semmi épkezléb terv, beültünk egy kávéházba. Persze szinte azonnal igazoltatott minket a cirkáló katonai járőr, de a nyílt parancsot szó nélkül elfogadták. Mindjárt vidámabban néztünk a jövő elébe, és íme: feltűnt egy kerek képű, fekete bajszú, mosolygós zászlós, Tibi földije és jó ismerőse, Szabolcsi Antal. Egy utász század GH-irodáján szolgált. Menten odahívott mindhármunkat. A GH parancsnoka, szintén Tibi földije, megértéssel és szívesen ajánlott fel szállást, ellátást néhány napra. Még azt is elintézte volna, hogy hivatalosan is az utászokhoz kerüljünk. Ez utóbbi nem nagyon lett volna ínyünkre, mert sokat hallottunk a nehéz utász szolgálatról. (Szegény Palugyay Gyurka, csillagász kollégám és barátom is ebbe halt bele.) Így ezt udvariasan megköszönve a másik két ajánlatával: a szállással és ellátással éltünk.

Éhesek és szomjasak voltunk, de a legénység már elpusztította a Tónitól ígért halvacsorát. A géhás azonban sosem hal éhen, így mi is jóllaktunk a raktárban talált békebeli, csokoládéval bevont Stühmer-nápolyival. Akkor már évek óta nemcsak nem ettünk, de nem is láttunk ilyet. Rumot és kitűnő barackpálinkát ittunk rá.

Vagy három napig tartott ez a gyöngyélet. De három napnál törvénytelenül sem maradtunk soha tovább, itt sem tudtunk. Az utászok is készülődtek, ők nyugat felé.

Akkoriban már kemény fagyokkal köszöntöttek a reggelek. És kifogytak a dunántúli rokonok, meleg szoba sehol sem várt ránk.

*Én istenem, rendelj szállást,
mert meguntam a bujdosást...*

Nincs más út, irány a Csallóköz, Doborgaz. Az alakulat. Ott nyilván nagyobb biztonságban lakik a legénység, mint mi addigi tagadhatatlanul szép és főként változatos barangolásaink során.

Valami vontató vitt minket a medvei hídon a Dunán át a Csallóközbe. Bevezető élményként a vontató közvetlenül a hídfő után nekiment az első vastag törzsű fának. Megtudakoltuk, merre és milyen messze van Doborgaz, és gyalogszerrel indultunk tovább. Fúj a jeges szél, éppen szemből. Estére teljesen átfázva, kimerülve estünk a faluba. De nem volt pihenés: megtudtuk, hogy az alakulatunk már napokkal azelőtt Macházára települt át.

Továbbkínlódtuk magunkat a lila estében. A hó is kezdett hullani, egyre sűrűbben. A sötétben pislákoló fényeknek nagyon megörültünk, de kiderült, hogy csak Bacsfára értünk. „Beszállásolás csak a községi előjáró engedélyével...”, A kis faluban ez a bíró. Oda mentünk, és ő nyitott ki az udvarán egy kis kamrajtót. Mögötte bújtunk össze éjjelre a szalmán.

Január 7-e reggelén már mindent vastagon fedett a hó. Egy hónapnyi barangolásunk-bujdosásunk ért véget Macházán, az erősen megfogyatkozott létszámú századunknál.

Akárcsak Fülén, itt is parasztházakba szállásoltak minket. Négyen-öten laktunk egy-egy szűk szobácskában, amely – akár a faluban mindenhol –

fűthetetlen volt. Ha volt is benne kemence vagy kályha, a házigazda már lerombolta azt a kéménnyel együtt: ugyanis adót vetettek ki a kéményekre.

A mi szobánkban előttünk már laktak katonák. Ez egyértelmű tetűveszélyt jelentett. Ezért a földön talált szalmát gondosan összesöpörtük és felgyújtottuk. Hosszú botokkal az eldugott sarkokba is eljuttatva kiégettük-kifüstöltük a feltételezett elősdiket. A tetvetlenítési manőver után a szobánkban nem volt érvényes az „ahol füst van, meleg is van” mondás.

Még mindig a bevonulási ruha volt rajtunk. Az már akkor is használt, kopott, elvékonyodott anyagú volt, és semmiképpen nem védett a hideg ellen. És a tél akkor és ott jött csak igazán!

Hetekig kemény fagy, napokig 20-25 fokos zimankó tört a tájra, amelyen egy domb sem fogta fel a sarkvidéki, olykor viharos szelet.

A kibicsaklott katonai gondolkodás repülőteret képzelt arra a vidékre. Ennek építésére minket rendeltek ki. Sohasem gondoltam volna, hogy valami a bazaltnál is lehet keményebb, szívósabb, ellenállóbb. Hát az ottani agyag vált ilyené a 25 fokos fagyban. A csákány ütésére legfeljebb sörét nagyságú és lövedék sebességű szilánkok pattantak le róla az arcunkba, képtelenség volt lyukakat fúrni-faragni bele. Rájöttünk, hogy csak egy arasznyi ez a szívós agyag, alatta kavicsréteg húzódik, amely a lanka végén kibukkan valahol a felszínre. A kavicsot kezdtük tehát kicsákányozni az agyag alól, amíg ez nagy táblában nyúlt ki a lejtő fölé. Ekkor jött a dolog neheze: az egy-két négyzetméteres tábla tövét kellett „csak” elvékonyítani annyira, hogy sokunk súlya alatt letörjön. Jöhet a következő négyzetméter. Meg a sokadik.

Teljesen átfagyva lopóztunk a közeli istállóba egy kis melegért, de ha észrevette a gazda, menten kizavart minket. A koszt igen gyenge volt: délből csak híg krumplileves. A konyhára beosztva a nyitott udvaron mi hámoztuk a jéggé fagyott krumplikat. Meg-megcsúszott merev-ügyetlenné vált kezünkben a kés, csontig vágott az ujjunkba, de ezt többnyire csak akkor vettük észre, amidőn felengedett a fagyossága, és a seb erősen kezdett vérezni.

Mindehhez a tetűveszély, ami miatt naponta ki kellett volna vasalni a ruháinkat és kimosni foszladozó alsóneműinket. De hol és hogyan? Örülünk, ha arcmosáshoz tudtunk szerezni folyékony vizet.

A repülőtér sohasem készült el. Egy nap jött a parancs, hogy indulás gyalogmenet Somorjára, ott bevagoníroznak minket.

Somorjáig fél napig tartott a gyalogút, de nem felejt el, aki részt vett benne. Hóvihar tombolt, éppen szemközt velünk. Csak tántorogtunk a magas hóban megvakultan, megsüketülten. Egy-két óra mindenkiből kihúzott minden erőt. És menni kellett tovább, a nem ismert, távoli cél felé.

Uszor község nevét sem felejttem el. A hómezőben egy kutya állt, egyik mellső lába és a fél füle felemelve. Vadászkutya vett észre valamit, azt vizsgálja? Ilyen fagyban-szélben, ilyen mozdulatlanul?

Csak a katonahumor adhatott az elmúlásnak fricskát azzal, hogy a csonttá fagyott tetemet a mély hóba szúrva legalább pillanatokra élővé csalta az állatot.

Egy lovas szán suhant el mellettünk. Néhány katona gubbasztott rajta, fejre húzott köpeny alatt. Már alig volt jártányi erőm, de utána futottam. Hátzszakom ólomként húzott a föld, a hó felé. Futás közben merev ujjakkal oldottam le magamról, hogy legalább azt vigye el a szán. De még hosszú centiméterek választottak el tőle. Kiáltottam, hogy vegyék el tőlem. Mielőtt összeestem volna, két erős kar hátzszakostól felrántott. A szánban egy ideig mozdulni sem voltam képes, majd bevacokolódtam egy maradék üregbe és féloldalt fekve el is aludtam.

Ideiglenes somorjai körletünkben tértem magamhoz. Füstös és zsúfolt volt az, de ami a legfőbb, meleg. Valaki rám nézett:

– Megfagyott a füled! Egészen fehér!

Odakaptam, érzéketlen keménység nőtt a bal fülem helyén. Hóval dörzsölték óvatosan, hogy le ne törjön. Lassan-lassan engedett csak fel. Sajgott, égett, szúrt, és lassan kétakkorára duzzadt. Ha fordítottam a fejem, lafogott, mint egy elefánté.

Harmadosztályú vasúti fülke csomagtartójában utazva érkeztem Komáromba a többiekkel. A régi Komárom várában egy napra szálltunk meg. Az udvaron borostás-rongyos alakok tettek-vettek, söprögettek: zsidó munkaszolgálatosok. Előtte parancsba kaptuk, hogy tilos velük mindenfajta érintkezés, a beszéd is. Sűgva kérdezték, hogy milyen messze van a front. Titokban kenyeret, cigarettát adtunk nekik.

Sok katonaszállítmány heverhetett már a vár celláinak szalmáján. Aki eddig megúsza, mint én, ott menthetetlenül eltetvesedett.

Mire Sárvárra érkeztünk, már valamennyien vakaróztunk.

A változatosság kedvéért itt a Repülő Bevonulási Központ Műszaki Iskolájának villanyszerelő százada lettünk. Fertőtlenítésünk után kijelölték körletünket, a Selyemgyár padlását.

A villanyszerelésről annyit hallottunk, mint Fülén az időjelzésről. Harmadszor és előlről kezdődött az újonckiképzés: az Ébresztő, fel! – ordítás hajnalban, a Hátra arc! In-dulj! Állj! Feküdj! vezényszavak végtelen sora. Ki tudja, hová került a Fülén – nagy fáradtsággal és méltán – megszerzett kinevezéses papír a rendfokozatokkal? Ha előkerülnek, vége szakadna a kiképzésnek, a gyakorlótérre menetelésnek, és közben a nyilas induló éneklésének. (Ha ezt nem fújtuk elég harsányan, Futás! – volt a büntetés kifulladásig.)

Mindegyik nap más volt közülünk a körletügyeletes. Éppen amikor rám került a sor, a századot kivезényelték Sárvár főterére. Elrettentés céljából nyilvánosan akasztottak fel egy nazarénus fiatalembert, mert nem vette a kezébe a puskát. Micsoda szerencse, hogy az ügyeletes nem hagyhatja el a körletet!

Egyik nap a vasúti raktárból át kellett szállítanunk a század teljes műszaki felszerelését a városon kívüli majorba. Lórén – keskeny vágányú iparvonat kocsjain – toltuk ki a dögnehéz motorokat, dinamókat, transzformátorokat, adóállomásokat, telefonközpontokat, és cipeltük fel a major egyik épületének padlására. A szűk padláslépcsőn elmondhatatlan nehézségek árán húztuk-toltuk fel a sok súlyos-terjedelmes holmit. Csodáltam, hogy megbírt ekkora terhet a majorpadlás földeme.

A március 15-i ünnepélyen a nyilas főhadnagy még a végső győzelemről szavalt, amit a német csodafegyverek hamarosan meghoznak. Vajon komolyan gondolta?

Anyám válaszolt levelemre. Írta, hogy feladott egy csomagot is. Kiszámítottam, hogy mikor érhet az Sárvárra. Valószínű, hogy meg is érkezett, de akkorra már cseh vidékeken át vitt egy szerelvény Németország felé.

Váratlanul jött a hír, hogy a századot nyugatra vezényelték. Lázás sietőséggel kellett visszahurcolnunk a majorból a század műszaki felszerelését, mert azt is Németországba telepítik. Sárvár tele volt nyilasokkal, szökni nem lehetett. A szerelvényünket fegyveresek kísérték. Mi továbbra is fegyvertelen alakulat voltunk.

Nem is tudtuk pontosan, hol léptük át a magyar határt. Úgy éreztük, rövidesen vége a háborúnak, és végre hazatérhetünk. Ezért aztán nem bánkódtunk túlságosan. Szép volt a vidék, és a cseh protektorátus területén nyoma sem volt a háborúnak. Azt nem bombázták az amerikai repülők.

Akárhol állt meg a szerelvényünk, sehol sem tudtunk szerezni élelmiszert. Pilsenben cigarettáért, dohányneműért egy-egy üveg sörre tettünk szert. Némelyik állomás restijében szörnyedelmes feketét kaptunk, kávé és cukor nélkül. De legalább légiriadó nem volt.

Amint azonban birodalmi német területre értünk, már az első félórában leállt a szerelvény. Leugráltunk és szétszéledtünk a mezőn a zengő hangú Liberatorok alatt. Az amerikai pilóták szerencsénkire nem tartották érdekesnek a vonatot, a gépek simán elhúztak felettünk. Aztán már nem is vetjük komolyan a veszélyt, és a szerelvény leállása után ki sem szálltunk a marhavagonokból.

Csak az, akinek ki kellett szállnia. De az sem ment messze. A vonatbeliek unalmukban találgatták, hogy a kinti, dolga végeztével visszafordul-e megtekinteni a „hagyomány”-t, vagy sem. És kivétel nélkül mindegyik visszafordult.

Ilyen kis intermezzók után, ragyogó márciusi napfényben, a tavasz első napján érkeztünk a cseh határtól nem nagy távolságra fekvő Plauenba. Csak épp átfutott rajtam, hogy hiába szöktem, mégis a nyilasok akarata érvényesült: kikerültem nyugatra, német területre.

Akkoriban lehetett arrafelé az első nagyobb szabású bombázás, de az élet meglehetősen élénken folyt a városban. A tőle mintegy öt kilométerre fekvő repülőtérről melletti fabarakkokban jelölték ki a szállásunkat. A szomszéd barakkokban németek laktak.

A „repülő műszaki villanszerelők” számára szakmai kiképzés kezdődött, egyelőre tanteremben. Mindjárt az első alkalommal megtudtuk, hogy a 10x10-et 10² alakban írhatjuk...

Másnap németül értőket kerestek. Így lettem összekötő a parancsnokság és a reptéri nehézgéppuskások között.

A repülőtérről körül, egymástól úgy 20-25 méterre kerek gödrökben egy-egy 20 mm-es, nehéz géppuskát helyeztek el egyszerű állványokon. Körülötte három-négy személy fért el. Minden második géppuskaállásban magyar volt a legénység. Az összekötőnek az volt a dolga, hogy reggelenként jelentkezett a német parancsnokságon, és átvette a továbbítandó parancsokat.

A parancsnokság falán egy óriási térképen Plauentól nyugatra és keletre is körülbelül 200 kilométerre húzódtak a frontvonalak. A frontokat kék, illetve vörös üvegejú tűk sora rajzolta ki. Fogadásokat kötöttünk, hogy melyik hadsereg ér hamarabb hozzánk: az amerikai vagy az orosz.

Én is az egyik négy főből álló légelhárító osztaghoz tartoztam. Az összeszokott hármast Oláh Gabi egészítette ki, aki művészetkedvelő hajlamával, nyílt egyéniségével jól beleillett az időt szellemi tornával, hangos eszmecserékkel kitöltő együttesbe.

Megkérdeztük a szomszéd németeket, hogy mi a teendő, ha ellenséges repülőgépek közelednek. Megmagyarázták, hogy a nehézzéppuska lövedéke csak 600 méterre hatol fel, magasabb repülőkre ne is próbáljunk lőni. És ha alacsonyabbra ereszkednek? Erre megkérdezték, hogy látjuk-e ott azt az erdőt. Látjuk. Hát oda fussunk, ahogy csak bírunk! Nem számít, hogy a parancs értelmében az ütegállást nem szabad elhagyni.

A németek számunkra akkor még érthetetlen módon félték a bombázástól. Légiriadók idején azon mulattunk, miként ugrálnak ki az ablakokon, és rohantukban hogyan kapnak magunkra valamilyen holmit. A barakkok mögötti óvóhelyek csak sekély, vékony vaslemezrel fedhető mélyedések voltak, amelyek még a szilánkok ellen sem nyújtottak volna védelmet. Ezért aztán némi habozás után egy éjjeli riadóra mi is irányt vettünk az erdő felé.

Akkor láttunk-hallottunk, éltünk át először igazi, közeli légítámadást. A környéket messze bevilágították a Sztálin-gyertyák néven ismert égi fáklyák. A támadás Plauen ellen irányult. Több kilométeres távolságból is rengett alattunk a föld. Láttuk a felcsapó, szaporodó, majd egyre erősödő tüzet. A város fölött vörössé vált az ég.

Már egyre halkabbá vált a Liberatorok és Boeingekek zengése, felfigyelünk egy magányos, alacsonyabban szálló gépre. Felénk tartott. Talán éppen az volt a feladata, hogy megszórja az erdőt. Valóban, szabályos időközönként potyogtatta a bombáit. A robbanások növekvő hangerejéből nem volt nehéz következtetni arra, hogy éppen a nyomvonalába esünk. A fülsértő robbanás után néhány másodperc szünet, majd sivítás, és akkora ütést éreztem a hátamon a légnyomástól, hogy szinte belepréselődtem a puha erdei földbe. A következő bomba pontosan ide esik, futott át rajtam – és nemcsak rajtam – a bizonyosság. Akaratlanul is számoltam az eddigi robbanások periódusának másodperceit: Egy... kettő...

Micsoda szerencse, éppen akkor ürülhetett ki a gépben a bombák tartalya, mert nem jött több...

Másnap a németek vagyonszerelési munkára hajtottak minket a városba.

Csak pár nappal azelőtt jártunk ott, de még az útvonalra sem lehetett ráismerni. Az egyik nagy gyárra egy különös módon egyben maradt téglakerítés-részlet utalt, amely keresztben feküdt a villamossíneken.

Lángolt az egész város. Tűzoltásra gondolni sem lehetett. A vízvezeték-hálózat is elpusztult. A gyújtólapokkal megszórta házak felülről lefelé égtek. Amelyik kigyulladt, az a németek szerint mindenképpen *kaput* volt, így csak a mozgatható értékek mentését lehetett megkísérelni.

A németek egy égő ötemeletes ház elé vezettek minket. A szokásos *Appell* (sorakozó) alkalmával a jól ismert, hol pattogó, hol öblösen gurgulá-

zó hangon közölt parancs a ház földszintjén lévő bútorraktár kiürítésére vonatkozott azzal, hogy akinél csak egy cipőasztás dobozt találnak, azonnal főbelövik. A vagyonmentés után motozást fognak tartani.

Óriási kirakatüveg mögött vártak a bútorok további, késes sorsukra. Először futottam a terem bejárati ajtajához, de a németek ordítására megtorpantam. Azt kiáltották, hogy törjük be az üveget, úgy hordjuk ki a bútorokat. Felkaptam egy széket, és a kirakat közepének szaladtam. Úgy rúgott vissza, hogy csaknem hanyatt vágódtam. A fejem fölé emeltem a széket, és teljes erőből nekivágtam. Ez használt. Gyorsan kivetük az üvegmaradékot – csaknem centiméter vastag volt –, és megállás nélkül hordtuk-cipeltük ki a bemutatóterem tartalmát.

Amikor elkezdtek a munkát, a két felső emelet égett, és lassan tüzet fogott a harmadik is. Tóth Tibivel a terem túlsó végéről nyíló lépcsőkön felkiváncsiskodtunk a másodikra. Ott volt a tulajdonosék magánlakása. Nem sokkal utánunk egy szótlan nő is érkezett arra a szintre, kinyitotta a falba rejtett széfet, kiemelte a tartalmát, és visszasietett. Nem is nézett ránk.

A lakás tágas előszobája még ép volt, de a szemközti széles ajtókeret mögött már a pokol tombolt. Iszonyú, dübörgő-harsogó hangját túlordítva tudtunk csak szót váltani. Olyan nagy volt a huzat, hogy csaknem besodort minket az ajtó mögötti lángtengerbe. A nagy előszobaszekrényt húztuk az ajtónyílásba, eltorlaszolva a viharerős huzat útját.

Körülnéztünk. Az előszobából több ajtó nyílt. Az egyik mögött a kamra, tele volt az liszttel, zsírral, no meg befőttés- és borosüvegekkel. A gyomrunkban csak nem tudnak motozást tartani! Ettük-ittuk a rég nem ízlelt finomságokat.

Időnként szörnyű ropogás-morajlás hallatszott az épület belseje felől. Intettem Tibinek, hogy indulás, és lesiettem a lépcsőn.

A kirakat bútorai már kint álltak az utca túlsó felén. A sorakozó alkalmával derült ki, hogy Tibi hiányzik. Rémulten villant belém, hogy talán elszédült a füsttől, és a tűz gyorsan terjed...

Gondolkodás nélkül rohantam vissza. Még a földet rengető zajon át is hallottam a többiek visszahívó kiáltásait.

A lépcsőház falán már megannyi repedésen át nyomult ki a füst. Az előszoba alsó régióiban még lehetett látni valamit. A kamrából patakokban folyt ki a zsír és a szétrobbant üvegek tartalma. A szobaajtó elé vonszolt szekrény nyomtalanul eltűnt. Mögötte összefüggő lángözön. És iszonyú harsogás, ropogás, süvöltés. A saját hangomat sem hallottam, pedig ordítottam:

– Tibi!! Tibi!!!

Egy ajtó előtt felfedeztem kedves, faragott botját. Feltéptem az ajtót. Hát nagy lelki nyugalommal ült a fajanszkagylón...

– Tudod – magyarázta azután – olyan régen végezhettem európai módon...

Alighogy az utcára értünk, eget-földet rázó recsegéssel összeroskadt minden lángoló födémszerkezet, és pokoli tűzijátékot produkálva zuhant az egykori bútorbemutató teremre.

A másnapi plaueni újság az elismerés hangján emlékezett meg a magyar katonabajtársak odaadó, önkéntes segítségéről. Ezt a parancsnokságon olvashattam el a parancshirdetés alkalmával.

Minden reggel megnéztem a színes gombostűsorok, vagyis a frontvonalak helyzetét. Aztán rövidesen gödörről gödörré terjedt az aznapi hír.

Különben nem sok esemény tette változatossá az ütegállásban rostokolókat életét. Egyetlen alkalommal történt valami rendkívüli: egy amerikai vadászgép igen merészen, pár száz méterre húzott el fölöttünk. Egy Török nevű társunk az egyik közeli állásból inkább heccből, mint komoly szándékkal megcélozta, és néhány lövést eresztett utána. Abból előbb vékony, majd testes, sötétebb füstcsík húzódott ki, megbillent, és a földhöz közeledve eltűnt egy dombhajlat mögött. Kisvártatva felvillanó fény, majd tompa robbanás tudatta, hogy a gép lezuhant. A közeli ütegállásokból a németek odaszaladtak gratulálni a teljesen elképedt fiúhoz, aki csaknem betege lett félig akaratlan tettének.

– Csak meg ne tudják az amcsik! – mondogatta. Még én is húztam a nyakam, arra gondolva, hogy leendő felszabadítóinknak valaki besúghatja a nevét.

Akkor ugyanis már valószínűbbnek látszott az amerikai megszállás. Ezt nemcsak a kék gombostűsorok állásán lehetett lemérni. Egyik nap például egy alacsonyan szálló, szürke gép ereszkedett lejjebb. A németek hadonásztak, hogy ne lőjünk, mert német gép, bár nem láttunk rajta felségjelzést. Ami feltűnt, az a szokatlan, majd ahogy még közelebb ért, páratlanul nagy sebessége és különös, süvöltő motorhangja. Ahogy elhúzott fölöttünk, valaki megjegyezte, hogy sebessége jóval több lehetett, mint 600 km. A németek megmagyarázták, hogy ennek a gépnek nincs légsavarja, és úgy működik, mint valami rakéta, nagy sebességű levegőt lök hátrafelé. Csak kevés olyan repülőtér van, ahol fel- és leszállni képes. Úgy látszik, ezeket nyugat felé már mind elfoglalták az amerikaiak, azért keres más leszállóhelyet. A plaueni repülőtér azonban túl rövid neki.

A térkép kék gombostű sora váratlan hirtelenséggel öblösödött be Plauen felé. A németek aznap csak azzal foglalkoztak, hogy a repülőtéren és a hangárokból levő vagy száz Messerschmitt gépüket minden lehetséges módon használhatatlanná tegyék. A legtöbbjüket felrobbantották. A magyar századoknál is nagy volt az izgalom. A tisztek és altisztek erőltetett nyugalommal igyekeztek fenntartani a fegyelmet. A lövészgödörökig azonban már nem terjedt a nyilasok fennhatósága, mi nyugodtan és fennhangon tárgyalhattuk meg a lehetőségeinket. Nyilvánvaló volt, hogy adandó alkalommal el kell szakadnunk az alakulattól.

Az éjszaka folyamán a német barakkok lakói az utolsó szálig eltűntek. Sietségükben a katonai felszerelésük és civil holmijaik nagy részét is a szobáikban hagyták.

– Ez az igazi vagyonmentés! – mondogattuk, miközben végigjártuk a volt német szállásokat. Egy német egy teljes festőfelszerelést hagyott ott rengeteg festékkal, rajzpapírral. Ezt a holmit természetesen Tibi vette gondozásba. Én örömmel fedeztem fel egy magyar betűsoros írógépet sok gép-papírral. Ezen kívül találtam egy igen jó hangú gitárt is.

A környéken rengeteg alak kószált, a németek volt hadifoglyai és internáltjai. Őrségük is elszelelt az éjjel. Ők már felszabadultak, csak emberi hajlékuk és táplálékuk nem volt. A reptéri körülkerített barakktábor nyilas parancsnokság alatti magyar őrség védte.

Aznap este már vidám volt a hangulatunk: közelinek tudtuk a szabadságot.

Másnap a tisztjeink felsorakoztatták a századokat. Közölték, hogy az erdőbe kell húzódnunk, hogy ott zárt alakulatban essünk át a megszálláson. A barakktáborban azonban egy időre vissza kell hagyni egy harminc főnyi, önként jelentkező őrséget, hogy megvédje a kincstári tulajdont az avatatlan behatolóktól.

Azonnal előléptünk, közülük persze sokan azok, akik az egykori fülei lövészárokásó 30-as különítmény tagjai voltak.

Amint a századok elvonultak, nyomban tágra tártuk a kapukat a volt hadifoglyok előtt. Tódultak be az addig a környéken, nem emberi szálláshelyeken őrzött szerencsétlenek, oroszok, franciák, belgák, olaszok, lengyelek, szlovákok és még vagy húszféle nemzet tagjai, főként férfi hadifoglyok. De voltak közöttük internált civilek, nők-férfiak vegyesen. Kérdezték, van-e ruhanemű, bakancs, takaró, de mindenekelőtt kenyér. Sorra kinyitottuk nekik a raktárakat. Találtunk mindenféle textilneműt, de élelmiszert nem. Az egykori német barakkok gyorsan benépesültek, többségben oroszokkal. Szerencsére a repülőtérről általunk kinevezett parancsnoka, Füleki Géza orosz is beszélt.

Minket is nyugtalanított az élelemhiány. Másodmagammal útra keltem beszerzési célból. A mintegy három kilométerre fekvő német kórház maga is ellátási nehézségekkel küzdött, nem tudott segíteni. A távolabbi nagy plaueni katonai Magazinban nagy nehezen kaptunk kenyeret meg konzervet, de kézi kocsink visszafelé is nagyon könnyen gurult.

Az ovális, talán másfél kilós kenyerek légmentesen celofánba voltak burkolva. Csak otthon néztük meg kis céduláik feliratát: Hergestellt im Jahre 1936... (előállítva 1936-ban). Vékony, sötétbarna és kissé puha volt a héjuk, a belük elég tömött, de olyan állagú, mintha két, legfeljebb három napja süttették volna őket. Csak egy szempontból különböztek ezek a csaknem évtizedes kenyerek a jelenkoriaktól, pár nap után erősen morzsolódtak. De az is igaz, hogy felbontása után nagyon kevés kenyér élt meg három napot...

Két nappal a századok elvonulása után viszontláttuk a vad nyilas érzelmi főhadnagyunkat. Elképedve észlelte a barakkokat benépesítő idegeneket. Szitkozódott, fenyegetőzött, hogy hadbírótság elé állíttat minket, mert nem őriztük a kincstári vagyont. Megparancsolta, hogy azonnal vonuljunk vele az erdőbe a századokhoz.

Mint már sokat tapasztalt katonák, diadallal éreztük, hogy nincs többé hatalma felettünk. Mondtuk neki, örülünk, hogy megszabadultunk parancsnokságától, és semmi kedvünk vele menni a századokhoz. Erre előkapta a pisztolyát, de szorosán körülvettük, és figyelmeztettük, ő egyedül van, mi pedig harmincan. Tajtékozva, fenyegetőzve vonult vissza.

Végleg megszabadultunk hát minden gyűlölt nyilas katonai köteléktől! Készültünk a felszabadulásra, vártuk az amerikaiakat. Helyzetünk azért ko-

rántsem volt megnyugtató. Ha az SS-alakulatok visszaszorítanák a frontot, és észrevennének minket, a nyilvánvalóan dezertőr katonákat, végünk.

A front nem lehetett tőlünk tíz kilométernél távolabb. Egy esetleges légitámadásra, bombázásra felkészülve óvóhelynek rendeztük be az egyetlen kőépület, a kázinó pincéjét.

Éppen a rádióantenna huzalát vezettem kint fentről a pince ablakához, hát váratlanul három vadászgép tűnt fel, és nehézgéppuska-lövedékekkel szórta végig a repülőtéren álló német gépeket. És minthogy a magasból a barakk-tábor területén is látszottak mozgó alakok, oda is engedtek egy sorozatot. A lövedékek egészen közel sivitottak-pattogtak. Ettől kezdve nem hagytuk el a pincét. Ki-ki felhúzta a civil, vagy azzá alakított katonai ruházatát, és várta a megszállást.

Dél felé nagy dübörgés-csörgés hallatszott: a Sherman-páncélosok. Az angolul is tudó Füleki Géza kezébe nyomtunk egy sebtében készített kis fehér zászlót.

A lárna hirtelen megszakadt, a tankok megálltak a barakk-tábor előtt.

Géza fellépkedett a lépcsőkön, és elindult a tankokat kísérő teherautókról leugráló Tommyk (amerikaiak) felé. Pár percnyi szívdobogató csend után kióvatoskodtunk a felvilágra. Géza néhány fiatal, fegyverét hanyagul lóbáló amerikai között jött hozzánk. Mondta, hogy minden rendben, mi németek által kihurcolt magyar egyetemi hallgatók és munkásfiatalok vagyunk. A Tommyk nem sokat törődtek velünk. Csak arra utasítottak, hogy törjünk össze minden fegyvert, ami a repülőterület területén található. Vissz tértek a járműveikhez, és máris vonultak tovább.

Felkutattuk az őrszobákban heverő puskákat, és elmondhatatlan élvezettel csapkodtuk őket a betonhoz, szertehajigálva alkatrészeiket. Mintha ettől, tőlünk függene a világbéke, az általános leszerelés sikere.

Egy kétfedeles gép körözött lassan a tiszta, zafirkék égen. Világosan ki-vehetjük jelzését: kék alapon fehér csillag.

– Saját gép! – mondtuk boldogan.

– Prrr! – (lovakat irányító hangjel) hallatszott a mezők felől. Egy paraszt szántott arra, mint a béke jelképe.

Sem a ló, sem ő nem látszott észrevenni, hogy átsuhan a vidéken a front.

A felszabadulás első óráiban egy magyarul tudó amerikai őrmester, Weiss úr egy óriás termetű kanadai vadász kíséretében végigjárta velünk a barakkokat. A kanadai valami fegyverfelét kért tőlünk emlékre. A magyar tisztek egykori szálláshelyén néhány díszört találtunk. Boldoggá tettük a kanadait.

Eszünkbe jutott a Magazin, a nagy élelmiszer-raktárház. Weiss úr hajlandó volt velünk jönni. Nagy bosszúságunkra az amerikaiak éppen akkor vetettek véget a szabadrablásnak, amikor odaértünk. Weiss úr sem tehetett semmit, de látva lógó orrunkat, azzal vigasztalt, hogy szerez majd élelmet az onnan jövőktől. A rablásban résztvevő lakosok – főként öregek, nők és gyerekek – óriás batyuk alatt görnyedezve vonultak zsákmányukkal hazafelé.

Weiss úr megállított egy asszonyt, aki három nagy zsákkal terhelt szekérkét vonszolt. Reménykedve néztük és vártuk a fejleményt.

Weiss úr azonban üres kézzel jött vissza, hogy nincsenek nekünk való dolgok a szekéren.

– De hát mi van a zsákokban?

– Csak szalámi, keksz meg csokoládé.

Majd a földre szédültünk. Azonnal visszaküldtük a szekérhez. Az asszony nem mert ellenkezni, így is maradt neki meg a családjának hónapokra való mindenből.

A szalámit, amivel megkínáltuk, Weiss úr kiköpte. A csokoládét meg sem kóstolta:

– Nem lehet jó, amit a németek készítettek.

Kiderült, hogy kár volt nyugtalanzkodnunk az élelem kérdése miatt. Az amerikaiak minden jóval és bőségesen ellátták a barakkok népét. Az oroszok ezenfelül naponta hoztak egy-egy vágóállatot – birkát, sőt, egyszer egy borjút is –, és nyílt tűzön sütve zajos vigalmak között ültek lakomákat. (Ezek következményeit már szinte percek múlva lehetett tapasztalni a leírhatatlan állapotra züllött WC-k környékén.) Kerékpárokat, sőt, egy működésképes autót is szereztek. Húszan-huszonöten is felkapaszkodtak az ócska kocsira, és kurjongatva furikáztak körbe-körbe a táborban.

Akkorra már vagy 50 főre szaporodott a magyarok csoportja. Szereztünk egy kétlovas kocsit, meg egy rendbe hozható teherautót. Úgy terveztük, hogy ezekkel indulunk hazafelé. Az amerikaiak azonban lebeszéltek minket: várjuk meg, amíg összeér a két front, és Európában vége szakad a háborúnak. Már csak egy-két hét lehet hátra.

Esténként zajos élet folyt a franciák megszállta barakkban, ott állt egy pianínó. Egyetlen zongorázni tudó társunk, Király Sanyi alig tudott eleget tenni a sokféle megrendelésnek, hol francia, hol amerikai számokat kértek tőle, hol operett dalt, hol meg dzsesszt. Különösen sokat ült mellette Philippe, a skót származású amerikai tiszt, civilben orvos. Ha ivott – és rendszerint mindig ezt tette –, mélabús skót dalokat dúdolt Sanyi fülébe, hogy azokat kísérje. Vig kedélyű, kis termetű cimboránk a tiszt pisztolytáskájára sandítva az arcába mosolyogva mondta nekünk, természetesen magyarul:

– Fiúk, ha ez a részeg alak a pisztolyához nyúl, fogjátok le addig, amíg elszaladok! No jól van, gyöngyvirágom, játszom már! – és a Szent vagy Uram! akkordjaival kísérte az elérzékenyült tiszt dűnnyögését.

Ha meg táncolni akart, Philippe rendszerint engem kért meg választékos franciasággal, hogy hívjam ki a barakkjából Mademoiselle Annabelle-t, mert „beszélgetni óhajt vele”.

Megtudtuk, hogy az amerikaiak rövidesen hazaszállítják a volt belga és francia foglyokat. Beszéltünk a franciákkal, hogy amíg tart a háború, ki-mennénk velük Franciaországba. De megtudtuk tőlük, hogy a kiszállításra csak francia állampolgároknak van lehetőségük.

Amint a franciák és a belgák elutaztak, átcipeltük a pianínót a mi barakkunkba. Philippe bánkódott, hogy nélkülöznie kell a szép belga Annabelle-t, és még többet ivott. Estefelé nagy evészeteket rendeztünk, mert az eltávo-

zottaktól is sok ennivalót örököltünk. Mindent megosztottunk a zsidó lányokkal, akik néhány nap óta esténként velünk voltak.

Pár kilométerre tőlünk egy Mehltheuer nevű falu mellett létesült a német időkben egy nagy női internálótábor. Persze magyarok is voltak egykori lakói között. Először mi látogattuk meg őket, majd ők jöttek hozzánk beszélgetni, meg táncolni az este e célra átrendezett teremben, amely reggel fürdőszoba, nappal pedig konyha volt. Még lámpákat is szereltünk fel benne: az áramot akkumulátor szolgáltatta. A két kis orosz színésznő – Mackó és Viktória – mellett a szemrevaló zsidólányok emelték a hangulatot.

Kívülről nézve vidám volt ez az élet. De tisztában voltunk azzal, hogy ha a Tommyk rájönnek egykori katona voltunkra, menten foglyaikká válunk. És az sem volt szívét vidító, amit a lányoktól hallottunk.

Éjfél felé búcsúztak, de minden alkalommal elkísértük őket Mehltheuerig a csendes, tiszta, holdfényes tájakon át. Rendesen a törékeny-finom, de hallgatag Mindót kísértem. A lány csak lassan engedett fel annyira, hogy magáról is beszéljen.

Auschwitzba szüleivel és kisöccsével érkezett. Esményi, adoniszi szépségű orvos (Mengele?) fogadta a szerelvény emberszállítmányát. Csak intett az ujjával, hogy az eléje kerülő jobbra vagy balra menjen. Szüleit és öccsét másfelé küldte. Ő azonban úgy ügyeskedett, hogy átjutott szülei csoportjába. Csak röviden vázolta minden ingóságuktól való megszabadításukat és a bánásmódot. Egy reggel ruhátlanul kellett sorakozniuk. A fürdőházba kísérték-hajtották őket, még szappant is kaptak. A nagy terem egyik oldalánál végig húzódtak a csövek és rajtuk a csapok. Különös sziszegő hangra figyelt fel: meglátta az első felbukottat. A gáz alulról támadt, és ahogy egyre feljebb ért, a sikoltozó életben maradottak a többiek hullájára hágva igyekeztek minél magasabbra. Ő a terem tulsó végében állt akkor, majd menekülést keresve a hátsó falhoz szorult. Meglátott egy kis, félig nyitott ajtót. Beugrott és becsapta maga mögött.

Telefonfülkénél alig nagyobb helyiség volt ez, vastag, kerek üveggel ellátott nyílással a terem felé. Szüleit kereste szemével az iszonyú kavargásban, aztán elvesztette az eszméletét.

Másnap talált rá egy jobb érzésű takarítónő, aki becsempészte a fiatalok barakkjába. Aztán elkerült egy másik, majd egy harmadik internálótáborba. Életben maradt, igaz, és felszabadult, de soha nem tér vissza Magyarországra. Minek is? Kivándorol Palesztinába, ott talán idővel megnyugszik.

A többiek vidámabbak voltak, többnyire mosolyogva mesélték kevésbé sötét élményeiket. Hogy akit krumpli lopáson kaptak, tövig vágták a haját. Hogy milyen érték volt egy szem nyers cékla.

Egyetlen igazi szépségnek nevezhető teremtes volt közöttük: Goldberger Zsuzsa, a textilgyáros családból. Alig látszott rajta mindaz, amin átment: ez a tizenhat éves fiatalság csodája. Szépségét csak Vitéz Jancsi nem látta tökéletesnek, mert szerinte Zsuzsának szőrös a háta. Más hódolója szerint nem is szőrös. Soha nem tudtuk meg, melyiknek volt igaza...

Hogy kútba esett a franciaországi, no meg a hazáig vezető út, egyéb terveket is megvitattunk, hogy hol húzzuk meg magunkat a háború végéig.

Nem mintha nem lett volna jó dolgunk, de a plaueni reptéren mégis bizonytalan volt a jövőnk.

Előkerült Szűcs repülőhadnagy, az egyik század emberséges tisztje. Elmondta, hogy átvizsgálta az egyik Messerschmittet, azon csak jelentéktelen, puskatustól származó sérüléseket talált. Még tele van üzemanyaggal. Adandó alkalommal útnak indulhatnánk rajta, már vezetett ilyet. Jó pár vállalkozót tudna magával vinni.

Célként szóba került Portugália, még Peru is. Éppen akkoriban kezdtem bele nyelvgyakorlás céljából a németek barakkjában talált, *Le bourreau de Pérou* (A perui hóhér) című francia rémregénybe.

(Akkoriban történhetett, hogy egy általam nem ismert katona elesni látott engem Plauen közelében. A már többször említett asszony ismerősöm már Németországban élt, és találkozott ezzel a vészmadárral. Mély megdöbbenéssel értesült egykori szerelme „hősi haláláról”. Elég misztikus lelkületű volt ahhoz, hogy higgyen a megboldogultak jelentkezési lehetőségében. Írt Budapesten maradt hűgának, aki nála is misztikusabb lelkületű lévén bejáratos volt egy spiritiszta körbe, hogy próbáljon megidézteni engem. Az általam csak felületesen ismert hölgy elment a szeánszra, amelyen a médiumon át meg is jelentem a kör tagjai előtt, sőt, válaszoltam is a feltett kérdésekre. Lejegyzett szavaimat el is küldte Németországba. A nővér azonnal rám ismert, mert állítása szerint olyan szófordulatokkal és kifejezésekkel éltem, amelyeket csak a legszűkebb baráti körben használtam néha. Évtizedekig meg volt győződve arról, hogy egykori szerelme *dead as a dodo*: vagyis hogy halott vagyok, mint a rég kihalt dodo madár. Aztán Canserrában a kezébe került egy magyar folyóirat, benne egy cikkemmel. És néhány hét múlva a kezemben tartottam hűgának a feljegyzését az egykori spiritiszta szeánszon mondott szavaimmal.)

Egy nap amerikai teherautók jelentek meg a tábor előtt, hogy átszállítsanak minket Plauen városszéli kaszárnya negyedébe. Itt rendeztek be feljavító tábort a németek által rabságban tartott volt foglyok számára, hogy hazaszállításukig felerősítsék a legyengült szervezetüket.

Elsorolhatatlanul sokféle volt fogoly lakott a különös módon épen maradt vörös téglapületekben. A tábor képét egzotikussá tették a volt francia gyarmati katonák. Soha olyan szurokfékete bőré afrikaiakat nem láttam, mint ott. Méltóságteljes lassúsággal lépkedtek az udvarokon, szinte láttuk mögöttük a kerek nádtetős gunyhókat, az afrikai falvakat.

Elképesztő, mennyi mindent kaptunk enni. Azt a teméntelen sok kenyeret, kétszersültet meg édességet soha sem tudtuk volna elfogyasztani, még állandó rágcslálás mellett sem, amit a főétkezéseken kívül, azok között, mintegy mellékesen adtak a Tommyk. És a tartalmas ebédek, amikről régóta nem is álmodtunk? Estefelé már mozogni is alig bírtunk. Kézilabda-mérkőzésekkel próbáltuk lerázni a sok ennivalót.

A kaszárnya negyed tele volt raktárakkal, méghozzá nem is üresekkel. Vagonszám állt bennük a ruhanemű, hátizsák, talpbőr, csizma, takaró meg mindenféle gépalkatrész. Különös és nyilván csak az ilyen felfordult rendű időkre jellemző gyűjtési, sőt, harácsolási vágy vett erőt a volt katonák-foglyok legnagyobb részén. Egyik raktárépületből a másikba hajtotta őket

ez a szenvedély. Hol egy halom német hálóságot, hol egy nyaláb gumicsizmát cipeltek magukkal, amíg valami másfajta, értékesebbnek látszó holmit nem találtak, elhánnyva az addigi szerzeményt. Aki meggondolta, hogy mégis azt kellett volna megtartania, tombolt dühében, ha az öt perccel azelőtt eldobált gyűjteményét már elvitte valaki más. A várható gyalogolásokra gondolva én négy sarokbőrt tettem el a mesebeli bőségből.

Idóm, gépem, papírom és témám volt, egy regényt kezdtem írni a Kheopsz piramis építőjéről. Sokat foglalkoztam addig is a nagy piramis geometriai-csillagászati vonatkozású sajátosságaival, és kikövetkeztettem, hogy tervezője egészen rendkívüli tudású valaki lehetett.

Esténként egy Laci nevű fiatal amerikai jött a szobánkba. Nehezen beszélt magyarul, pedig magyar származású szüleivel otthon nem volt szabad angolul beszélnie. Szájharmonikázott, én adtam a gitárkíséretet.

A szellemi elfoglaltság hiányát vagy elégtelen voltát érezve elhatároztuk, hogy esténként szakterületünkről vagy bármiről előadást tartunk. Elsőként engem jelölt ki a sorshúzás. Éppen gondolataimat rendeztem születésnapom délelőttjén, amikor az amerikaiak sorakozót rendeltek el a magyarok számára, méghozzá csomagokkal együtt.

– Talán indulunk haza! – reménykedtünk. De nagyon hamar tapasztalhattuk, hogy egészen másról van szó. A Tommyk sorra megmotoztak minket. Főként fegyvert, zsebkést – és órát(!) kerestek. Előkerült Laci is egy vödör fehér festékkel, ecsettel, és vigyorogva festette felső ruhánk hátára: PW (*Prisoner of War*: hadifogoly).

– Gratulálunk! – vetettük oda dühösen. – Ezt is meséld el odahaza a szüleidnek!

Megtudtuk, hogy egy szlovák altiszt megrágalmazott minket. Még a német időkben a géppuska-állások közelében több krumpli- és répaverem húzódott, amelyhez a légiriadók alkalmával hasmánt csúsztak az arrafelé dolgozó foglyok. Olykor mi is segítettünk nekik a nyers élelem kikaparásában. De egy másik – idegen – magyar század éjjelenként fegyveres őrséget állt a vermeknél, és elzavarta az oda kiszökő, éhes foglyokat.

Az amerikaiak meg sem hallgatták Gézát, aki megmagyarázta (volna), hogy mi fegyvertelen alakulat voltunk, nem is álltunk őrséget, és nagyvonalúan lezárták az ügyet. Fájó szívvel váltam meg a gitár(om)tól és az írógép(em)től.

Május elején ritka a hóesés, de akkor rákezdte. Teherautókon Plauen másik negyedébe szállítottak minket, ahol egy sportpálya öltözőjében töltöttük az éjszakát. Egy belga származású őrmester azzal fenyegetőzött, hogy akinél zsebkést találnak, agyonlövik. Adjuk át neki, ami még nálunk maradt. Össze is szedett vagy 25, addig féltve őrzött bicskát. Az én kis lapos, kétélű késemet azonban elrejtettem a derékszíjam alá, és így kikerülte az elkobzást. A Tommy vigasztalta a lelombozódott társaságot, hogy legfeljebb két-három hétig leszünk foglyok, aztán felszabadítanak, és hazaszállítanak minket.

Akkor még hittünk az ilyen ígéretekben. Nagyon kezdő foglyok voltunk. Aznap lettem 24 éves. Az akkori törvények szerint nagykorú.

KEZDŐDIK A FOGSÁG

Másnap két teherautó szállított bennünket Jena mellé. Szép volt odáig az út, élveztük a tájakat, még énekeltünk is, pedig hideg volt, és szitált a hó.

Alacsony drótkerítéssel körülvett mezőre érkezünk. Már tele volt német foglyokkal. A bánásmód ellentéte volt a plaueninek. Csak pár órát töltötünk ott. Egy sereg teherautó érkezett. Ordítózással, de főként botütésekkel hajszolták fel a foglyokat ötvenesével a magas platójú kocsikra.

Ennyi fogoly még csomagok nélkül is csak állva, összepréselődve fért volna el – de valamennyiünknek volt hátizsákja vagy más batyuja, általában nem is kicsi. Elsőként ezeket hánytuk a plató elejére, aztán mi kapaszkodtunk utánuk. Működtek a botok, amíg mindenki feljutott! Majd szétrepedt az autó.

A teherkocsi jobb felőli deszkaoldala be volt törve, és nem a szokott erős fémkapocs, hanem csak egy meglehetősen vékony drót kötötte a hátsó, lebillenthető palánkhöz. És ehhez a törött oldalhoz szorult minden ez oldalon álló. Így Géza is, aki félig kilógott az autóból. Néger sofőrünk szédületes tempóban hajtott, és így is vette a kanyarokat. Ilyenkor szinte két kerékre állt a kocsink. Az egyikünk elől kiáltozással igyekezett csökkenteni a veszélyt:

– Kanyar jobb felé: jobbra dőlj!... Most balra!

Már az első kanyaroknál nagy ívben kirepült néhány hátizsák. Találgattuk, kikhez tartoztak.

Egy hevesebb bal forduló után Géza sápadtan mondta, hogy még egy ilyen kanyar, és legalább tíz fogoly lerepül a kiszakadó oldallal együtt.

Előttünk vagy nyolc, németekkel megrakott kocsi futott az úton. Mi voltunk a karaván utolsó előtti tagja. A menetet egy őrautó, egy jeep zárta mögöttünk. Erősebb emelkedőknél, amikor a néger kénytelen volt leadni valamennyit a sebességből, az őrkocsi egyszerűen belénk hajtott, és így segített feltolni minket a lejtőn. A leghátul álló fiúk egy-egy ilyen alkalommal kis híján lebukfenceztek. Pilótánk a lejtőkön hozta be a késését: lefelé jó 120-130-as tempóban száguldott velünk. A féket nem látszott ismerni, a kanyarokban legfeljebb a gázt vette le.

Gyötrelmes volt az utazás. Képzeltető, milyen szorosan álltunk – vagy inkább szüntelenül imbolyogtunk – a platón. A kanyarok előtt tartottunk a drót elszakadásától, de még a felborulástól is.

Egy-két óra múlva már elviselhetetlen fájás állt a derekunkba. De megfordulni még nagyobb kín volt, ezenfelül a szomszédok káromkodásait is kiváltotta.

Mindezek közben is tudtam élvezni a vidékek szépségét. Weimar, Erfurt, Eisenach mellett robogtunk a széles Reichsautobahn sávjain. A hegyeken festői környezetben ültek a várromok. Meg sem tudtam számolni, hányat láttunk út közben.

A délutánból este lett, az is éjszakába fordult, és mi csak száguldottunk az ismeretlen cél felé. Az eső szemerkélni, majd komolyan esni kezdett. Az út csúszóssága mit sem változtatott négerünk vezetési stílusán. Szerpentinen kanyarogtunk a lapály felé, ahol egy városka lámpái pislogtak. És a város szélén valami különös fény tűnt a szemünkbe: két egymás felé fordított, szélesedő reflektorsugár világított meg egy bizonytalanul hullámzó területet.

Hátborzongató volt a reflektorfények színe: jeges-hideg, kegyetlen, lilás-szürke, halott, de vakítóan erős.

A konvoj elhaladt a városka házaiból kiszűrődő barátságos, rózsaszínű ablakok alatt, majd hirtelen, éppen a borzalmas fények forrásai közelében megállt. A reflektorok magas oszlopokról világítottak be egy nagy térséget. Mindenütt magas dúcokra húzott sűrű tüskésdrót háló, alul pedig sár és sár. És rengeteg fogoly.

Még felmérni sem volt időnk a helyzetet, a Tommyk ordítva sürgettek minket lefelé a platókról. Előbb a csomagokat szórtuk a sárba, azután mi ugrottunk-zuhantunk utánuk. A tüskésdrót-kapu feltárult. Működésbe léptek a kampós botok.

– *Come on! Let's go! Come on!* (Gyerünk! Gyerünk!)

Ki-ki felkapta a keze ügyébe akadó csomagot, és igyekezett befelé. De jóformán lépni sem lehetett a ragadós sártól.

A tábor több kisebb karámra oszlott. Mindegyikben megszámlálhatatlanul sok német volt már. Csak álldogáltak vagy lassan lépkedtek a mély sárban. Az egyik ilyen karámba hajtottak minket.

Egymásra néztünk. A szürkéskék fény hullaszínűre festette az arcunkat. Iszonyú fáradtak voltunk. A fogság, a rabszolgaság könyvekből ismert rémségei rohantak meg, tepertek le minket. De hol lehet itt leülni, pihenni?

Hogy eltereljük gondolatainkat, először összekerestük és kicserélgettük a csomagokat, hátizsákokat. Öt társunk maradt minden nélkül: az ő holmijuk repült le a teherautóról.

Géza feláldozta az egyik pokrócát, azt terítettük a híg sárra. A szűkebb baráti kör arra helyezte a csomagját, és azon ülve próbált aludni.

Nemsokára arra ébredtünk, hogy egy kisebb csoport élén álló német katonára erélyesen rángatja az alattunk levő, Plauenben szerzett pokrócot:

– *Meine Decke! Meine Decke!* (A takaróm!)

Jó helyen próbálkozott. Géza felpattant, és kifogástalan németséggel dőlt belőle az évek óta felgyülemlett gyűlölet és vád a csukaszürke egyenruhásokra. Mi is feltápászkodtunk a lármára, és ha a német a cimboráival együtt vissza nem húzódik, ugyancsak pórul jár.

Körülnéztünk. Mindenünk deres, nedves, sáros és kegyetlenül hideg volt. A németek közé voltunk ékelődve: rajtunk, plauenieken kívül alig láttunk magyar egyenruhást.

Szemetelt az ólmos köd. A tábor cuppogott a sárkoloncos bakancsoktól. A németek többségének nemhogy pokróca, de köpenye sem volt. Nagy részük egész éjjel járkált az alvók között a sárban, hogy meg ne fagyjon. Hajnalra aztán vörös, le-lecsukódó pillával, képtelenül rongyos-sáros ruhákban, meg-megtántorodva, az elalvás határához érve csaknem összecukód-

va taposták a lotyogó sarat ezek az alig ember-formájú lények: a Wehrmacht egykori tagjai a háború utolsó napjaiban.

Cigarettaink is a meggyújthatatlanságig átítatódtak nedvességgel, és minket mégis a szomjúság gyötört. Csak késő délelőtt hoztak egy nagy, nyitott tartály vizet. Undorodva ittunk a piszkos, a sok bemerített német csajkától zavaros folyadékból.

Napi kosztunk három főre kiadott kilós német húskonzerv meg néhány szelet nápolyi volt. Megkíséreltünk tüzet gyújtani, hogy megmelegítsük a kemény faggyúba ágyazódott húst, de már minden holminkat teljesen átjárta a köd és az eső, nem volt mit lángra lobbantani. És nem volt már nagyjából száraz ruhaneműnk sem, amibe megtörölkéztünk volna elgémberedett, örökké nedves ujjainkat.

A kiéhezett németek mohón behabzsolták a konzervadagjukat. Olyan hasmenést kaptak tőle, hogy a számos, korlát nélküli latrinagödör gyorsan megtelt, és tartalma az esővízzel bővülten és hígultan egyre terjedt és keveredett a sárral. Volt német, aki dolga végzése közben a gyengeségtől megszédülve háttal belefordult a gödörbe. Társai már ki sem húzták.

Naponta tereltek át minket egy másik és megint másik karámba. A németek között volt féllábú rokkant, félig még gyermekkorú és roskatag, ősz katona is. Ha ezek terelés közben elmaradtak a sortól, részvétlenül táncolt a hátukon is a Tommyk kampós botja. Akkor nem tudtuk igazán sajnálni őket, mert bár szerencsétlen emberek, de németek voltak.

A közeli házak ablakaiból kiszűrődő meleg fényeket elnyomta a kemény, éles-hideg, lila reflektorcsóva. Ha sötétedés után valaki megkísérelte a rágyújtást, máris süvített a vaktában célzott fegyver lövedéke az őrtornyok felől.

Hersfeld volt a városka neve. Mondják, odaérkezésünk előtt pár nappal egy odaválási német valahogy átbújt a szélső karám dróttjai között, és futni kezdett odalátszó háza felé. A Tommyk megvárták, amíg kissé távolabbra ér, és sportszerűen csak akkor kezdtek tüzelni. Alig 50 méterre háza bejáratától lőtték szitává.

A németek az első hajnalban történt incidens után továbbra is ellenséges magatartásúak voltak velünk szemben. Géza a sövényen átkiabálva kérte az amerikai öröket, hogy válasszanak szét minket a németektől. Azok tudunkra adták, hogy csak a legközelebbi táborban van külön magyar rész, és mi oda kerülünk. Ha a németek agresszívok lennének, verjük össze őket, ők majd folytatják.

Nem messze a tábortól húzódott a vasúti töltés. Az utolsó karám már közel volt hozzá. Amidőn ebbe kerültünk, a németek egy csoportját kísérték az oda tolt szerelvény tehervagonjaihoz. Ebben az utolsó karámban kezdetleges bunkereket készített a sok áthaladt fogolygeneráció. Vagy másfél arasz mélységben felásták és a bunkergödör szélére rakták a sarat, hogy a lefolyástalanul gyűlő latyak ne öntse el a bent meghúzódókat. Diadallal foglaltuk el a kedvező, viszonylag száraz helyet. Nem soká pihenhattünk nyugodtan. A németek egy része kimaradt az aznapi szállítmányból, és visszakövetelte a bunkert. A visszatértek kiabáltak, hogy az az ő jogos tulajdonuk, és mindenféleképp fenyegetőztek, ha nem adjuk át. A lármára az ő is felfigyelt, és olyasmiket kiáltott a németeknek, hogy azok összerugdalták ugyan a gö-

dör alacsony falát, de szemükben mondhatatlan gyűlölettel más helyet kerestek. Akkorra azonban már úgy megtelt ez az utolsó karám, hogy a kárvallottak már csak a túlcordult latrinák közelében húzhatták meg magukat.

Egész éjjel esett a havas eső. Fejünkre húzott takarók alatt ülve-guggolva aludtuk át az éjszakát.

Esett másnap délelőtt is, amidőn ránk került a sor. Megállt egy hosszú, több mint 40 kocsiból álló tehervonat. Mi ötvenen igyekeztünk együtt maradni, amint a Tommyk ötös sorokba rendezték és a marhavagonokba hajtották a foglyokat. Egy vagonba („8 ló vagy 40 személy”), nyolcvanat. Az előzőben csak 70 német volt, még tíz magyarnak volt(?) ott hely. Oda került Géza és Milki is. A következő egy igen kicsi, belga, nyitott vagon volt, ebbe csak 40 magyar foglyot küldtek az amerikaiak. Morgott is eleget a szomszéd német vagonok társadalma a magyarok kedvezőbb helyzete miatt. Gyűlölködő megjegyzéseik végiglásérték utunkat.

A lehetetlenül kis vagonban ugyan nem jutott személyenként több hely, mint a nagyokban, de legalább szabad levegő, szabad kilátás volt a részünk – meg az, hogy szabadon hullott ránk az eső. És ezt máris megtapasztalhattuk.

Azt nem lehetett tudni, milyen hosszú útra adtak két kicsi szelet csokoládét. Minket azonban még nem nagyon bántott az élelemhiány: előkerült egy-egy plaueni konzerv, évtizedes kenyér (morzsákban) és kétszersült, a szomszédok irigykedése közepette.

Könnyebb természetű szükségleteinket kényelmesen végezhetjük az alacsony oldalfalon át, de a komolyabbakat már nem. Volt, aki a vagon deszkapalánkja szélén ülve csaknem kizuhant egy kanyarban, bár ketten is fogták a kezét. Egy másikunk kimászott az ütközőre, és egy kampóba kapaszkodva guggolt a csattogó kerekek fölött, de az izgalom folytán minden eredmény nélkül. Végre rájöttünk, hogy a sarkokon ülve a legbiztonságosabb a dolog, hátat fordítva a németeknek. A sarkoknál lakó társaink eredménytelenül tiltakoztak környezetük megbecstelenítése ellen.

Ha lakott helyen, bármilyen kis állomáson állt meg a szerelvény, lányok, asszonyok, gyerekek jelentek meg, és a Tommyk tiltakozó-tiltó üvöltözése ellenére élelmiszeres batyukkal, leveses kondérokkkal és vizes kancsókkal futottak a vagonokhoz.

Nekünk egy 7-8 éves forma kislány hozott vizet, messzebbről cipelve a vödört a magas töltésre. Egy kis tábla csokoládét adtunk neki, de visszaadta, hogy arra nekünk van szükségünk. Minden unszolásunkra csak fejecskéjét rázta. Dicsértük, becézgettük, szomszédaink viszont átkokkal sújtották, mert nem oda vitt vizet.

(Eszembe jutott apám elbeszélése az első világháború idejéből. Még mint nőtlen vasúti alkalmazott járt akkor Galíciában. Hasonló szomjúság gyötörhette, mint minket, és egy kicsi lengyel lányka hozott neki vizet. Megkérdezte, mi a neve, mert arra fogja kereszteltetni a lányát, ha lesz.

– Marinjo – mondta a lányka, vagyis Marika. Így lett – az anyakönyvvezető félrehallása folytán ettől kissé eltérő alakban írt – Marignon a nővérem neve.)

Bármerre robogott-döcögött velünk a szerelvény, mindenütt könnyes szemű nők tűntek fel a pálya közelében, és ha nem is álltunk meg, kenyeret, ezt-azt dobáltak felénk. Sajnos az értékes ennivaló több mint fele visszahullott.

Egyre közelebb kerültünk Németország nyugati határához, vagyis egyre távolabb hazánktól. Bajos és kockázatos lett volna a szökés. Az első örünk szavaira is gondoltunk, hogy 2-3 hét múlva utazhatunk haza, méghozzá szabadon.

Az egyik állomáson vesztegelve egy szemközt jövő tehervonat fékezett mellettünk. A nyitott vagonajtókban magyar egyenruhások ordítottak felénk:

– Piszkos hazaárulók! Nyilas banda! Úgy kell nektek! Ne is merjetez hazamenni!

Szólni sem tudtunk a felháborodástól. Mi, nyilasok?! Ettől kezdve sötétebb színben rémlett fel előttünk a távolabbi jövő.

A nagyobb állomások és pályaudvarok borzalmas, ijesztően változatos látványt nyújtottak. Egymást érték a bombatölcsérek. A feltépett sínek egy része kínban tekergő óriáskigyókat formázva az épületek romjaira látszott felkapaszkodni. Egy felfordult Pullmann-kocsi hasán egy tehervagon állt tótágast. Egy mozdony összerogyott egy rázuhandt másik alatt. Láttunk olyan mozdonykazanokat, amelyek konyhai reszelőre, homlokuk pedig óriási tésztaszűrőre hasonlított. Az amerikai repülőgéppuskáinak műve lehetett. Sajnáltuk, hogy nincs nálunk fényképezőgép.

A Rajna völgyében haladt a vonat. Mainzban a lakosság lógó orral hajtogatga: *Alles kaput!* (mindennek vége). Pedig egy nekivadult SS-alakulat még harcolt Csehország területén a csaknem összeérő frontok között.

Mainzban elég sokáig rostokolt a szerelvényünk. Közvetlenül indulás után ért oda néhány fehér ruhás, vöröskereszt-karszalagos nő a szeretetcsomagokkal. Egyikük a szomszéd német vagon felé dobott egy befőttés üveget, amely részben a rossz célzás, részben a vonat gyorsítása folytán felénk tartott. Egykori futballkapusi múltamhoz méltóan jó reflexszel vetődve elkaptam a repülő cseresznyekompótot. A cseresznyéket megettük, édes levét pedig kiürült kulacsomba töltöttem, hogy alkalomadtán vízzel keverve üdítőnek használhassam.

A szerelvény lassan óvakodott át a Rajna hevenyészett, vészesen recsegő fahídján.

Innen kezdve lehangoló, sőt, nyugtalanító képek tárultak elénk. Itt-ott nagy területek fölött alacsony, szürkés-kék ködnaplan terpeszkedett. Kétségtelen, hogy a nyomasztó leplek alatt hadifogolytáborok terpeszkednek. Sövényzetük mindenhol tüskésdrót-göngyölegekből állt.

Egy délután nyílt pályán álltunk meg. Lassan beesteledett. Úgy látszik, célhoz értünk. A jobb oldali, igen nagynek sejlő tábor lámpák gyöngysora határolta.

Éjfél tájban nagy zajra riadtunk. A vagonok ajtaja csikorogva tolódtól félre vagy dörrenve csapódott le. A Tommyk szaladgáltak és kiabáltak:

– *Let's go! Come on!*

Leugráltunk batyuinkkal.

– *Vier a line! Vier a line!* – üvöltötték félig németül, félig angolul a parancsot (Négyen egy sorba!).

A sötétben egy lámpás ór vezetésével megjelent Gézával az élen a németek vagonjába szorult magyar részleg.

Éktelenül hosszú volt a szerelvény, és az amerikai örök futkosása, ordítózása, káromkodása ellenére csak lassan ment a mintegy 3500 fogoly sorakoztatása. Várakozásunk közben egy katona jött oda, és járkált közöttünk. Zseblámpájával sorban az arcunkba világított. Lámpát tartó kezében tőr is volt, amit a vizsgált fogoly mellének szegezett. A fény rajtam is átsuhant, majd megállapodott a mellettem álló Tibin. A katona mereven nézte, azután intett neki, hogy tárja szét a karjait. Kigombolta Tibi zubbonyát, leoldotta az alatta levő második zubbonyt leszorító derékszíjat, és az alsó zubbony zsebéből kiemelte Tibi féltve őrzött ezüst zsebóráját. Rejtély, hogy hogyan talált rá. Közelről láttam, hogy nem volt egyetlen bizonytalan mozdulata. Mégis létezik gondolatolvasás?

Végre indultunk. Átmentünk az állomásépületen. A gyér fényben sikerült elolvasnom a sérült feliratot: Bad Kreuznach.

KREUZNACH PUSZTA FÖLDJÉN...

Átvonultunk a valaha bizonyára kedves, de teljesen tönkrebombázott fűrdővároson. A bedőlt falak közül helyenként még hullaszag csapott az orunkba. Kísérőink szüntelenül ordítottak és fenyegetőztek – gyakran nem csupán fenyegetőztek – az ütlegekkel, pedig nehéz volt a menetelés. Hosszú volt a foglyok sorkígyója, és mi annak a vége felé haladtunk. Ennek következtében hol fél percekig rostokoltunk, hol pedig rohantunk, hogy el ne maradjunk. Vaksötét volt, és sár mindenhol. Botladoztunk, tántorogtunk terheink alatt. A testes Jancsinak egy második, zsineggel átkötött zsákja is volt. Már elszánta magát arra, hogy otthagyja a sárban. Csak az tartotta vissza, hogy a kevésbé szükséges ruhaneműkön kívül a feláldozandó hátizsákban tartotta a borotvakészletét is. A melegebbre váltott időben a nehéz menetelésben kiizzadva, lihegve és holtra szomjazva igyekeztünk előre. Már arra a pontra érkeztem, hogy megiszom az édes kompótlevet, vállalva az utána következő még kínzóbb szomjúságot, de a kulacsomat a hátizsákról nyílásával lefelé lógva, üresen találtam: menetelés közben kihúzódott a fémfüles dugója, és a rákötött zsinóron felakadva függött.

Egy fél örökkévalóság után feltűnt a tábor fényszórókkal megvilágított főkapuja.

Első elszörnyedésemben arra gondoltam, hogy a tábort szántsándékkal mocsárra telepítették. Még a hersfeldinél is mélyebb, húzósaabb volt ott a sár. Úgy ragadt, hogy már az első lépéseknél leszakadt az egyik bakancsom sarka.

Amikor a menet vége is beért, összerelték a foglyokat, és innen már a tábori őrség hajtotta tovább a menetet:

– *Come on! Let's go! Vier a line!*

A egyik, feltehetőleg magyar származású őr időnként vígan rikkantotta:

– Csak előre, magyarok!

Emberfeletti erőfeszítés ellenére sem voltunk képesek tartani a sort, a tempót. Az amerikaiak káromkodtak, püfölték a foglyok hátát, de hiába. Mind nehezebben vonszoltuk fel magunkat az emelkedőn. Végre egy karám-ba értünk, ahol már több ezer német feküdt összezsúfolva a sáros földön.

Bad Kreuznach húszegynéhány karámra, úgynevezett *Camp*-re oszlott. Mint megtudtuk, a C.5-ösbe tereltek minket.

A szomjúság erősebben kínzott, mint a fáradtság és az álmoság. Hamar kitapasztaltuk az ottani körülményeket. A C.5-ös vízellátása kétségbeejtő volt. Csak egyetlen csap működött egy hosszú csővezeték végén. Nem lehetett nagy a víznyomás, mert igen vékonyan csordogált belőle a folyékony kincs. A foglyok már késő éjjel sorba álltak, hogy legalább másnap napnyugtára sorra kerülhessenek. Géza vállalta a vízbeszerzést. Több kulacsot és egy napi ételmezt vitt magával.

Megvirradt. Az egykori szántóföldből körülkerített tábor több kilométer hosszú és legalább egy kilométer széles lehetett. Mint később megtudtuk, körülbelül 160 ezer foglyot telepítettek ide az amerikaiak.

Gézát egész nap nem láttuk. Tűzött a Nap: a plaueni telet itt átmenet nélkül váltotta fel a forró nyár. A csaphoz furakodtam, és láttam, hogy a közelben vékony, szappanhabos híg sár szívárog az áttekinthetetlen tömeg lábai alatt. Már arra gondoltam, hogy ha másnapig sem tudunk vizet szerezni, ezt fogom megszűrni, klórpasztillát oldok fel benne, talán nem betegít meg.

Egész napi tikkadás után került elő Géza, iszonyúan átkozódva, üres kulacsokkal. Elmondta, hogy amikor sorra került volna, a németek ellökték, elrugdalták a csap közeléből. Kétségbe estünk.

Úgy látszott, megszűnt az esős időjárás. A forróságban a németekről is lekerült a tetűgyanús szürke zubbony. Estére már főtt rákként vöröslöttek a germán háta. Sűrű, csipős izzadság lepte el a testünket. Torkunk, szánk, nyelvünk viszont kiszáradt.

Délután megjelent a táborparancsnokságról egy magyar tiszt. A legmagasabb pontra állt, és harsány hangon hirdette ki: a berlini német főparancsnokság feltétel nélkül letette a fegyvert, életbe lépett a fegyverszünet.

Szomjunkt is feledve mámorosan ordítoztunk örömeinkben: Európában tehát számunkra véget ért a háború! Úgy gondoltuk, hogy ez még közelebb hozza a szabadulásunkat.

Estefelé ételmet osztottak az amerikaiak: 20 fogolynak egy „10 Men Ration” (Tíz ember adagja) papírládikót. Volt abban kétszersült, levespor, vagdalthús- és paradicsomkonzerv, dzsem, cukor, sajt, szalonna, csokoládé, cigaretta gyufával, konzervnyitó meg WC-papír. Minden enivaló vagy émeleyítően édes, vagy vadul sós volt, az egészet odaadtuk volna egy kulacs vízért. Csak a paradicsomkonzerv tartalmazott egy kevés iható levét, de hús felé osztva épp egy kávéskanálnyi jutott belőle személyenként.

Honnan, honnan nem, Oláh Gabi szerzett egy teli kulacs vizet. A szűkebb baráti kör minden tagja kapott egy kortyot. Így legalább el tudtunk aludni. A többit eltettük az esetleg még ennél is szűkebb időkre. Éjjel Gabi feje alól kilopták a kulacsot. Ezt felfedezve még elviselhetlenebbül kínzott a szomjúság.

Nagy megkönnyebbüléssel hallottuk, hogy a magyarokat külön Campbe gyűjtik. Akkor láttuk, mennyi magyar él a C.5-ösben. Az odagyűltekkel folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy a velünk együtt máshová bevonult karpaszományosok legtöbbje már szakaszvezető lett, de egyik-másik már hadapród őrmesteri rangjelzéssel büszkélkedik. Minket ugyan nem bántott, hogy csak honvédek maradtunk. (A honvéd szót azért sem szégyelltem, mert a nyelvújítás korában költő-író dédapám alkotta.)

Tommyk érkeztek és sorakoztatták a magyarokat.

Először több csoportra osztva megmotoztak minket. A késeken és órákon(!) felül elvettek minden kézi szerszámot, a papírneműk közül a térképeket. Tibi még az egyik plaueni német barakkban talált egy fél lepedő nagyságú, vászonra ragasztott Kína-térképet. Természetesen éppúgy megszabadították tőle, mint engem a körömvágó ollótól és a körömráspolyomtól. Zsebkésem azonban háborítatlanul lapult tovább a rejtkehelyén.

A motozás után a Tommyk a C.5-ösből a tábor egyik sarka felé hajtottak minket, méghozzá igen vidáman. Mi is könnyebb lélekkel, reményekkel telve meneteltünk a felszáradó sárban. Kétoldalt sok Camp szögesdrót-tekercekkel határolt sora látszott tíz- és tízezer, alul szürke, felül vörös lakójával. Derűs volt az ég, akárcsak a kedvünk, hogy megszabadultunk a csukaszürke németektől. Egy esemény azonban kissé lehűtötte a kedvünket. Egyik néger örünk túlontúl jó kedvében el-elsütötte a puskáját, és egyik lövedéke egy előttünk haladó fiút szíven talált.

A Camp-ekben csak a bejárat közelében látszott néhány sátor, nyilvánvalóan a parancsnokság és a betegek számára. Ez utóbbiak előtt pár fakó bórszínű, beesett bordájú fogoly álldogált. Néhány közülük alacsony padokon, lepedővel letakarva feküdt.

– Súlyos betegek – vélte Oláh Gabi.

De nekem gyanús volt a mozdulatlanságuk, meg kilátszó talpuk színe. Bizony halottak voltak.

A jobb oldali utolsó, tehát sarok-Camp, a C.14-es lett a mienk, körülbelül 4100 magyar ideiglenes hazája. Mintegy 900 tiszt már egy idő óta a Camp legmagasabb sarkában lakott. Az odaérkező legénység egy része nem keveset morgott feléjük. Sokan felismerték ugyanis egykori parancsnokaikat, akik a keleti frontokon annyiukat küldték az értelmetlen harcokba, mérhetetlen szenvedésekbe, és sokukat, főként a Donnál, a pusztulásba.

Odaérkezésünk idején a C.14. legnagyobb része még le nem taposott gabonaföld volt, állt még rajta a zöld vetés. De estére már csak a szögesdrótsövény közelében maradt mutatóba néhány szál gabona.

Mesélték, hogy egy német, amikor sokezred magával a Camp-jéhez ért, karjait védőn terjetgetve, üvöltözve próbálta menteni a vetést a mindent letipró bakancsok elől:

– *Mein Acker! Mein Acker!* (Az én földem!)

Bajtársai vigasztalták: örüljön, hogy hazaért.

Négy ezredbe, „csoportba” tömörülve telepedtünk le a C.14. pusztta földjére. Ezek további 300-300 főt számláló századokra oszlottak. A századokban tízesével alkottunk egy sort.

A sárgás föld még puha volt az elmúlt napok esőitől. Sokan azonnal bunkert, lakógödrot ástak, más eszköz híján konzervdoboz-fedővel vagy csak tíz körömmel. Mások sátorveréshez láttak. Csak néhánynál akadt valami botféle: ezt szúrta a földbe, és takarót, lepedőt, köpenyt vagy ritka kivételként sátorlapot feszített rá. De kevés olyan sor akadt, ahol egynél több ilyen hevenyészett tetőféle került a foglyok fölé.

Ezeket leszámítva a betegsátor kivételével semmi fedél, semmi árnyék nem volt található a C.14-ben, és nem is lett jó három hónapon át.

Egy délelőtt különös zúgás-morgás töltötte be a levegőt. A hang erősödött és félelmetes, eget-földet betöltő orgona-zengéssé vált. Soha nem halottam ilyen iszonyú erős, remegtető zenei hangot. Ki tudja, hány ezer szó-

vetséges bombázó és vadászgép húzott el éppen fölöttünk Berlin felé a békét köszöntő díszfelvonulásra?!

Megérkezésünk napján nem kaptunk semmi élelmet. A foglyok morogtak, de megértették, hogy ha a vezetőség – mármint a tisztok – jelentik a tábor fő-GH-jának a létszámot, csak a másnapi vételezésből részesülhetünk.

De másnap sem jött semmi ennivaló. A legénységi küldötteket durva fenyegetések zavarták vissza a tisztai részlegtől, ahol természetesen zavartalan volt az élelmiszerek vételezése és kiosztása.

Harmadnap kiosztottak fejenként két szem krumplit. Azt viszont meg kell főzni. Előkerült minden ehető anyag, és a tábor szürke füstpaplan alá került. Egymás után hamvadtak el a zsoldkönyvek, az utolsó hazai levelek. Az élelmesebbek már odaérkezésünkkor összeszedték a letaposott gabona-szárat, és napon szárítva jól felhasználhatták.

A következő nap egy kevés savanyított káposztát és citromport is kaptunk a krumpli mellé. – Vitamin! – mondogattuk.

A főzés áldozatai lettek a rongyokra szakadt vagy a kevésbé használt ruhaneműk is. Általában ketten-hárman álltak össze egy-egy csajka főzetre, és közösen gondoskodtak a tüzelőről. A mi sorunkban a jókedvű munkásgyerekek, Nagy Zoli főzött Oláh Gabinak és a földrajztanár Tempfli Ferinek. Ez a hármas már összeeszkábált magának lepedőből valami napvédett helyet. A szabad tűz mellől Zoli időnként beszólt a „sátor”-ba:

– Adjatok még tüzelőt! Kemény még a krumpli!

Egy ideig csak kapott valamit, de azután már csak az volt a felelet:

– Nincs több!

Ilyenkor Zoli káromkodva tépett le még egy csikot a hosszú katonai alsójából, és azt dugta a csajka fekete feneke alá. Az elkészült hamis kolozsvári rakott káposztát Zoli már lenge sortban tálalta.

Kettőnknek én főztem, nem is tudom, mivel tüzelve. Időnként szidtam Tibit, hogy ő is kivethetné a részét a munkából, de ilyenkor megragadta a karomat, és a távoli másik fogolytábor fölött lebegő lilás füstre mutatott, amit a nyugvó Nap vörössel élénkített:

– Öregem, figyeled? Micsoda színek! Meg kéne festeni!

De még erre is lusta volt, bár két hátizsákja közül az egyik tömve volt víz- és temperafestékekkel, ecsettel, meg olyan papírral, amelyből a világért sem adott volna tüzelőnek, bár piszkos és ázott-gyűrött volt mind. Ha unszoltam festésre, csak az elrekvirált Kína-térképet emlegette, amelynek textil hátulja szerinte a legideálisabb festővászon volt.

Ezekben a napokban rendelte el a tábor rangidős tisztje, Dobák ezredes a teljes katonai fegyelmet a tábor egész területére. Addig legalább alhattunk kedvünkre, ő pedig bevezette a korai ébresztőt és a századparancsnokok számára a reggeli kihallgatást. Egy-két nap után azonban tapasztalnia kellett, hogy az ébresztőt lehetetlen végrehajtani. Legalább a kihallgatásokon akarta kiélni a nagyképű katonásdit. A századparancsnokoknak minden reggel fel kellett sorakozni és szabályosan tisztelegve jelentést tenni.

Egy reggel elképedve bámult az egyik jelentéstevőre:

– Hogy mer bakancs nélkül elem állni?! – ordított rá magából kikelve.

A sárga földig lehordta, úgyhogy alig maradt ereje a következőre. Az pedig a meleg miatt feltúrt ujjú ingben tisztelgett.

Az ezredes úr dühtől remegve idézte a Szabályzatnak a fogság esetére érvényes bekezdéseit. A növekvő számú hallgatóság megtudhatta, hogy a legénységi állományúak hadifogságban is változatlanul engedelmeskedni tartoznak a feljebbvalóiknak.

A tábor népe eleinte kíváncsian, majd felháborodva, a végén pedig felbőszülve hallgatta, közbe-közbekiáltva:

– Azt hiszi, most is a kaszárnyában van?

– Maga volt kint a legdisznóbb parancsnokunk!

– Emlékszik még arra az orosz erdőre? Tizenötén maradtunk a századból! Maga felel az ottmaradtakért!

Dobák csak akkor nézett körül. Megrettent az egyre szorosabbá váló gyűrűben. Nem kellett volna sok ahhoz, hogy a betegsátor elé, egy lepedő alá kerüljön.

Az volt az utolsó kihallgatás. Megszűnt a katonásdi.

Ha végigsétáltam a táboron, mindig rábukkantam valaki ismerősre. De ez nem mindig okozott örömet.

Egyszer például Pulay Bandiba botlottam, akivel az egyetemen találkoztam utoljára. Csoda, hogy ráismertem a filozofálásra hajlamos régész-hallgatóra. Ilyen soványra fogyva még senkit sem láttam. Talán csak az álomkór afrikai áldozatai lehetnek ilyen hátborzongatóan csontváz soványak. Révetegen lépegetett, a földet vizsgálta, tüzelőt keresett. Hihetetlen gonddal emelt fel egy félcentis száraz fűszilánkot. Aztán hirtelen ötlettel a borbélyok felé törtetett, ahol egy-egy sodrás dohányért megszabadították fölösleges hajzatuktól, hetes borostájuktól a tehetősebbeket azok, akiknél a motozások után is maradt olló vagy borotva. Bandi összeszedegette a hajcsomókat a földről. Eközben sem tudtam vele egyetlen értelmes szót váltani, kizárólag a vételezésen, a főzésen-evésen járt az esze. Visszatérve tüzet gyújtott csajkája alá, de amint a hajból is dobott a tűzre, a környékbeliek úgy ugrottak fel, mintha vipera csípte volna meg őket, és agyonveréssel fenyegették, ha nem oltja ki azonnal a bűzforrást. Csendben odébb álltam.

Egy másik sétám alkalmával különös, de ismerős köszöntésre kaptam fel a fejem:

– *Konnichi wa, Aurél san!* (Jó napot, A.)

Semetkay Péter volt, akivel együtt ültünk Tokunaga Yasumoto japán nyelvóráin. Hadapród lévén, Péter a tisztí táborrészben lakott, ahová legénységi állományú nem tehetett be, de nem is kívánta betenni a lábát. Péter viszont jöhetett hozzánk látogatóba. Így felfrissíthettem csekélyke japán tudásomat.

A tüzérek századánál Tolnayba, kémikus évfolyamtársamba ütköztem. Csaknem olyan sovány volt, mint Pulay Bandi – ő is átesett a tífuszon –, de tudott uralkodni az éhségén. Gúnyos önkritikával szidta magát, ha beszélgetésünk közben önkéntelenül egyszer-másszor az étkezésre fordította a szót.

Egykori konviktor-társammal, a fél fülerre süket, testvérei között a legidősebb Boronkay-fíúval is találkoztam.

A volt leventék csoportjából két, szinte gyerekkorukban a frontra hurcolt palóznaki fiú köszöntött. Beszélgettünk a nagyapám balatonfelvidéki birtokán töltött nyarokról.

Gyengő Béla újságíróval odakint csak kifogástalan eleganciájú öltözkében találkoztam, így még furcsább volt őt a táborban szokványos fogolyrongyokban vizionlítani. Örömmel tapasztaltam, hogy ha az eleganciáját nem is, de a humorát maradéktalanul megőrizte.

A koszt lassan változatosabbá lett. A krumpli eltűnt, de kenyér nem jelent meg. A délutáni felvételezések alkalmával csaknem kizárólag különféle port kaptunk: tejport, tojásport, cukrot, őrlött kávé, citromport, levesport, Cereal nevű zabpelyhet, de mindezek összesen nem tettek ki egy marékra való mennyiséget. Ezeken felül csaknem minden nap kaptunk konzervhúst (1 kanál), spenótot (annyit sem) vagy paradicsomot (fél kanál). Később társult ezekhez még igen kevés cékla és borsókonzerv, amiket azonban nem osztottak ki, hanem belefőzték a délben osztott híg levesbe. Mert pár hét után megkezdte működését a konyha.

Úgy kezdődött, hogy az amerikaiak egy napon beállítottak egy 500 és több 100 literes kondérral. Egy billenőplátós pedig leszórt egy nagy határ koksztot. Napokig épült a konyha. Lényege egy földbe ásott, hosszú folyosó volt, amelyből jobbra-balra nyíltak a tüzelőnyílások. Ezek fölé erősítették az üstöket. A nagyak nem ástak gödröt, mert ennek alsó része már tűzhelynek volt kiképezve. A nyitott konyhában a nagy kondér uralkodott.

Az első begyújtási kísérletek csődöt mondtak. A kokszt csak jó huzatú, rostélyal ellátott tüzelőtérben hajlandó égni, de a táborban lehetetlen feladatnak látszott alkalmas rostély készítése a kondérok alá. Az amerikaiak egyáltalán nem törődtek apró részletkérdésekkel. Van levesfőző üst, adtak elegendő tüzelőt is, boldoguljanak a foglyok, ahogy tudnak.

Nagy meglepetésemre másnapra valahonnét ujjnyi vastag betonvasak kerültek elő, estére már kellő hosszúságú darabokra voltak szabva és rostélyá összedrótózva. A következő napon pedig már vígan rotyogott, főtt koksztűzőn a leves.

A jelentkezőkből a tábor vezetősége gondos megrostálás után választotta ki a megbízható szakácsokat. Azok az alapanyagokból csak a sűrűjét főzték meg az egyik kondérban. Amikor kész lett, 3:1 arányban felöntötték egy másikban melegített vízzel. Délben mindenki kapott a keverékből négy, majd néhány hét múlva közkívánatra hat decit.

Persze ez nem volt igazi leves, legfeljebb hígítatlan állapotában lehetett (volna) az. Íze és színe nem változott.

Tartalma – az erősen klórozott vízen kívül – cékla, borsó, leveles káposzta, leveles spenót, paradicsom, továbbá igen kevés liszt és zsír volt. Az egytálételhez sőt csak később adtak a fő-GH-ban.

A dologtalan táborlakók egy része már kora reggel a konyhagödör köré gyűlt. Az éhezők düledt szemmel figyelték a szakácsok ténykedését, és ha valamelyik meg merte kóstolni a félig főtt ételkeveréket, felüvöltött a kórus:

– Ne zabálja a sűrűjít!

Kétségtelen, hogy a táborban a szakácsoké volt a legveszélyesebb beosztás. Ha a köznép úgy vélte, hogy a szakács túl sokszor kóstolta a fővő levest,

ebédosztás után fenyegető morgással vonult el a csajkákkal, konzerves pixisekkel:

– Várjon csak! Ezt még megkeserüli!

A hangerő és az indulat fordított arányban állt a kapott leves sűrűségével. A szakácsverések késő délután, a porok felvételezése előtt, éhségmaximum idején zajlottak le. Például a IV. ezred harmadik századából – a mienkiből – egy véresszájú uszító kezdte hosszú üvöltéssel:

– Hol a szakács?!

Öten-hatan már rohantak is annak lakóhelye felé. A boldogtalan, aki már el is felejtette a vétkét, még csak el sem bújhatott, kirángatták sátrából, bunkeréből. Ekkorra már szoros gyűrű vette körül. A fődemagóg elsorolta a bűneit, óriásira tódítva a méreteket, mennyiségeket. (Annak a szakácsnak, akinek láttam a verését, az volt a bűne, hogy a levesbe főzendő borsóadagból egy fél kis konzervdobozzal megevett. A lajstromán már fél láda borsó szerepelt.) Az odagyűltek fokozatosan jöttek tűzbe. Az első ütést a főfelbujtó mérte a sápadozó szakácsra. Aztán egyszerre akart ütni mindenki. Az áldozat menekülni próbált, de ha sikerült is kitörnie a körből, inkább előbb, mint utóbb elgáncsolta valaki. Aztán már úgy rugdalták, mint a futballlabdát. Amire a leghátsó is kielégítette sokkal inkább az éhségérzetére, mint a szakácsra irányuló bosszúvágyát, a szerencsétlen már alig élt, bár csak legyengült és mezítlábas foglyok rugdosták.

A megvert – és természetesen elcsapott – szakácsok csak napok múlva kerültek elő sántikálva, dagadt, kékre-zöldre vert fejjel. Volt, akit csak a kórházsátorban lehetett életre kelteni.

Az ex-szakácsok csak szemlesütve mutatkoztak a nyilvánosság előtt, és ezt lehetőleg minél kevesebbszer tették. Csak egyet ismertem, Soltész fő-törzsőrmestert, aki félig-agyonverése után pár héttel már emelt fővel, sőt, mártírként járt közöttünk. Mi több, amikor találkoztam vele, megszólított:

– Tanár úr, ajánljon be engem a tisztí konyhára szakácsnak!

Ekkorra ugyanis már bizonyos méltóságot értem el a táborban.

A naponként vételezett 10-15 fajta élelmiszer szétosztása egyáltalán nem volt könnyű feladat. Vegyük példának a konzervhúst (aminek különben csak a fele volt hús, a többi zöltségféséség). Érkezett mondjuk 18 ládával a magyaroknak, ládánként 12 konzervdobozzal. Ebből – létszámuknak megfelelően – 4 láda 3 1/2 dobozt kaptak a tiszték, a többit a négy legénységi ezred, amelyeknek naponként változó létszáma általában 700 és 800 között mozgott. Valaki kiszámította, hogy a 3. ezrednek mondjuk 3 láda és 6 2/3 konzervdoboz jár. Erre az ezredenként három-három századparancsnok összeült, és félórákig számolgatta, hogy a 250 és 300 közötti létszámú századuknak hány tized és század doboz jár. Az én századparancsnokom egyszer, altiszt lévén sehogy sem boldogult a naponta rászakadó feladattömeggel. Egy századbelim ajánlására fordult hozzám. Részletesen elmagyaráztam neki a százalék- és arányszámítás elemeit, nyilván sikerrel, mert néhány nap múlva már saját erejéből is képes volt helyes arányban szétosztani a húskonzervet. De hátra volt még a tejpor, tojáspor, cukor, kávé, sajt, citrompor, mazsola, paradicsom- és babkonzerv, olykor tea, zabpehely, lekvár, spagetti, zsír stb., mind más és más, de nagyon kevés mennyiségben –

mind más-más úrtartalmú papír- vagy bádogdobozban – és a nagy figyelmet igénylő elvi elosztási számológomunkát a türelmetlen éhezők zsinatoló gyűrűjének közepén kellett végezni.

Ez a századoknál naponta ismétlődő nehézség a főelosztásnál is jelentkezett, ahol az ezredek – ahogyan mi kevésbé katonásan neveztük: csoportok – parancsnokai vették át az egész legénységi élelmiszer-mennyiséget. Ők sem jeleskedtek az aritmetika terén. Egy nap küldöttség keresett fel, és felkért az állandó főelosztói teendők végzésére. Erre csak azzal a feltétellel voltam hajlandó, ha a dologomba nem szól bele senki, és mindig időben kapom meg a csoportok létszámjelentését. Ha valaki kételkedne számításaim helyességében, megadom neki az élelmiszerek pontos mennyiségét és a létszámokat, számoljon utána, ha tud.

Nem nagy örömmel indultam a naponkénti hosszú munkára: sajnáltam zavartalan szabad időmet. Addig csak heverésztünk, és beszélgettünk Tibivel a tűző napon – aminek következményeként nemsókára lepedőkben szakadt le hátunkról a bőr –, vagy olvastunk, tervezgettünk valamit, de mindenekelőtt vitáztunk valamiről.

Lassan már nem volt körülöttünk olyan, aki nem eszkábált volna társával valami akármilyen kezdetleges sátrat vagy lakógödröt. Tibivel túl optimisták (vagy csak lusták?) voltunk ehhez.

– Két hét múlva úgyszólván indulunk haza, addig így is kibírjuk!

Beosztásom azonban véget vetett a henyélesnek. Anyagi előnyre nem gondoltam, csak a segítség vágya hajtott, amidőn elfoglaltam ezt a kétes tábori méltóságot.

A felvételező autó az átlagosan 12-15-féle élelmiszerral délelőtt érkezett. Az aznapi létszámot a kórházsátorból kaptam (ez a szám mindig kisebb volt az előző napinál). Ettől kezdve – rövid ebédszünettel – késő délutánig számoltam, hogy mindenfajta élelmiszer kellő arányban legyen papíron szétosztva a csoportoknak, majd a mi csoportunkból a mi századunknak.

Irigykedve figyeltem a tisztai tábor elosztóját: az erdélyi Kovács tanárnak logarlice volt, és félórájába sem telt, amire mind a 11 tisztai század számára minden élelemfajtát arányosan szétosztott. A tizedes törteknél – utánszámolásom szerint – volt némi eltérés, de Kovács csak legyintett, hogy a tisztek nem kukacoskodnak annyit.

A legénységi tábor – ahogy neveztük: Árpád népe – jól példázta, hogy milyen nehéz a demokratikus formák szigorú be- és fenntartása. Például a 2. csoport (ezred) parancsnoka és felvételezője – egy csonka kezű őrmester – minden délelőtt jelentkezett nálam, és minden adatot felírt, de olyan lassan, hogy nem győztem kivárni. Amellett egy bombázás alkalmával nemcsak néhány ujját veszítette el, hanem félig a hallását is, így minden adatot kétszer-háromszor kellett az épebb fülébe kiáltani. Hosszan fenntartott a munkámban, de ha szóvá tettem, azzal védekezett, hogy ha nem teszi közzé a kiosztás előtt az adatokat, ezrede elcsapja, sőt, összeveri.

Három kis, 80 lapos blokkfüzetet számoltam tele ott a szabad ég alatt, laponként legalább 500 számjegyet írva azért, hogy nyugodt legyen a lelkiismeretem: mindenki egyenlően megkapja az adagját.

Ízelítőül álljon itt egy nap élelmiszer-elszámolása:

Csoport:	I	II	III	IV
Cikk:				
Hal	81	78	81	82
Cukor	7.83	7.57	7.92	7.98
Tea	22.35	21.65	22.6	22.8
Kávé	1.85	1.8	1.9	1.9
Mazsola	5.57	5.40	5.54	5.74
Citrompor	17.72	17.38	18.0	18.1
Tejpor	16.25	15.73	16.45	16.57
Húskonz.	30.20	29.23	30.57	30.80
Burgonya	3.0	2.9	3.0	3.0
Babkonz.	35.75	34.66	36.13	36.46
Parad.	6.70	6.48	6.79	6.83
Spagetti	3.73	3.62	3.79	3.81

Ezek az élelmiszer-cikkek mind más kiszerelésben: kisebb vagy nagyobb papírdobozban, más-más méretű, hengeres vagy szögletes konzervdobozban, esetleg zacskóban vagy zsákban kerültek ki a fő-GH-ról.

Az első időkből a tábor meg volt elégedve a ténykedéssel. Egy nap azután papírdobozokban aszalt szilva érkezett, máskor pedig mazsola. Természetesen az azonos nagyságú és súlyú dobozok száma szerint osztottam ki a csoportoknak járó adagokat. De már az első este fenyegető testtartású alakok álltak elém.

– Miért kapott az első csoport többet, mint mi?

– Itt a számítás! – mutattam. – Ebből kiderülhet, hogy minden csoport a létszámának megfelelő számú dobozt, tehát fejenként azonos mennyiséget kapott.

– Nem igaz! Az első csoportban három szem szilva jutott, nálunk meg csak kettő!

Hiába magyaráztam nekik, hogy a dobozok szilvainak száma a szemek nagyságától függően változó.

Hasonló volt a helyzet a mazsolánál is. A fejadag csoportonként akár egy tucattal is eltért egymástól, pedig a számításom helyes volt.

Egy ízben csípős-sós ízű fehér port is kaptunk: *Baking Power*.

– Mit csináljunk a sütőporral? – kérdeztük meg Árpád népét.

– Osszák ki! – ordította a tömeg. És amint megkapta, a tejporába keverte.

Volt úgy, hogy lehetetlenül kevés zöldséges húskonzervet kaptunk, fejenként egy kávéskanálnyi sem jutott volna. Mondtam Árpád népe képviselőinek, hogy legjobb lenne belefőzni a levesbe dúsítónak. Ha sikerült meggyőznöm őket, másnap a híg levesben megjelent néhány húrostocska is.

Már ebéd után előállt néhány századbéli:

– Az első század sűrű levest kapott, mi meg olyan hígat, mint eddig! Többé nem engedjük belefőzni a mi húsadagunkat. Osszák ki!

Hasonló reklamáció minden alkalommal előadódott, csak változó előjellel. A felvételezés helyén felállt a szavalókórus, és rákezdte:

– Osszák ki!

Természetesen a másik, nagyjából hasonló létszámú kórus sem maradt csendben:

– Főzzék bele!

– Osszák ki! Főzzék bele! Kiosztani! Belefőzni!

A mi csoportunknál (ezred) eleinte a legcsekélyebb húsmennyiséget is ki kellett osztani a porokkal együtt. A többi, a „főzzék bele!”-csoportoknál az volt a baj, hogy náluk nem jutott mindenkinek húscsapat a levesbe, és ha jobb íze is volt annak, mint a mienknek, átpártolt az „osszák ki!” táborba. A mieink viszont látva a mikroszkopikus adagokat és a hosszadalmas méricskéléssel járó többletmunkát, legközelebb már közkívánatra belefőzték a húsadagot. Mondanom sem kell, akármilyen jóindulattal intézkedett is a vezetőség, minden esetben magára vonta a szép számú elégedetlenek haragját és gyűlöletét.

Miután a századoknak is szétszítottuk az adagokat, jöttek a szakaszparancsnokok, és elvitték a maguk 10-10 embere számára, természetesen ezek erős őrzete mellett.

Az osztás fizikai lebonyolítása is képtelenül nehéz volt. Vegyük megint a húskonzerv példáját. A nap: május 29. Ekkor a legénység 117,3 doboz húst kapott (Kovács tanár számítása szerint). A létszámoknak megfelelően a négy legénységi csoport ebből 29,44; 28,62; 29,56 és 29,68 doboz húst vételezett. Az egyik csoport 760 főből állt, az adott tört számú doboznyi húst tehát a végén 76 részre kellett osztani a sorok (szakaszok) számára.

A tucatszámú különféle cikk ugyanennyi edényt kívánt (volna). A szakaszparancsnoknak ennek megfelelően kellett ezeket összeszednie a szakasz tagjaitól. Minthogy a magunk 10 adagját is én vettem fel, tudom, milyen gond volt ezután az igazságos elosztás. Az edényeket – csajkát, konzervdobozt, poharat stb. – kölcsönzők természetesen azt mondták, hogy az ő adagjukat hagyjuk az edényben. Tehát az adagokat az edényben kellett 10 részre osztani, és egy részt bennhagyni. A mi sorunkban ez a művelet könnyebb volt, mert a tíz barát két 3- és két 2-személyes társaságra oszlott, így csak négy részre kellett osztanom a mennyiségeket: Oláh Gabi – Tempfli Feri – Nagy Zoli, továbbá Füleki Géza – Vitéz Jancsi – Daday Hunor hármas, meg Borka Miklós – Kovalszky Győző és Tóth Tibi – én kettes csoport számára. A hármas és kettes társulásokon belül már közös volt a háztartás.

Reggel semmi, délben négy – majd később hat – deci híg leves, este pedig a sokféle, de összességében maroknyi por: ennyi az ágyban fekvő felnőttnek is kevés. A második héttől kezdve már csak nagyon óvatosan tudunk felkelni fekhelyünkről: előbb lassan felállni, azután megvárni, amíg elmúlik a szédülés, és csak aztán talpra merészkedni. Aki megfeledkezett erről a koreográfiáról, és hirtelen felállt, az azonnal elvágódott. Vissza kellett feküdnie, hogy előlről kezdje a műveletet.

A jóformán semmi salakanyagot nem tartalmazó por-ételek egyik következménye azt volt, hogy egy-két, sőt, három-négy hétig sem távozott belőlünk szilárd anyag. Ez előnyére vált az amúgy is fogyó nyomtatott, olvasmányoknak (is) alkalmas papírneműknek.

Ám némelyik foglyot néha az ellenkező véglet kínozza: nem maradt meg benne semmi. Mint csaknem mindenki, én is átestem ezen, de a kórházsá-torban kapott, istenverte keserű ópiumcseppek szinte azonnal hatottak.

Közben aszalt minket a Nap. Akinek volt gödre és sátra, az levegő után kapkodott az áttüzesedett sátorponyva vagy nemeztakaró alatt. Napnyugta után pár perccel azonban olyan hűvös lett, hogy alig győztük magunkra kapkodni a nadrágot-zubbonyt, de még a köpenyt is. Lefekvés után sokáig forgolódtunk a takaró alatt, részben a viszonylag bőségben juttatott őrölt vagy porkávé és az éhség, részben a bizonytalan jövő, meg az otthoniakon való töprengés miatt. A csillagok ellenséges hidegen ragyogtak a fekete égen, pedig a csillagképek éppoly ismerősek voltak, mint otthon.

Távcső híján csak mesélni tudtam a társaknak a bennük található érdekesebb objektumokról. Éjjel olykor egy-egy puskalövésre riadtunk. Reggelre aztán megtudtuk, ki volt a szerencsétlen, aki az álom bódulatában az ellenkező irányban keresve a latrinákat, nekiment a szögesdrót göngyölegekből álló határsővénynek. Némelyik fogolynak sikerült éjjel átsurranni a szomszéd Camp-be a németekkel cseréket lebonyolítani. A táborrészek között csak két egysoros göngyöleg-kerítés húzódott, keskeny ösvényt alkotva az örök számára. Ki lehetett lesni, mikor járnak arra éjjel. Akinek nem volt szerencséje, azt reggel ott találták átlőve. Ennek apropójára dúdolták páran a nóta szövegét:

*Sötét az utca, sötét a város,
reggelre megtudjuk, ki lett a káros...*

Általában későn ébredtünk, többnyire teljesen átizzadva, mert a Nap akkor már magasan állt. Ekkor fedeztük fel az agyafúrtan elkövetett éjszakai lopásokat, mint egyszer én a pipereholmijaim hiányát. A dobozt hiába tartottam éjjel a fejem alatt. A reggeli imát többnyire általános káromkodás helyettesítette.

A rendes nappali viselet csak egy alsóból állt. Inget legfeljebb leégés ellen hordtunk. Szép számmal akadtak nudisták is. A vízcsapok közelében feltűnést is keltett volna egy felöltözött alak. Többnyire a felvételezés előtt és után mosdottunk, amikor már felfrissülésre vágytunk. Ekkor mostunk, és ekkor kísérelte meg pár fogoly, hetek eredménytelensége után a WC-knél a csaknem lehetlent.

A latrinagödröket könnyen tisztítható deszkaalkotmány fedte. Környükük messziről fehérlett a klórtól, amit az egészségügyiek naponta vastagon szórtak ide. Egy-egy gödör csak igen lassan telt meg. Az oda szánt folyadékmennyiség javát is a bőrünk párologtatta el.

Érdekes volt figyelni a szomszéd Camp németeit. Az első két-három hétben teljesen apatikusan heverték. Nem mosdottak, ki sem tisztították sáros katonaruháikat. Nem parancsolt nekik senki, hát nem is csináltak semmit: elhagyták magukat. Sokkal népesebb volt az ő betegsátruk előtti lepedősor, mint nálunk. Aztán, szinte egyik napról a másikra magukhoz tértek. Reggel felugráltak, összehajtották takaróikat, rendbe szedték magukat, a levesosztásnál (=ebéd?) katonás sorokba rendeződtek a konyhák

előtt. Dalárdákat szerveztek, énekelgettek. Csereberéltek az örökkel meg velünk.

Dohányunk aggasztóan fogyott. Szidtam a lusta piktort, hogy miért nem fest már valamit cigarettáért az öröknek. Tibi már készített ugyanis egy-egy fogolyportrét, és nagyon jól járt: kapott dohányt, *10 Men Ration-t* meg hasonlót. De azután csak lustálkodott – „meditált” – egész nap.

Az örök néha leálltak „csencselni” a foglyokkal. Cigarettaát adtak karóráért – különösen a fekete számlaposért. Az egyik ör német márkáért is adott cigarettát. Egyszeriben felment a német papírpénz árfolyama. Addig meg voltunk győződve, hogy a márka teljesen elértéktelenedett, így – mint én is – összegyűrögetve más célra használtuk, vagy tüzelőnek a csajkák alá dugdostuk a még Plauenben zsoldként kapott német bankókat. Az ör 20 márkáért adott egy teljes doboz Camelt vagy Chesterfieldet. Amint ennek híre ment, tömegek taposták egymást annál a drótkerítés-tájnál, ahol ő járt. Az aztán emelte a tarifát, és vagy csak 5 cigarettát adott a húszmárkásért, vagy 100 márkát kért egy dobozért. Hamar leapadt a tábor papírpénz-állománya. Az utolsó és – talán a világtörténelemben is – legmagasabb ár egyetlen cigarettáért 1000 márka volt! (Nem sejtettük, hogy kint változatlanul 36 pfennig a kenyér kilója.)

Néha egy-egy fogoly érkezett valamelyik kórházból, csontvázra fogyva, összesen 2-3 ruhadarabbal, olykor mezítláb. Egy ilyen jövevény volt Kutnevski Laci bácsi, a pesti buszsofőr is, akit a német szanitécek egy szál ruhában, minden felszerelés nélkül bocsátottak el a városi kórházból. Az első nap körbejárt a táborban. Egy régi ismerősére talált, akitől egy szál amerikai cigarettát kért kölcsön. Egy óra múlva már visszaadta, de volt már egy pokróca és 20 cigarettája. Estére köpenyt is szerzett, de volt még egy köpenye és egy arany töltőtolla. Forgótókéjéből másnap vásárolt egy karórát, amit csakhamar elcserélt két másikra, ezek közül az egyik többet ért, mint amivel elcserélte. A másikat eladta egy órnek 200 cigarettáért. Meg is kérdeztem tőle, hogyan tudta így megnövelni a közönséges nikkell karóra értékét. Nevetett.

– Ezek a Tommyk nem törődnek azzal, hogy miből van és milyen márkájú az óra, csak fekete számlapja legyen. Hát ceruzával meg korommal befeketítettem.

A 200 cigarettán aztán már vehetett magának inget, alsót, borotva-felszerelést, szappant, törülközőt, no meg ételmezt. Aztán, ha valamiben hiánya jelentkezett, vállára vett egy pokrócot, és nemsokára egy csomó cigarettával, étellel és egyéb holmival tért vissza. A vállán akkor is volt pokróc, de rendszerint jobb a régienél.

Kérdeztem, hogyan csinálja. Felvázolta a tábor különböző részeiben megismert, eltérő értékekből adódó adásvételi, csereberélési lehetőségeket, de tudtam, hogy ez csak részben magyarázza a sikerét.

– Ha akarnám, két nap alatt megvenném az egész tábor – jelentette ki. – De minek? Elég annyi, amennyire szükségem van.

Nem sok ilyen ügyes figurával találkoztam fogságom idején.

Hat hét is eltelt addig, amire a táborba kenyér is érkezett. Az első szállítmányból 76(!) fogoly kapott egy 1350 grammos fehér kenyeret. A legény-

ségnek kiosztott 41-ből tehát fejenként 18 gramm – nem egészen 2 deka – jutott. Áhítattal néztük tenyerünkön a pici darabkát, és még nagyobb áhítattal haraptunk bele. Akkor már több hete semmi dolga nem akadt a fogainknak. Állkapcsunkban kínos feszültséget éreztünk. Volt, aki valami bőr-darabot rágcsált, hogy foglalkoztassa a rágóizmait.

A saját bőrömön tapasztaltam, hogy a dohányosokat jobban kínozza a fogság, mint akit nem bántott a nikotinéhség. Három-négy sodrásra való dohány volt egy adag leves. Akkor még dohányoztam, de sosem cseréltem el Kreuznachban a levesemet dohányért.

Az első számú fogoly-valuta akkor mégsem a dohány, hanem a tűzifa volt. Az élelmiszeres ládák anyagát éppúgy elosztották, mint a ládák élelmiszer-tartalmát. De képzelhető, milyen kevés fa jutott személyenként, ha mondjuk 30 fogoly kapott egy olyan húskonzervet, amiből 6 vagy 12 volt egy felosztandó faládában. Ennek ellenére minden kis csoport főzőcskézett valamit, valamivel. A foglyok egy része azonban egyszerre befalta azt a maroknyi port, amit kapott, de a többségnek szüksége volt meleg ételre, tehát tűzre, hogy az esti vételezést is étkezésszámba tudja venni.

Néhány hetenként elterjedt a hír, hogy jön a bizottság. Mármint a felszabadító bizottság. Nem is aaptalanul. Magunk is láthattuk, hogy a táborban megjelent bizottságok tevékenységét követően kisebb-nagyobb csoportok elhagyják a tábort, és ballagnak a vasút felé. Igaz, ezek a foglyok minden esetben csukaszürke egyenruhát viseltek. Mégis sokáig reménykedtünk, hogy hamarosan eljut ide magyarokat felszabadító bizottság is.

De teltek-múltak a hetek, jöttek-mentek a bizottságok, és nekünk újra és újra csalódnunk kellett. Beláttuk, hogy huzamosabb tartózkodásra kell berendezkednünk.

A legkülönfélébb méretű és alakú lakások emelkedtek ki vagy mélyedtek a föld alá. Ritka volt a szabályos, kétszemélyes katonai sátor. Ilyenben átlag 4-5 fogoly lakott. Voltak szögesdrót-vázás, szélben ingó lepedőtető, behajlott pokrócokkal fedett lyukak, félig földdel, félig nem tudom mivel fedett bunkerek, de a legeredetibb lakóhelyeknek a barlanglakásokat tartottam.

A leendő barlanglakó hangyaszorgalommal ásott egy nem túl széles lyukat a földbe, egy ehhez a munkához lehetetlenül kicsi és gyenge konzervdoboz-tetővel. Napokig dolgozott, amíg beleállva nem látszott ki a gödörből. Ekkor kezdődött a nehezebb és hosszabb munkaművelet: a mélység aljánál vízszintesen egy tágabb üreget vájt a sárga agyagos földbe. Ettől kezdve a foglyoknak mintegy huszada ilyen hűvös, Naptól védett barlangban élte le napjait. Biztos, hogy a barlanglakók nem voltak klausztrófóbiások. A föld alatt is meghallották, mikor van ebédosztás vagy felvételezés, azonnal megjelentek a lyuk szájánál, mint az ürgék, és már futottak is a célhely felé.

Egyszer, még az első időkben, szerencsétlenségére egy valódi ürge mászott elő a tábor földjéből. Egy fél század kergette a C.14-en keresztül, amíg egy katonasapka rabul nem ejtette. A szerencsés sapkatulajdonos megnyúzta, megfőzte és társaival jóízűen felfalta a vigyázatlan rágcsálót.

Lassan mindenki csontvázra fogyott. Az egykor szép szál legények a maradék füvet is megfőzték, és megették. A mögöttem levő második sorban lakó Németh úr – idősebb budai gyáros – aranyórája után vastag pecsét-

gyűrűjét is eladta egy örnek. Elmondta, hogy gyomorhajos lévén, rövid időközönként ennie kell valamit. Az ór 36 Breakfast-csomagot adott a gyűrűért, ez elegendő lesz neki még egy hónapra. (Ezekben az amerikai reggeli-csomagocskáknak sajt, befőtt-konzerv, kakaó- és levespor, kétszersült, cukor volt, vagyis – a rágógumit, a cigarettát, a gyufát, a fogvájót és a WC-papírt nem számítva – tápértékben jóval több, mint egy napi fogolykoszt.) Miután értékei elfogytak, a volt gyáros 35 kilót fogyott, de tökéletesen ki-gyógyult a gyomorhajából.

Néhány hét múlva a táborlakók mintegy fele teljesen apatikusan, kifejezéstelen arccal ült lakása előtt, és nézett a semmibe. A barnára égett bőri páriáknak a csajka és a kanál mindig a kezük ügyében volt, mintha puszták látásuk is közelebb hozta volna a leves osztás idejét. Sokan magukhoz drótozták ezt az étkezészetet, és így is aludtak.

A külön hírében álló baktisztviselő megőrült. Letépett magáról minden ruhát, átfutotta az egész tábor, és mielőtt elgáncsolhatták volna, fejest ugrott az egyik latrinaárokba. Amire kihúzták, halott volt.

Időnként egy-egy forgósél csapott a táborra. Ahol a mini hurrikán tölcseére lecsapott, pokrócok, ruhadarabok és egyéb holmik kavarogtak fölfelé a forgósél oszlopában. Gazdáik ordítva kergették a megszóktetett értékeiket. Az egyik így:

– A cigarettapapírom!

Erre a környékbeliek felugrottak, hogy elkapdossák az értékes valutaanyagot. Ha sikerült a zsákmányszerzés, eltűntették, akár csak a magas ég.

A többség azonban kalyibája alól-elől szenttelenül nézte a felfordulást. Volt, aki ilyenkor dudorászott:

Elfújta a szél ezt a nagy szerelmemet...

És ez több szempontból is igaz volt.

A felvételezés előtti tespedt, várakozás-teli csendből olykor kirobbant valaki. Mögötte feltűnt az őt kergető, és üvöltözte:

– Tolvaj! Fogják meg!

Az üldöző nemsokára egy kisebb csoport élén kergette a kilátástalan helyzetben lévő menekülőt: a C.14 szögesdrót sövényei határt szabtak minden lehetőségének. Utolérték, elgáncsolták, összeverték. Hamar visszaállt a füledt csend.

Néha felhangzott egy-egy melódia a pikulás felől. A légierő hozzánk került zenészei közül csak ő tudta megmenteni a szerszámát. Volt, hogy egész délután a tábor legalsó részén fújta a nótáit az ügyeletes örnek, de az csak igen ritkán honorálta művészetét valamivel.

Óreink néha a maguk módján szórakoztak velünk: bedobtak egy szakajtóra való száraz kenyérszeletet, és élvezték az odarohant foglyok ádáz verekedését. Vagy a közelükben lebzselő környékbeli parasztlányok mulattatására egy erre vállalkozó foglyot néhány kilátásba helyezett cigarettáért meztelenül táncoltattak.

Esténként valaki régi népdalokat énekelt. Különösen Tempfli Feri élvezte, mert a falujából csaknem mindegyiket ismerte. Persze a jó hangú éne-

kesnek – és ez meg lehet bocsátani neki – a környékbeliek közkívánatára azt is el kellett énekelnie, hogy

„Csak még egyszer tudnék hazamenni...”

De születtek ott új dalok is. Egyik sem lett közkedvelt, de még közismert sem. Csak az egyiknek első soraira emlékszem:

*„Kreuznach puszta földén táboroz a magyar.
Csak az Isten tudja, szegénnyel mit akar...”*

DIE HÖLLE HIESS KREUZNACH

Egyik éjjel váratlanul megeredt az eső.

Tibivel bekérezkedtünk Borka Mikiék sátrába. Behúzgáltuk csomagjainkat is, és rájuk ülve összekuporodunk.

Eleinte csak nevtünk az esőt. De az istenigazában rákezdte, és megállás nélkül órákon át zuhogott. A vízhatlan sátorlap-tető csak a napsugarak ellen védett valamit, az esővíz mélyen benyomta. Féltünk, hogy ránk szakad. Miki azt tanácsolta, hogy egyikünk – ez én voltam – cövekként nyomja ki középen, hogy a víz oldalt lefolyhasson. Ülve csak nem kellő magasra tudtam emelni a súlyos terhet, felállni viszont nem lehetett. A tető közepe két sátorlap összeerősítési helyére esett. Az egyik tartógomb leszakadt, és az összegyűlő esővíz állandó, vastag sugárban végigcsorgott zubbonyujjam belső felén, mindenemet átáztatta, és a nadrágszáramon folyt ki a csomagjaink alá. Egy darabig csak tűrtem, de amikor a sekély bunker fenekén képződött sáros tócsa kezdte ellepni a batyumat, kimásztam a védelmet számomra immár nem nyújtó sátorból, és az éjszaka hátralevő részét hátizsákomon ülve, pokróccal a fejemen áztam végig.

Kora hajnalban talpon volt minden föld felett lakó. Ha nem lett volna olyan siralmas a helyzet a még mindig tartó esőben, mulatni lehetett volna az elázott foglyokon és cókmojkukon. Néhányan csak ültek pocsékká silányult bunkerük vagy sátruk előtt, mások a vizet próbálták kifacsarni a rajtuk levő ruhákból. Többen a híg sarat meregették ki a lakógödörökből, vagy a sátortető szélét cövekelték a földbe, és a sátor körül lázas igyekezettel készítették magasítást valami szilárdabb sárból.

A barlanglakók kiöntött ürgeként dideregtek sötét gödreik szájánál, és nevelésesen kis pléhdobozokkal meregették ki a mélyből a sűrű sarga levet.

Azok a „reggeli imák” ...!

Miután nagyjából elrendezték házuk táját, a foglyok fejükre borított pokrócok alatt járkáltak a csúszós sárban az eső és a hideg miatt. Mint Hersfeldben a németek. Amíg nem jött az élelem, én is így róttam a csoportok közötti nyálkás utakat. A tüzéreknel megláttam Gyengő Bélát. Idóm sem volt megkérdezi, hogyan töltötte az éjszakát, olyan kacagásba kezdett, hogy alig bírt szóhoz jutni.

– Képzeld, a bunkerünk oly elmésen volt megszerkesztve, hogy (kacagásszünet) hogy a környék valamennyi vize belefolyt... Arra ébredtünk, hogy már a derekunkig ér a víz (mint fent)... A másik csomagomat csak reggel találtam meg a sártó fenekén...

Valóban nem lehetett megállni nevetés nélkül, ahogy Béla egy sárszínű zsákból egyenként húz elő különféle holmikat.

– Ez egy... mi ez?... egy gatyá... ez egy ing volt valaha... Pfúj, ez meg mi?

Valami nyálkás, szétkenődő masszába markolt. Agnoszkálás során az dohányporral kevert szappandarabnak bizonyult.

Egykori sátra helyén tó csillogott. Valóban több méteres körzetben arra lejtett a talaj. A gödör egyik felén csüggetegen lógott a latyakba a felismerhetetlen előéletű volt tetőzet.

– Hát el tudod képzelni, hogy ép elmével ilyesmit lehessen építeni?

A kacagástól fájás nyilallt az oldalunkba. Az esőzés a hideggel együtt egy teljes hétig tartott.

Esténként összenéztünk Tibivel:

– Ma hol alszunk?

Füleki Gézáék közben kiszélesítették a sátrukat, amely addig hármuknak is szűk volt. A megnagyobbított helyen már a közel kétméteres Daday Hunor is ki tudta nyújtani a lábát. Azaz csak tudta volna, mert az esős időszakban öt-hat, néha hét személy is aludt (volna) a sátorban, és az ő óriás lábaira, akárhogy is helyezte el őket, mindenképpen jutott legalább egy alvó.

A felújított sátor belseje jó fél méterre sülydedt a felszín alá. Egyik oldalában kis padkát alakítottak ki az edények számára. Esős időben ott is aludt valaki. A földön csak élével fekvé fértünk el hatan. Emellett vastagon be kellett burkolóznunk a ritkás tetőanyagon át bepermetező eső, no meg a hideg miatt. Szerencsés természetem folytán minden préselődés-fészkelődés ellenére át tudtam aludni az esős éjszakákat.

Rám fért. Mert elmondhatatlan nehézségekbe ütközött az élelem kiosztása ilyen időben. Hogy a levesfőző kondérokba eső hullt, az senkit nem izgatott, de az már igen, hogy megázik a tojás- és tejpor. Ha ez bekövetkezett, a vezetőséget, elsősorban a felvételezőket, vagyis főként engem okoltak érte. Háromezer embert mégsem győzködhettek külön-külön, hogy csak menjen ki az esőbe, és ossza szét a porokat, hogy egy csepp se essék beléjük.

A tejport mindig nagy fakádban kaptuk. Eleinte meg voltunk akadva a szétosztásánál. Indítványomra az 5-fontos levesporos pixist használtuk mérceként. Árpád népének általában 30 pixisnyi jutott. Az egyik csoportnak (ezrednek) járt például 6,37 pixis. Az egyik századparancsnok aggályoskodott:

– Hogy méri le a 37 század pixisnyi port?

Mondtam, hogy 33 század az egyharmad, azt könnyű lemérni, és ahhoz adok valamennyit.

– De mennyit? – firtatta.

– Mondjuk két kanálravalót.

– Nem hármat?

– Körülbelül kettőt-hármat.

– Ja, szóval itt így megy a szétosztás: körülbelül! Most már értem, miért kaptam a múltkor csak két szem szilvát! Körülbelül!

És ez így ment mind a 10-15 fajtánál, és naponként. Nehezen jövök ki a béketúrésból, de azután úgy kiabáltam rájuk, mint egy bezupált jutasi őrmester.

Ettől kezdve fokozatosan emelkedtem a ranglétrán. – Őrmester úr. Hadapród úr kérem. Zászlós úrnak alázatosan jelentem...!

Egy törzsőrmester egyenesen le-főhadnagy-uramozott.

Tagadhatatlanul jól esett, hogy nagyképű és nagyszájú tisztéseknek adtam utasításokat, akik pár hónappal azelőtt atyaistennek képzeltek magukat, és most úgy engedelmeskedtek nekem, mint egykor én nekik. Valamit

visszaadhattam a kölcsönből, bár az ő egykori parancsaikban nem volt sok értelem.

Élénken maradt emlékezetemben a sebhelyes arcú Soltész főtörzsőrmester, a II. csoport egyik századparancsnoka és felvételezője. Munkám közben valamivel meggyanúsított, de én nagyon keményen vágtam vissza. Pedig akkor még nem sejtettem, hogy később, szakács korában lebukik, és megkapja a jól megérdemelt összeverést.

Némi elégtétellel szolgált, hogy a tiszteknek nem volt annyi pokróca, mint a legénységnek, és így minden eső bőrig áztatta őket. És az idősebb törzstisztek keservesebben érezhették az időjárás viszontagságait, mint mi, akik hozzászoktunk a nyári egyenruhában, vékony köpenyben és egy pokrócban átvészelt hűvös, hideg időkhöz.

Egy este két fogoly párbeszédét hallottam.

– Te Jancsi, emlékszel még a Boldogra?

– Az alesre?

– Arra. Itt van a tiszt táborban. Ahogy ma végézni mentem, ott ül ám, mert nem volt hely az övékben. Mondtam neki: Emlékszik még alezredes úr a brianszki erdőre? Mert én is ott voltam, mégis itt vagyok, nem úgy, mint az a százhusz, akit maga küldött a géppisztolyok elé! – Láttad volna, hogy összehúzta magát! Aztán azt mondtam, hogy ez a legénység helye. Fel is állt mindjárt. Hát akkor úgy rúgtam seggbe, hogy csaknem az orrán szánkázott a helyére!

– De jól eshetett neked, Feri! – irigykedett a másik.

A tiszték nem is törték magukat, hogy közénk jöjjenek. Egy-egy hadaród vagy zászlós el-ellátogatott még civilkorból ismert barátaihoz. Volt, aki hamar visszasonypolygott, mert a szomszéd századokból átkiabáltak:

– Emlékszünk ám még a zászlós úrra! Ide nem látogat? Elbeszélgethetnénk a közös sztarioszkoli élményekről!

Amíg esett, a fogunk alatt állandóan roszogott a sár. A csajka vagy a kezünk volt sáros? A kondér vagy a belerakott konzerv? Valószínűleg minden.

Amint aztán kisütött a Nap, a tábor tüskésdrót-oldalai kivirágzottak a száradni oda aggatott fehéreneműktől. A tábor végre lemoshatta magáról a makacsul ragaszkodó sarat. A föld felszikkadt, Tibivel ismét kivonultunk a szabadba. Egy állítólag vízhatlan ponyvadarabot tettünk a pokrócaink alá, mielőtt rájuk feküdtünk. Reggel meglátszott testünk benyomódott körvonala a puha talajban.

A barlanglakók okultak a kárukon, és vagy két arasznyival lemélyítették bejárati függőleges aknájukat. Így az esővíz ott gyűlhetett össze, és nem érte el lakóbarlangjuk szintjét.

A tábor népe teljes létszámban vagy háromszor sorakozott fel. Első alkalommal valamennyi holminkkal együtt kellett felvonulnunk a szanitécek előtt, akik fújtatóval bőségesen betetűporoztak minket és ruházatunkat. Kreuznachban csak az tetvesedett el, aki nem adott a tisztálkodásra, de az ilyet a foglyok kiközösítették maguk közül.

Azután az amerikaiak vezetésével a táborvezetőség, a stáb, népszámlálást tartott. A kijelölt tábori rendőrök háromszor is végigkutatták a Camp-et, amíg látszólag mindenki a sorba került. A fogoly nehezen hagyta ott a

helyét, de különösen a holmiját, mert – nem alaptalanul – tartott a tolvajoktól. Voltak, akik pusztán lustaságból lapultak, amíg a rendőrök bittal ki nem piszkálták őket bunkerük mélyéről. Bizonyos vagyok abban, hogy a kutatások ellenére sok barlanglakó elkerülte a sorakozót. Nemigen lehetett volna megállapítani, hogy a feketén ásitó, látszólag üres lyukakban rejtőzik-e valaki, vagy nem.

Más alkalommal kétszer is el kellett vonulnunk az amerikaiak előtt, és ez magában is fásasztó volt a katonáskodástól elszokott és legyengült népnek. Ennél a népszámlálásnál volt első ízben SS-vizsgálat is. Lemeztelenített bal karunkat felemelve kellett elvonulni. Az SS-esek felső karja belső felére tetoválták az illető vércsoportjának betűjét. Erről aztán rá lehetett ismerni a hírhedt testület egykori tagjaira. Egy tucatot találtak a magyarok között. El is vitték nyomban őket az amerikaiak.

Egy Don-kanyart megjárt vékony őrmester a fronton a bal felső karjába kapott lövést. Az amerikai orvos gyanakodott, hogy ott betű volt, csak a fogoly kivágta a bőreből. Szerencsére az őrmesternek volt írása a sebesüléséről, amit hosszas vizsgálódás után a Tommy elfogadott.

Másnap a felvételezés előtt megérdeklődtem a magyar stábtól, hogy vajójában mennyi a létszám. Vezetőink úgy tudták, hogy az amerikaiak vagy 150-nel kevesebbet számoltak, mint amennyinek lenni kellett volna a C.14-ben. „Hála” az elbújt barlanglakóknak, természetesen ennek megfelelően csökkentek az élelmiszeradagok.

Nekem megvolt a csoportok pontos létszáma, hiszen nálunk nem élt barlanglakó. A kórházsátorba beosztott, jó kedvű zászlós minden nap megmondta, hogy melyik csoportból hány beteg fekszik ott, és hány halt meg. Mert jó páran belepesztultak az éhezésbe, ha kevesebben is, mint a németeknél.

Lassan megnőtt a kenyéradag. Már 30-nak jutott egy kenyér! Később már csak 14-nek! Ez már egy teljes karéj volt fejenként!

A kenyér szétosztása új feladat elé állította az elosztókat. Azon kezdem, hogy senkinél nem lehetett – és nem is volt – olyan méretű kés, amivel fel lehetett volna szeletelni a nem túl kis méretű kenyereket. Aztán nem volt mérleg, amivel egyenlő adagokat mérhettek volna ki a század-, majd a szakaszparancsnokok.

Eleinte – és sok szakasznál továbbra is – úgy oldották meg a kérdést, hogy tíz, azonosnak látszó darabra aprították az adagot, aztán a szakasz lakóival jóváhagyatták a felosztást. Egy önként vállalkozó hátat fordított a közben összekevert, majd újra sorba rendezett és megszámozott adagoknak. A szakaszparancsnok bemondta az egyik kenyéradag sorszámát:

– Ötös!

A háttal álló erre mondott egy nevet, például:

– Balog Jóska!

– Hatos!

– A cigány!

Így bízták a sorsra, melyik darab kié legyen.

Sok helyen azonban drótból, cérnából, konzervdoboz fedeléből vagy keménypapírból összebarkácsolt serpenyős mérlegek működtek. Ezeknél félórákig is eltartott a kenyérosztás. Addig billegették az érzékeny szerkeze-

tet, amíg mindenki megnyugodott. Persze a mérlegen lemért azonos mennyiségű adagokat sem lehetett azonnal szétosztani. A mérlegeléskor sok apró lenyesett darabkából, morzsából álló adagok is keletkeztek. Ezek tulajdonosát is sorshúzás jelölte ki.

Új erőre kapott a főzőcskézés. Most már volt mit, de máig is rejtély, hogy hetek után mivel fűtöttek a foglyok a csajkák vagy pixisek alatt. Tény, hogy a kenyér és a porok vételezése és elosztása után minden szakaszban lázasan kezdtek főzni.

Tibi feladata volt a sós, az enyém az édes pompók készítése. A sós ételekben konzervhús, kenyérbél, pirított-reszelt kenyérhéj, tojáspor volt a fő alkotó, vízzel duzzasztva. Az édesek lényegét kenyérbél, tej- és tojáspor, cukor, esetleg makaróni, gríz vagy liszt alkotta. A kétfogásos vacsora elfogyasztása után gyomrunk teltsége a jóllakottság érzetét keltette, pedig a pompók nagy része nem értékes táplálék, hanem csak víz volt. Éjjel aztán el-elcsoszogtunk a WC-k felé. Tibi egyik romantikus akvarellje a nagy gödör táját mutatta be holdfényben.

Amikor elfogyott minden dohányunk („aktív” cigarettáról nem is beszélve!) Tibi hajlandó volt tárgyalni – Géza tolmácsolásával – az egyik őrrrel. Az egy csinos lány fényképét mutatta: csokoládét és cigarettát ígért a portré nagytáért, megfestett változatáért.

A Szőnyi-tanítvány alkotása kitűnően sikerült. A kép átvétele után az őr be is dobott egy cigarettaskatulyát, egy hosszúkás dobozt és egy papírsomagot.

Izgatottan bontottuk ki. A skatulyában azonban csak egyetlen szál cigarettát, a csokoládés dobozban egy darab szappan rejtőzött, a hosszú dobozba pedig egy nagy tubus borotvakrémet tett a ravasz Tommy. Tibi a földhöz vágta a honoráriumát. A cigarettát neki adtam, a borotvakrémet pedig én tettem el, mert Tibi arcán – 21 éves kora ellenére – még nem serkedt szakáll, bajsusz. Soha többé nem lehetett rávenni, hogy fessen valamit, valamiért.

Minthogy márkáinkat már rég elhasználtuk ilyen-olyan célokra, csak egy-egy adag tojás- vagy tejpor eladásával szereztünk némi dohányt a táborbeliektől. Egyre vékonyabb cigarettákat sodortunk a Plauenból hozott, áttetsző, parafinos kondenzátor-fóliába göngyölt dohányporból. Az amerikaiak által néha kiosztott 2-3 szál WC-papír még duplán véve is szelett, alkalmatlan volt cigarettakészítésre.

A 10-es szakaszt elhagyva a táborban nemigen szólítottak meg másért, mint hogy érdeklődjenek a felvételezés állása felől. Hősiesen ismételttem:

– Tizenyolc láda hús, egy hordó tejpor, cukor-kávéd rendesen, 265 kenyér, egy kis láda mazsola és tizenöt doboz spagetti.

– És mennyi tojáspor?

– Több mint bármikor: 75 pixis! (Addig 72 volt a legtöbb.)

Este már jött a reklamáló:

– Hol az a sok tojáspor? A mai adag is akkora volt, mint a tegnapi!

A stáb tisztai tagjai kárörömmel nézték kínlásaimat:

– Úgy kell neked! Miért állsz szóba velük? Nem mondj semmit, csak oszd ki a dolgokat. Miért adtad meg a mennyiségeket annak a süketnek is?

A levespor, paradicsom, káposzta, spenót, borsó, zsír, só és olykor a liszt is – 3100 főre lehetetlenül csekély mennyiségekben! – a felvételezés után

egyenesen a konyhába vándorolt. Amikor túl kevés zöldséges hús érkezett, rákezdte az Osszák ki! és a Főzzék bele! szavalókórus. Aztán a hangerő döntötte el, hogy vagy még a kiosztott húst is kell-e méricskélgni, vagy hogy ízesebb(?) és sűrűbb(?) legyen általa a másnapi leves.

A tisztí részlegnél alig osztottak ki valamit, de ott reggeli is volt: tejes kávé, ebédre pedig két fogás. Hiába próbáltuk volna meggyőzni Árpád népét arról, hogy mennyivel egyszerűbb lenne hasonló módon eljárni a sokféle étellel. Árpád népe túlnyomó többsége ragaszkodott a saját adagjához, és csak akkor nyugodott meg, amikor – kellő számú pixis híján – a markába mértek mindent. Akkor aztán sokan egy falásra lenyelték a porokat, és másnap éheztek, egészen estig, mert a déli leves senki éhét nem verte el.

Egy nap a két első csoport azt követelte, hogy hat deci leves helyett ezentúl nyolc decit kapjon, bár jól tudták, hogy ez csak a gyomor becsapása, hiszen ettől nem lesz táplálóbb a lé. A kérést elfogadtuk. Kiszámoltam és megadtam az amatőr bádigosoknak az új merőkanalak méreteit. Lezajlott az első ilyen ebédosztás. Hallani kellett volna a III. és IV. csoport szemrehányásait és fenyegetéseit, amikkel elhalmoztak:

– Jól kitölt velünk a tanár úr! Az első csoportban a haverom nyolc deci olyan sűrűt kapott, mint amilyen a mi hat decink! Akármit is mond, ők többet kaptak, mint mi!

Néha szerettem volna kifutni a világból. Mindezek ellenére némi általános népszerűség övezett. Egyszer leveskockát kaptunk csinos, jól záró, korong alakú fedővel ellátott pléhdobozokban. A mi századunknak három ilyen doboz jutott. Nagyon fájta a fogam az egyikre: abban az időben lopták el tőlem a neszesszeremet, és nem volt miben tartani a szappanomat, hogy esőben el ne ázzon. Bátortalanul bejelentettem igényemet az egyik dobozra. Nagy meglepetésemre a századparancsnok azonnal átnyújtotta:

– A tanár úr megérdemli! – és a körülállók helyeslően bólogtattak.

Munkába állásom után jó egy hónapra volt egy századgyűlés. Ennek egyik programpontja a ráadásadag, az úgynevezett „cufusz” kérdése volt. A cufusz – németül *Nachschlag* – addig csak a csoport- és a századparancsnokoknak járt. Ez nagyjából kétszeres levesadagot jelentett, vagyis tápértékben nem sokat. (A hidegétellemből szigorúan azonosak voltak az adagok.) Az ebédosztás után ugyanis a legtöbbször maradt egy kevés a kondérokban, és ehhez addig a szemfüles odaugrók jutottak. Azt kellett megszervezni, hogy a maradékból sorban minden szakasz részesüljön.

A nyilvános gyűlés meghatározta, hogy ki jogosult az állandó cufuszra. (Anélkül, hogy kértem volna, egyhangúlag nekem is megszavazták.) A határozat értelmében a cufuszt csak a konyhán vehetik fel a jogosultak. A századgyűlésen afelől is döntöttek, hogy kik léphetnek a konyha, vagyis a kondérokban jelképesen árokkal körülhatárolt környékére.

Sokszor tett jó szolgálatot, hogy élve a jogommal a meleg kondérok közelében lehettem az esős, hideg napokon. Belenézhettem a nagy, fedett főzőüstbe is, de – a szakácsok példáin okulva – a konyhafőnök által kóstolásra felajánlott kanálnyi sűrűt minden esetben köszönettel visszautasítottam. A századparancsnokok is gyakran becsellengtek, hátha csurran-cseppen nekik valami. Munkájuk végeztével itt heverésztek a vízholdok is, akik 25 li

teres kannákban hordták a kondérokba a levesek fő alkotórészét. Ezért nekik is cufuszt szavaztak meg. Egy esős napon meglepetve láttam Gyengő Bélát is közöttük, amint a csúszós sárban tántorog a kannával. Később minden humor nélkül közölte, hogy egy nap untig elegendő volt neki, inkább örökre lemond az ilyen áron megszerezhető cufuszlól.

Egy ideig nem voltunk tisztában a kreuznachi tábor szervezeti felépítésével. Az örökön és az élelemszállító teherautók pilótáin kívül nem láttunk amerikaiakat, csak egyforma szürke németeket. Még a központi stábben is. Fel is tettük a kérdést:

– Hát német fogságban vagyunk?

A tréfásnak szánt kérdés, sajnos, állítássá vált. A német fő-géphas állapította meg a létszámot és a fejadagot. Minden szállítmány a németekből álló fő-stábhoz futott be, és ez önkényesen és részrehajlóan osztotta szét a vételezett élelmet a Camp-eknek. Amikor első ízben kaptunk kenyeret, láttuk, hogy a németeknél minden Camp-ben nagyobb a fejadag. De miért nem megy panaszra a magyar táborparancsnok zászlós? Aztán megtudtam, hogy ő minden este az amerikaiak szállásán vendégeskedik, és ott az alattvalók aligha kerülnek szóba. Neki az idősebb, hallgatag Zsiga tisztiszolga süített-főzött sűrű főzelékeket fasírttal, meg palacsintákat csokoládékrém-mel. Árpád népe őt nem érdekelte.

Sokan gondolták, hogy bizonyára az én számat is betömik mindenféle jóval. Hiába éltem ott előttük a szemük láttára a pusztá földön. Nem volt sátram sem, ahová nem láthattak volna be, és a leves-cufuszon kívül – amit különben is többnyire másoknak adtam – ugyanazt eszem, mint ők.

Egyre türelmetlenebbül gondoltunk a szabadulásra. Végre meghallottuk, hogy a szomszéd táborban magyar bizottság járt, ott már valamennyi magyar felszabadult. Számígtattuk, hogy legkésőbb egy hét múlva ideérnek a felszabadítóink. Elmúlt egy hét, két hét, egy hónap, de a bizottságnak a híre sem érkezett. A C.14-ben szállóigévé vált:

– Jön a bizottság!

Jött is, de nem a mienk. Bad Kreuznachot egyre több német hagyta el. Dühösen és irigyen néztük a kelet felé ballagó, batyus szürke alakokat.

Június közepe táján a zászlós összetereltette a táborlakókat. Felszólította Árpád népét, hogy jelentkezzék franciaországi munkákra. A vállalkozók hat hónap múlva felszabadulnak, és munkabérüket frankban megkapják. A pesszimistábbak megragadták az alkalmat:

– Biztos ami biztos! Karácsonyra már otthon lehetünk, ti pedig még itt fogtok ülni.

Rajtuk kívül még azok jelentkeztek, akik úgy érezték, beleőrülnek a tétlen várakozásba. Megértettük őket, közöttük a mi szorosabb baráti körünkhöz tartozó társainkat is. Hadd menjenek, mindenki saját szerencséjének a kovácsa.

Árpád népe megmaradt zömének egy része igyekezett elfoglalni magát. A mesteremberek művészién kicirádázták leveses pixisüket és csajkájukat. Drótból, pléhből meg fából(!) különféle eszközöket, használati tárgyakat: tűzhelyeket, mérleget, csatos tetejű, három-négy részes tartókat készítettek a porok számára. Mások folyton bunkerjüket, sátrukat erősítették,

szépítgették. De a többség csak ült vagy feküdt. Hogy gondolkodott is közben? Nem merném állítani.

A Biblián kívül két könyv volt barátaim szellemi tápláléka: egy Ady és egy Baudelaire kötet. Egy idő múlva már minden érdeklődő kezében megfordultak. Sajnáltuk Tibi elveszett *Bűn és bűnhődés*ét, és az én Marcus Aureliusomat. Akkorra már nem volt meg az *Emlékiratok a holtak házából* című Dosztojevszkij-kötet sem. Miután valamennyien végigböngésztük és a szibériai katorgákat összevetettük a mi fogolytáborainkkal (az utóbbiak rovasára!), a szakadozott lapokat egyenként égettük el leendő vacsoráink pixisei alatt.

Valamelyikünk persze szóba hozta a *Fekete kolostort* is. Azonnal lehurrogtuk, és szívből kívántuk, bár lenne itt szegény Kuncz Aladár, megtudná, milyen az igazi fogság a második világháború idején. Hozzánk képest az egykori francia deportáltak és hadifoglyok összkomfortban éltek.

– Kuncz Aladár – mondtam –, mint emlékeztek, hosszú fejezeteket szentel az ott mindenkit kínzó nemiségnek. Azt hiszem, itt valamennyien érezzük, hogy... hogy nem érzünk semmit. Ebből is sejthető, mennyivel tartalmasabb volt az ő kosztjuk. Különben nem aggaszt titeket ez az ügy?

– Úgy érzem most – szólt Géza –, hogy bizonyos szervezmet soha többé nem fogom tudni másra használni, mint primitív urológiai folyamatok kiszolgálására...

A hadifogoly-nyelv a katonanyelvnél is drasztikusabban és pazar gazdagságban tartalmazta a testrészekkel és a létfunkciókkal kapcsolatos kifejezéseket. De ezek csak szavak maradtak, a képzelet nem tudta étellel megtölteni őket. Megdermedt fogalommal vált a „szerelem”, a „vágy”, a „csók”, akárcsak a „három fogás” vagy a „telefon”. Tudtuk, mit takarnak, de értelmük nem volt. Az érzékingerlő képek pedig álmainkból is végképpen kiszorultak. Ha ekkor azt közlik velünk, hogy nemiség nélküli eunuchként fogunk élni ezentúl, egyáltalán nem rázott volna meg bennünket.

A baráti kör esténként Gézáék sátrába gyűlt össze. Ugyanúgy vágytunk szellemi táplálékra, mint fizikaira. Hosszú estéken át ültünk a keskeny oldalpárkányokon, és hallgattuk Tibinek a művészetről, Tempfli Ferinek a gazdasági földrajzról, vagy bármelyikünknek bármi másról rögtönzött előadását.

Talán Gabi említette a Genfi Egyezményt, ami a mostani háborúra, az az utáni helyzetre, és persze a hadifoglyokra és jogaikra is érvényes előírásokat tartalmaz. Jót neveltünk a hadifoglyokra is vonatkozó „emberi jogok” tiszteletben tartásán. Ha körülményeinkre gondoltunk, biztosra vettük, hogy a kreuznachi tábor fenntartó amerikaiak nem is hallottak az Egyezményről.

Néhány alkalommal én is beszéltem a csillagászatról, vagy az egyiptomi tudományról, kultúráról. Az egyik egyiptológiai előadásomon Gabinak egy zászlós ismerőse is jelen volt. Tudomása volt arról, hogy a C.14-ben egy hivatalos egyiptológus is él. A nevét azonban nem tudta.

Másnap a felvételezés utáni körutamon Gyengő Bélába botlottam. Persze mindenféléről volt szó, előadásainkról is.

– Egyiptológus? Az csak Dobrovits lehet! Ismered? Itt lakik öt sorral lejjebb.

Egy sátort kerítő barázda előtt guggolt a neves fiatal műtörténész-egyiptológus. Elnyomtam feltörő kacajomat. Alacsony termetéhez egyáltalán nem illő, nagyon bő katonanadrágot viselt. A derékszíj a melle közepét szorította, mégis a térdénél kezdődtek a nadrágszárak, amelyek alja csaknem elfedte meztelen lábafejét. Vékony, finom ujjjaival gondosan sikált egy halom kormos, sárral mint tisztítóanyaggal bekenet konzervdobozt.

Nagy-nagy örömmel üdvözöltük egymást. Kivártam, amíg mind a kilenc főzőedényét tisztára sikálja. Közben felvázolta rövid, de dicstelen katonai pályafutását. Alaposan lefogyott, arcán hetes sörte meredezett. Természete-sen előkerült a szokott hadifogoly téma is.

– Mi a csudát főzöl ennyi edényben?

– Tudod, francia konyhát vezetek, az pedig sok edényt igényel.

– Francia konyha! Itt franciás ételek? – nevettem.

– Gyere el holnap. Majd meglátod. Sajnos, érthető okból nem láthatlak vendégül. Két személyre főzök.

Társa rokonszenves, szemüveges, fekete hajú fiatalember volt, feltűnően dagadt képpel.

– Csak nem a fogad fáj?

– Dehogy. Ez mind víz... – nyomta az ujját az arca egy helyére. Percekig megmaradt ott a benyomott lyuk. Akkoriban többen voltak így felpuffadva a 99 százalékból álló kosztól.

Mosogató után Dobrovits Aladár – szakmai körökben ismert becenevén, Csala – rágyújtott. Pipájának nyeletlen, kupaktalan csonkját csak úgy tudta tartani a fogaival, hogy a pipa ürege bal felé nézett. Pipázás közben tehát a fejét állandóan félrecsavarta, hogy a parázs ki ne hulljék. Száraz gaz csipős füstje csapott az orromba.

– Mit szívsz?

– Fogoly-dohányt! Még idejekorán megmentettem egy nyaláb illatos fűvet. Ha nem volna orrom, elhinném, hogy verpeléti.

Kifordítottam a zsebeimet, és bakapehellyel vegyes dohányport ráztam ki a pipájába. Megígértem, hogy másnapra kitararítom a hátizsákomat, az alján a fél maroknyi szemét egy része még bizonyára dohány. Ezzel járultam a másnapi franciás vacsora fényéhez.

Előétel citromos halpástétom volt (27 főre egy egyfontos halkonzervből). A húsfelfújt-főétket ízlésesen díszítették benyomkodott borsószemekkel, megszórvva pirított kenyérhéj morzsájával.

– Honnan szedtétek a borsót?

– Két napig gyűjtöttük a levesből.

Csala desszertként mazsolás pudingot tálalt, tojáskrémmeel. Gyerekkorom főzőcskéi állhattak ilyen parányi adagokból. Mindenesetre ízlésesek – és némi önszugesztióval – laktatók lehetnek.

Két estén át hallatlanul érdekes tudományos eszmefuttatásban volt részem. Csala az ó-egyiptomi kettős igazság, a Maati fogalmáról és istennőről értekezett. Belefeledkeztünk a hieroglifákba, szinte a pesti egyetemi intézetben voltunk...

Kis ideig más irányú szellemi foglalkozással is működésben tartottam az agyamat. Géza egy zászlós ismerősétől spanyol nyelvkönyvet kapott köl-

csön. Csakhamar le-*Usted*-eztük egymást, érdeklődtünk az időjárásról, az utcai forgalomról, amíg a tiszteket egy nap váratlanul felsorakoztattak, és útnak indítottak Franciaországba. A zászlósnaik sajnos még volt annyi ideje, hogy leszaladjon a könyvéért. Ezért nem tudunk ma sem spanyolul...

A tisztek közül csak két orvos és a stáb tagjai maradtak a táborban. A stáb – különösen a táborparancsnok zászlós – Árpád népe előtt nagyon nem volt népszerű.

A zászlós megalélt a sok zúgolódást, és fogadóórákat vezetett be. Ezeken mindenki szabadon előadhata panaszát. Egyszer éppen a parancsnoki sátor közelében számolgattam a vételezés adagjait, amidőn egy fiatal fiú – levante – adott elő valami kenyéradag-estet. Nemigen figyeltem a számomra érdektelen ügyre, de felriadtam arra, hogy a zászlós felugrik, és jókora pofonokat kever le a fiúnak. Az ordítva elfutott. Ettől kezdve megcsappant a panasztevők száma a fogadóórákon.

Ha a stáb lopásról vagy súlyos vétségéről értesült, megvonta a bűnös az-napi hidegélélem-adagját. Ezt a legénységi vételezőnek – azaz nekem – kellett végrehajtani. Súlyos büntetés volt a tápláló anyagok legalább 90 százaléknak megvonása. Szigorúbb fenyítésként három napi elvonást is kiszabtak. A lelkemen szárad, hogy ezt önhatalmúlag többnyire egynaposra mér-sékelttem.

A kenyérral új visszaélési lehetőségek nyíltak. Ezt ugyanis a foglyok pokrócokban húszasával hozták a *Fieldbakery*-ből. A kenyerek sértetlenségéért természetesen a két-két pokrócvívó felett. Eleinte elcsábított egy-egy kiéhezett hordozót a friss kenyerek szédítő illata, és útközben letört valamelyik-ből egy darabkát. De jaj volt annak, akinél a kenyér friss töréséből rájöttek ilyesmire! A stáb odacsóditotta a népet, kihirdette a főbenjáró bűnt, és a tet-test a népítélet elé lökte. A verés a szakácsokéhoz hasonló módon zajlott le azzal a különbséggel, hogy a tolvajnak másnap – már ha lábra tudott állni – egy nyakába akasztott táblával kellett járni a táborban:

A TI KENYERETEKBŐL LOPTAM!

Ugyanez a sors érte azokat is, akik útközben a pokrócon keresztül össze-rugdosták a kenyereket, és a kibontás és kiszámolás után összekaparták és felhabzsolták a morzsákat, a pokróc durva sörtéivel együtt.

Egyik-másik kenyérhordónak szerencséje akadt. Valami jobb ruhada-rabért vagy más értékért a Bakery-ben a német péklegény még egy kenyeret dobott a pokrócába. Bejelentette nekem a bővítményt, és diadallal vitte ha-za a huszonegyedik kenyeret. Egy falka sóvár szemű vagy követelőző barát és kunyoráló idegen követte.

Egy őrmester szokatlanul merész tette szánta el magát: az út alatt egy egész kenyeret részben megevett, részben a ruhája alá rejtett. Pokoli ügye-sen mesterkedhetett, hogy a hosszú karaván pokrócvívóinak mindez elke-rülte a figyelmét. A leszámolásnál bejelentette, hogy úgy hiszi, a pék egy ke-nyérral kevesebbet tett a pokrócába. De gyanús lévén a dolog, megmotoz-ták. Sorsát nem kerülhette el, sőt, a legénységiek egykori feljebbvalójukat is ütlegették benne. De az őrmester ezután egyike lett a legcsendesebb, leg-megbízhatóbb foglyoknak. Az egyik század később őt választotta parancs-nokának.

Új bizottság jött: a tisztek után a civilek is elhagyhatták a C.14-et.

A valódi civilek csak a hűvös, esős napokon tűntek ki ruházatukkal. Java részük vasutas vagy vasúti mérnök volt. Hozzánk közel, a II. csoport végén laktak.

Amint megérkezett az amerikai felszabadító bizottság, persze boldogboldogtalan kapott az alkalmon, és jelentkezett. A bizottság azonban irgalom nélkül visszazavarta a megbízható civil papírokkal nem rendelkezőket.

Így fogyott lassan a tábor népe. Akkoriban került a konyha a stáb sátra közelébe. Az új, modernebb kondérokkal felszerelt főzőhely számára szentet adtak az amerikaiak. A régi konyhához szállított nagy rakás kokszt tekintélyes maradéka a régi helyén árválkodott. Körülbelül egy hét múlva aztán egyszerre csapott rá Árpád népe. A kokszt lett a fő valuta.

Egy ezermester agyában ugyanis megszületett a módszer, hogy miként lehet felhasználni a kicsiben, fogolyviszonylatban addig meggyújthatatlan energiahordozót. Olyan tűzhelyet épített, amiben a kokszt szépen égett. Ennek mintájára napok, sőt, órák alatt több tucat hasonló alkotmány épült. A tüzelőnyílást többnyire a lakógödrök oldalába, a padka alá faragták. A tűztér fölé a padkába olyan kerek nyílást képeztek ki, amelybe éppen beleillett a normál méretű főzőpíxis feneké. A lényeg azonban a kémény volt. Az égő kokszt ugyanis csak igen erős huzat mellett ég. Nagy huzat viszont csak magas kéményben jön létre. A tűztér fölé tehát kerek lapjaitól megfosztott konzervdobozokból másfél-két méter magas, sárral körbe tapasztott kémények épültek. A tábor képe egyszerre megváltozott.

Hanyatt fekvé miniatűr gyárvárosban képzelhette magát az ember. Ettől kezdve könnyen és gyorsan ment a főzés. Egy-egy koksztkályha előtt öten-hatan is váraoztak egy-egy píxis vízzel és a kikészített nyersanyagokkal. A víz három perc alatt felforrat a koksztűz felett a vékony fenekű bádogdobozlábasokban, és nagyon kellett vigyázni, hogy az étel oda ne kapjon. A kályhák használati díja főzésenként két-három darab kokszt volt, így a tulajdonos sem járt rosszul. A hidegebb időkben egész nap fűthette bunkerét a begyűjtött tüzelővel. Rövid idő múlva azonban eltűnt a koksztzhalom. A földjét is felásták egy kis koksztporért.

Hogy a saját szemünkkel láthattuk a C.14-ből szabadulókat, tehát magyarokat, bizakodóbb lett a hangulatunk. Akkorra már sokan készítettek maguknak a kisebb konzervdobozokból 3-4 részes csatos tartókat a poroknak a hazavezető útra. Magam is ilyen optimista voltam.

Addig is élnünk kellett. Segítettem mélyíteni, bővíteni a közös sátorhely alapját. Egyszer egy cserépdarabba akadt a konzervdoboz-fedél ásóm. Aztán egy másodikba, sokadikba.

Bronzkoriaknak ítéltam a kerámia-leleteimet. Egy tekintélyes nagyságú állatfog – ősló foga – is előkerült. Lázasan ástam tovább, és öklöm hirtelen beleszaladt az előttünk levő szakasz egyik bunkerébe. Gazdája éktelen ordítására abba kellett hagynom régészeti és paleo-zoológiai ásatásomat.

A cserépdarabokat megmutattam Csalának. Akkorra már Gyengő Béla is szolgált néhány szép mintás edénytöredékkel. Találgattuk: solutréen? magdalénien?

– Tudod, hogy fogják nevezni néhány ezer év múlva a mi korszakunkat az itt ásató régészek? – kérdezte Csala. – Ez lesz a „conservien-kultúra, bárbar betörések nyomaival...”

Valóban: egy-két hónap alatt a szemétködrök szíinig megteltek különféle alakú és méretű konzervdobozokkal. És nyilván ez volt a helyzet a tábor több négyzetkilométert kitevő teljes területén.

Egyszer nagyobb csoport magyar fogoly érkezett a néhány kilométerre fekvő Biebelsheimből. Az amerikaiak teljesen felszámolták az ottani nagy tábor. A szokással ellentétben nem engedték haza a még ott élő foglyokat, hanem átszállították őket hozzánk. Sok ismerős és barát lelt egymásra. A Görög-fiú is felfedezte a biebelsheimiek között a fivéré, akiről azt sem tudta addig, hogy bevonult(atták). A létszám ismét bizonytalanra vált. Az élelemosztás bőven adott elméleti és gyakorlati munkát.

Akkoriban jelentek meg az első amerikai teherautók, hogy külső munkára szállítsák a jelentkezőket. A foglyok eleinte húzódoztak, kényelmesebb volt a semmittevés, de a többlet-élelem és cigaretta reménye lassan megtöltötte a teherkocsikat. A konyhán kimérettem, és egy kisebb kondérban félretettem az egész napi munkára távozottak adagjait.

Az este visszaérkezettek többnyire szíinig telt pixiseket lóbáltak. Sokan nem is hederítettek a szakácsok hívására. Úgy teleették magukat odakint, hogy nem formáltak jogot a táborbeli kosztjukra. Ki szállodában takarította az amcsi tiszték szobáit, ki mosogatott a konyhán, ki meg a romeltakarítókkal dolgozott. Volt, aki hullákat szállított és temetett, de koszt mindenhol akadt bőven. Látni kellett volna, hogy bolydult fel másnap reggel a tábor, amint a C.14 felé közeledtek a teherautók! Nagy versenyfutás folyt kapuig, de arra mindenki ügyelt, hogy magával vigye a kanalát és a legnagyobb úrtartalmú pixisét. Több autó jött, mint az első nap, de persze nem volt szükség mind a 3000 magyar fogolyra. A tábor tizedét sem tudták foglalkoztatni.

Közben elkészült a nagy, tíz személyes sátrunk. Olyan magas lett, hogy járkalni lehetett benne (kivéve Hunornak). Lefekvéskor mindenki kényelmesen kinyújtózkozhatott. De az első éjjel mégsem tudtunk aludni: egy addig még nem tapasztalt heveségű vihar csapott a táborra. A sátor vészesen ingott, a tartó rudak csikorogtak, a tetőt rögzítő kötélzet cövekei kiszakadtak a földből. Erőnk megfeszítésével sikerült meggátolni, hogy a sátrat lerombolja vagy magával ragadja a vihar, mint oly sok másikat. Csak a barlanglakókat nem érintette a szél tombolása. Még az sem, hogy a pusztítást szakadó zápor tetézte, a behulló esővíz már nem érdekelte őket.

A kreuznachi német foglyoknak már legalább a kétharmada felszabadult. Egyszer például azt híresztelték, hogy osztrák bizottság érkezik, de magyar katonákkal foglalkozó bizottságnak még a híre sem ért hozzánk.

Nem gondoltunk a létszámcsökkenés egyik szükségszerű következményére, ezért váratlanul ért minket a rendelkezés. A C.14. megszűnik, a magyaroknak azonnal egy másik Camp-be kell költözniük.

Ráébredtünk, hogy tulajdonképpen megszerettük a lakóhelyünket. Igaz, pusztá földjén éltünk: éhezünk, izzadtunk, áztunk-fáztunk, nyomorogtunk rajta, de megszoktuk már, egy kicsit össze is nőttünk vele. Elsősorban persze a bunkereket, sátrakat és a beléjük ölt munkát sajnáltuk. Gyorsan szét-

szedtünk minden szétszedhetőt, és a darabokat összekötöttük az átszállításhoz. A parancs értelmében a bunkerek mélyített helyét és a barlanglakások üregeit be kellett tömni, hogy a tulajdonos ismét birtokba vehesse, és termelő munkába állíthassa a földjét. Elképzelhető, hogy szántás közben hogyan sülyed majd a lova lába ezekbe a mély és felületesen, lazán feltöltött gödrökbe! Bizonyára jó ideig emlegette a tábor lakóival együtt.

A tábor egyik legszélső sarkából, a C.14-ből tereltek minket a távolabbi C.5-ösbe, oda, ahol az első szomjúságos-szörnyűséges kreuznachi napokat töltöttük.

A raktárkészletet kísérve a stábbal együtt hagytam el a C.14-et. Nem volt nagy munka a készlet összeszedése és szállítása: a nemrég ázott fedett raktár gödrében akkor már csak némi szappan meg WC-papír volt.

Lerakodás után az új helyről néztem az oda vonuló karavánt. Már kora délelőtt égető volt a Nap, és izzott a föld. A foglyok mégis magukra szedték teljes ruházatukat, mert úgy könnyebben szállították. Volt a hátukon éppen elég ezeken kívül is. A többség változatos alakú batyuk tömege alatt görnyedezett. Egy fogoly ki sem látszott a magára aggatott sok csillogó pixis alól. Egy másik nagy nyaláb cölöpöt vitt. Volt aki hátizsákja minden lehető és lehetetlen helyére tüzelőfát dugdosva óriási tuskédisznót formált. Sokan madzagon-dróton húztak valamit a porban, például amerikai papírláda részeiből összeábdált bunkertető-darabokat. Szép számmal akadtak olyanok is, akik a hátukon levő batyukon kívül a vállukra vett rúdon további zsákokat egyensúlyozva kínlódták végig az utat. Kérdésekre az egyik elmondta, hogy a külső munkán levők holmijait is nekik kell átszállítani, minthogy a költözési parancs ezek távozása után érkezett.

A C.5-ösre nem lehetett ráismerni. A bejáratnál jobbra és balra életnagyságúnál hatalmasabb, favázás sárszobrok álltak. Beljebb két sár-oroszlán utánozta az egyiptomi nagy szfinxet. A tábor közepén volt a mélyen a földbe vájt GH-bunker. Alig magasodott a felszín fölé vízhatlan papírból készített tetőzete. Olyan tágas volt, hogy a német géhások ott is lakhattak. Később ezt csak szállásnak használták, és egy külön raktárat építettek.

Miután mindent megsejmeltem, és elrakattam a készletünket, indultam kifelé.

– Hová mész, tanárka? – kérdezte Kovács, az előreugró állú erdélyi számtantanár, a volt tiszt felvételező.

– Hát vissza a társaimhoz.

– Maradj itt a stábbal. Elférsz a GH-sátorban!

Éppen eleredt az eső. A baráti társaság a legénységekkel még csak akkor kezdte a sátorverést, a GH-sátor pedig már ott állt készen, szilárdan, biztonságosan.

Nagyon vegyes érzelmek közt maradtam ott. Barátaim talán azt gondolják, hogy behódoltam a jobbára nem alaptalanul népszerűtlen vezetőknek. De arra is gondoltam, hogy én leszek az egyedüli a stábban, aki legénységi állományú, aki Árpád népe sorsát a bőrén, a gyomrán tapasztalta, így meggyőződéssel képviselheti érdekeit. Az eső ugyan becsepegett a francia gyártmányú sátor tetején át, mégis jobb helyzetben voltam, mint a kintiek nagy része.

Hajnaltól ordításra riadtam. A GH-s főhadnagy pörölt fekhelyem előtt a tanárral.

– Ez itt kicsoda? Hogy merészeltél ide engedni mindenkit? Ez csak lakjon odakint!

„Ez” már csomagolt is. A tanár csitítgatta a begorombult tiszteket.

– Miért ne maradhatna itt a tanárka? Szükségem van egy jó számolóra, azért hívtam ide.

A sátorban a tanáron és rajtam kívül Baranyai Laci, a legénységi vagány felvételező és elválaszthatatlan, bikaerős, idősebb barátja, a volt futballista és hentes Holányi Géza aludt. Felébredtek a kiabálásra. Baranyai Laci mellett felült a kis 14 éves fiú, akit Laci pesti bérházából mint leventét vittek ki nyugatra, és akit Laci az eső elől a sátorba menekített. A főhadnagy újfent begerjedt.

– Pusztuljatok innen! (Mármint a fiú és én.) Ez itt nem gyermekmenhely! Se jótékonyági intézmény!

Erre már Laci is közbeszólt. Már régebről ismerte a tiszteket, tudta, hogyan kell bánni vele. A tiszteket végül is döngő léptekkel, morogva elvonult. Mi maradtunk.

A felvételezés rendje itt is a C.14-belihez volt hasonló. Jött mindenféle élelem, főként por alakban. De jött egy mindenkit érintő hír is: megint lehet jelentkezni franciaországi munkára.

A táborlakók több mint fele határozott úgy, hogy átmenjen a C.6-osba, ahová a jelentkezőket gyűjtötték. Átvonulás előtt a hideg élelem azonnali kiosztását követelték. Kora délután volt, még nem végeztem a kiszámolással. Ez volt talán az egyedüli eset, hogy nem voltam meggyőződve az adagok egyformaságáról.

Hogy a zúrzavar teljes legyen, az amerikaiaktól egy teherautó ruhanemű érkezett. De csupa téli holmi, ormótlan nemezcsizmák, kecskebőr bekecskek szőröstül, vastag zoknik, sálak, gyapjú pulóverek. A távozók ezekre már nem tartottak igényt.

Tóth Tibi leszaladt hozzám, hogy a baráti kör úgy döntött, jelentkeznek. Akkor én is megyek! – döntöttem. Izzadva kapkodtam össze a holmijaimat. A hűvösebb időjárásra gondolva a halomból kiragadtam egy szőrbekecsket, és magamra húztam. Egy pillanat múlva már az államról csöpögött a víz. Kitéptem a szőrmebélést, és csak a vékony vászon külső részt hagytam meg magamon.

Átügettünk a szomszéd C.6-osba, de széles, tüskésdróttal sűrűn beszótt kapuja zárva volt. Mögötte németek toporogtak. Integettek, hogy siessünk, mennének vissza, de az őt csak annyi foglyot enged ki, ahányan oda belépnek. Általunk aztán visszajutottak a C.5-be.

Új helyünkön egy romos bunkert szálltunk meg, és számot vetettünk helyzetünkkel. Úgy soroltuk el a jelentkezésünk melletti érveket, mint a néhány héttel ezelőtti ellenérveket. Aggodalmainkat egymás előtt gondosan titkolva emlékeztünk a plaueni felszabadulásunk utáni időkre, amidőn a volt francia foglyokkal együtt terveztük, hogy Franciaországba utazunk.

A szomszédságunkban Dobrovitsot láttam végignyúlva a földön.

– Hát utazunk, utazunk? – kedélyeskedett. – Majd minden francia városban van múzeumi haverom!

Igen vontatottan folyt a gyülekezés. Járkáltunk, barátokat, ismerősöket keresve és találva. Nyomott volt a levegő, de a kedélyünk is. Estefelé már alig bírtuk a feszültséget. Mint zivatar előtt. A vihar villáma egy szó alakjában csapott közénk:

– Bányamunka!

Visszaemlékezve a kifelé igyekvő németekre, félvállunkra kaptuk a cók-mókot, és csörtettünk a kapu felé. Futtomban még odakiáltottam a még mindig heverésző Csalának.

– Gyere vissza te is!

– Olyan jól elhelyezkedtem már. Majd csak lesz valahogy... – szólt vissza fektéből.

(Ha akkor lustább lettem volna, és vele maradok, talán én is dolgozhattam volna a Louvre egyiptológiai osztályán, mint ő,... Hát igaz, hogy kiki saját szerencséjének a kovácsa?)

A kapunál összetorlódtunk, mert még mindig csak annyian mehettek ki, ahányan érkeztek. Szerencsére(?) akkor ért oda egy kisebb magyar csoport a C.5-ösből, így hamar kicserélődhettünk. Akinek nem jutott cserepartner, át dobta csomagját a magas sövényen, és élete kockáztatásával utána mászott alatta.

Baranyai Laci nagy örömmel fogadott.

– Jó, hogy megjött az eszed!

Holányi Géza dörmögött.

– Figyeld csak meg, azok már otthon lesznek, mi meg még mindig itt rohadunk!

(Vagy háromnegyed év múlva tudtuk meg, hogy tehetséges jósnak bizonyult. De akkor csak neveltük.)

– Géza bá', miért nem ment át, ha így gondolja?

– Én már csak Lacival maradok, vele voltam az egész háború alatt. Vele csináltam végig a visszavonulást Erdélytől.

Vagy 1200-an jelentkeztek a franciaországi munkára. Másnap délelőtt óriási meglepetésünkre az eltávozottak élelemadagjait is meghozták az autók. Egy napig vártunk, hogy visszaszállítják a ládákat, de nem jött értük senki és semmi. A nagyszájú, de gyáva géhás hadnagy elment az amcsi parancsnokságra megkérdezni, mi legyen a többlettel. A Tommyk a szokásos nagyvonalúsággal intézték el a kérdést, mondván, hogy használjuk koszfeljavításra. Pár ládából nem csináltak gondot maguknak.

A GH-sátor megtelt papír- és faládákkal meg zsákokkal. Ettől kezdve nem sok számolnivalóm akadt. A mintegy 900 maradék táborlakót 100-as létszámú századokra osztottuk, és ezek kerek számú adagokat kaptak: századonként 20 kenyeret, 1 pixis tejpport, 1 zsák (10 font) cukrot, 1 doboz (5 font) tojásport, 1 kis doboz citromport, 5 kis doboz Nescafé stb.

Nem értettük, hogy ha ilyen áttekinthetővé, egyszerűvé vált az elvi szétosztás, miért fogy 900 helyett 1000 vagy még több adag. Kiderült, hogy Árpád népe ravaszabb fiai két századba is feliratkoztak, amint az egyik helyen felvették az adagjaikat, rohantak a másikhöz.

Attól kezdve a tábori rendőrök minden felvételezéshez a parancsnoki sátor előtt tízes sorokba rendezték a századokat, majd tíz sort leszámoltak. A 100 adagot az utolsó embernek adták. A század ezzel egy csendes helyre vonult osztozkodni.

A dolgot megnehezítette a sokszor csak késő este hazatérő külső munkacsoportok ellátása. Jöttek a Lőszer-csoport tagjai 78-an, a Robbantók 71-en, a Szálloda (40), a Motorosok (20), a Rakovszky (30), a Szabók (7), meg a Szécsi, a Kórház, a Temető, a Csordás, a Gépkocsi és a többi csoport, mind más létszámmal. Ezeknek csak úgy szemre adtuk ki az adagokat, de soha nem reklamáltak, sőt, gyakran még ők hoztak nekünk valamit.

A C.5. utolsó német géháisi is elvonultak (felszabadultak?), és mi átköltöttünk a pompásan megépített GH-bunkerbe.

A bejárat után kis fedett helyiségbe (a német időkben konyha) lépett az ember. Ebből 15(!) lépcső vezetett le a pincserú raktárba. Itt helyeztük el balra a ládákat, jobbra a polcokon a kenyereket. A hús raktár után következett a *Sancta sanctorum*, a legrejtettebb, legvédelettebb, legtitkosabb és talán a leghírhedtebb hely a táborban. Árpád népe ugyanis azt képzelte, hogy itt dőzsöl a stáb. A valóságban ez volt a hálószobánk. Nem volt nagy, de a négyemeletes ágyon kényelmesen elfértünk (felülről lefelé): a tanár, én, Laci és legalul a kisfiú. Géza bá' a raktárban készített magának fekhelyet, és örként a bejárat közelében aludt. A derékaljakat a tejporos hordók kissé rugalmas, hajlott dongáiból alakítottuk ki.

A tábor most már nem panaszkodhatott az élelemre, sűrűbb, táplálóbb leveseket kapott nemcsak délben, hanem este is, és ezeket – hála a raktárkészletnek – már összeillő alapanyagokból főzhették a szakácsok.

Persze ez a jólét csak viszonylagos volt. A foglyok átlagosan így is sokkal kevesebbet kaptak, mint amennyi egy normális felnőtt zsír-, keményítő- és fehérjeszükséglete. Így aztán tovább fogyott az, aki csak a konyha kosztján élt.

A kint dolgozók nem szorultak a tábori konyhára. Hoztak húst, halat, vastag lekváros palacsintát, mogyorókrémet, pudingot annyit, hogy a barátok is jóllakhattak esténként. Idővel már csak kevés levest tettünk félre a munkás csoportoknak, a többit kiosztottuk.

A táborlakóknak mintegy harmada járt ki akkoriban dolgozni az amerikaiakhoz. Hazajövet a benti kosztot is igénylők bekiabáltak a GH-sátorba:

– Szentiványi csoport! – és én már adtam a 6 főre méretezett adagot. 16-18 csoport érkezett így egymás után, közöttük a Temető, a Szálloda I., a Szálloda II., a Szakácsok, a Néger-csoport (ezért naponta egy fekete bőrű ő jött), a népes Lőszeresek, a 42 Csöves meg a többi.

A legelegánsabbak a Zongoristák voltak, hárman. Ők élhettek a legjobban, mivel a szállodák bárjaiban szolgáltattak zenét. Többnyire olyankor érkeztek, amikor már aludtunk, tehát már csak ezért sem vételezték fel a tábori adagjaikat.

A Szakácsok legvisszataszítóbb tagja kétségtelenül Rakonczay volt. Undorítóan sokat tudott enni. Két-három pixis nyalánksággal tért haza, de sá-tortársainak egy morzsát sem adott, az éjszaka folyamán maga ette meg az egészet. Szomszédai szerint csaknem óránként szaladt megkönnyebbülni.

Én is találkoztam vele a latrináknál. Egyidőben két ülőkén át is ürített, alulról és felülről. Úgy láttam, rosszul van, és jelteni akartam a kórházsa-torban, hogy jöjjenek érte. De némi pihenés után felegyenesedett, és meg-indult a sátra felé.

– Nna. Még van tizenegy palacsintám... – és már csámcsogott is duzzadt ajkaival a gondolatra.

Nemcsak az ő gyomrát-beleit viselte meg a váratlanul bőséges megter-helés. Az éjszaka nyugalmából olykor kiugrott egy alak, és eliramodott a WC-k felé. A vágató azonban nem minden esetben ért célhoz. Volt, hogy elordította magát: – Jaj! –, lecövekelt, letépte magáról a nadrágot és vil-lámgyorsan leguggolt. A kísérő hangok szinte összeolvadtak a jajszóval.

A biebelsheimiekkel hét magyar zsidó munkaszolgálatos is érkezett. A nácik hurcolták őket Németországba, ahol az alakulatuk tisztjeivel és keret-legényeivel együtt fogságba estek. Az amcsik ugyan biztosították őket leg-messzebbmenő jóindulatukról, írást is kaptak, hogy minden fogolytábor-ban megkülönböztetett elbánásban kell részesíteni és az első transzporttal hazaindítani őket. Ígéretekben nem volt hiány, de táborról táborra csak a dühük, nem pedig szabadulásuk esélye nőtt. Számomra máig rejtély, hogy miért.

A C.5-ösben a parancsnoksági sátor és a legénység közötti téren csinos faházat építettek maguknak. Vezetőjük, Desztler úr, az idősebb bádogos-mester jött naponta felvételezni. Annyit adtunk nekik, amennyit lehetett, hogy „európai” ételeket készíthessenek maguknak. Szakácsuk, a hebrencs beszédű Schwartz szerelő például paradicsomlevest főzött galuskával, bor-sófőzeléket fasírttal, meg palacsintát vagy gombócot lekvárral. Ha arra jár-tam, mindig megkínáltak, ezért aztán látogatásaimat az étkezéseik utáni időkre tettem.

A keleti frontot is megjárt Desztler úr sok élményét osztotta meg velem. Könnyes szemmel emlegette például deportálása első idejének jeleneteit.

– Az előző szerelvény már tele volt. Egy fiatal anya a marhavagon kis ab-lakához tartotta a szomjúságtól szívet tépően síró csecsemőjét, és egy kevés vízért rimánkodott. Az a disznó csendőr köveket dobálva kergette el az ab-laktól. Tanár úr, összefacsarodott az ember szíve...

Spitz úr, a technológiát végzett fél-mérnök volt közöttük a legvidámabb. A köpcös Waldmann könnyű életű agglegényként mindenhol jól érezte ma-gát, ahol piszkos és kopott, de teljes kártyapaklijával elegendő partnert to-borozhatott össze az alsós partikhoz. A hallgatag, óriás termetű Engel csak emésztette magát. Szinte féltem redőkkel árkolt, mélyen ülő, sötét szemei-től, ha kitört belőle a keserűség. Megrettentem ótestamentumi átkaitól, de ő nyugtatóan tette széles tenyerét a karomra:

– A tanár úr nem fogja megbánni, hogy ennyi jót tett velünk. Csak ér-jünk egyszer haza!

A kamasz korú Weisz Sanyi szabó volt, míg a többinek bádogos, lakatos vagy villanszerelő volt a szakmája. Egész nap kopácsolták egy vascsövön a konzervdobozokat, és csinos, célszerű lábasokat, fazekakat készítettek. Sza-bályos tűzhelyet állítottak össze, és igen kényelmessé rendezték be kis há-zukat. Csodáltam ügyességüket és kitartó munkájukat.

Egyik nap az egész stáb betódult a raktárba. Döbbenet hallottuk, hogy az amerikaiak rendelkezése szerint azonnal indulnak haza, útravalóért jöttek. Lacival hiába faggattuk a tiszteket, hogy mi lesz a mi további teendőnk, hol van a raktárjegyzék, hol ellenőrizhető, hogy mennyit vételezhetünk: amint teletömték hátizsákjaikat konzervekkel, ügvet sem vetve ránk, loholtak a kapuhoz.

Tanácsalananul néztünk össze. Most hogyan tovább? Kik legyenek a stáb tagjai? Kik közül kik választják meg őket? És a fő kérdés: Ki legyen a táborparancsnok?

Füleki Gézára gondoltam. Legalább négy nyelven beszél, és vezetői rátermettsége már Plauenban bebizonyult. Minthogy a baráti kör tagjai akkor a Szálloda II. csoportban dolgoztak, várunk kellett, amíg hazaérnek. Géza azonban kereken visszautasította a megbízást.

– Jó nekem úgy, ahogy van. Dehogy kell nekem ennyi gond, ennyi felelősség!

A karpaszományos század, élén Gyengő Bélával a jogi végzettségű Kereszti Gábort ajánlotta. Ezzel én is egyetértettem. Amint hazaérkezett, félrehúztam őt, és feltártam előtte a súlyos helyzetet: ha nincs magyar vállalkozó a táborparancsnokságra, bizonyára német stábot ültetnek a nyakunkra. Vállalja el hát a mások miatt népszerűtlenné vált méltóságot. A végén ráállt. Még este összehívtuk a GH-ba a századparancsnokokat. Azok eleinte túl fiatalnak tartották a kis jogászt, de Gabi fellépése és világos beszéde hamar megnyerte a tetszésüket. Rendőrfőnök és konyhaséf a Biebelsheimben hasonló állást betöltött két fogoly lett, a *Food-master*, vagyis a fő-géphas pedig Baranyai Laci. Főelosztónak én maradtam, Holányi Géza küldönc címen lett az új stáb tagja.

A századparancsnokoknak feltártam a raktár viszonylagos gazdagságának történetét. Azt kívánták, hogy legyen legénységi ellenőr, aki szabadon betekinthet a leltárba, és ellenőrizheti a naponta beérkező és kiadandó élelmiszerek mennyiségét. Ebben beleegyeztünk, remélve, hogy ezzel teljes mértékben megnyugtathatjuk Árpád népét.

Nagyot tévedtünk. Amit a századparancsnokok elfogadtak, azt a nép nem, és nagy üvöltözéssel követelte a raktár azonnali és maradéktalan kiosztását. Nem kis merészség kellett kiállni a lázongó tömeg elé, és megmagyarázni, hogy ezt nem tehetjük, mert az amerikaiak másként rendelkeztek. De mindenki érdeke, és a józan ész is azt kívánja, hogy legyen biztonsági raktárkészletünk.

– Emberek – érveltem –, ha ma szétosztjuk a raktárt, holnaptól megint csak olyan levest tudnánk adni, mint amilyen a C.14-ben volt, és azt is csak egyszer napjában.

De Árpád népével nem volt könnyű szót érteni.

– Kiosztani! Ne hízzon a mi adagunkon az a dagadt raktáros! (Ez a nem kövér, csak vastag csontú, izmos Holányi Gézának szólt.)

Ha nem lettem volna olyan sovány, rám irányult volna a dühük, de ahogy a fel-felemelkedő öklökből kiolvashattam, így sem voltam sokkal kellemesebb helyzetben, mint annak idején Dobák ezredes.

Az aznapi csatát azonban megnyertem, mert sikerült lecsillapítanom a tömeget, és az emberek lassan szétszéledtek.

Holányi Géza, akivel már összemelegedtem, eközben ott ült a GH-bunker bejárata előtti kis padon. Még csodálkoztam is, hogy látva veszélyeztetett helyzetemet, a kisujját sem mozdította.

Miközben a tömeg „Szétszedjük még a géhát meg a bentlevőket!”-féle morgások között szétszólt, hozzá fordultam, hogy némi szemrehányással érdeklődjem, mi a véleménye a történekről. De látva indulattól szikrázó szemeit, megvártam, amíg lecsillapodik. Csak fulladozva jutott szóhoz.

– Ha ebből a csürhéből valaki csak a hajad szálát merte volna meggörbíteni, az élő Istenre esküszöm, nem jutott volna haza!

Tudtam, hogy komolyan beszél, és azt is, hogy rábízhatom az életemet.

– Feküdj csak le nyugodtan! – szólt még. – Amíg élek, senki nem teszi a lábát a raktárba.

Laci azonban éjjelre ki akart szökni a Sancta sanctorum-ból:

– Nem jössz? Ha itt maradsz, megköveznek az éjjel!

A végén azért ő is maradt, de biztonságból a kis leventét máshol altatta. Ő még ártatlanabb, mint mi, nehogy baja essék. Árpád népe azonban akkor éjjel is úgy aludt, mint máskor.

Másnaptól pedig már úgy működött a gépezet, mintha már régóta ez a stáb állna a C.5. élén.

A szűkebb törzshöz tartozott a táborparancsnok, a helyettese (Gyengő Béla), a tolmács és Zsiga (akit gazdája, a zászlós nem vitt magával a szabad világba), a konyhafőnök, a rendőrfőnök, a GH-s, a főelosztó, a munkavezető és a küldönc. A tágabb stáb már népesebb volt: a rendőrök (valódi budapesti „biztos urak”), a szakácsok, a borbélyok, a szabók, a német orvosok, és a gyerekek.

A négy vagy öt, 14-15 éves hadapródiskolásnak külön vízhatlan papírháza volt. Ők a C.14-ben a kórházsátornál végeztek könnyebb munkákat (például kitették a lepedőbe göngyölt, súlytalan tetemeiket a kórház előtti térségre). Itt csaknem minden dolguk azt volt, hogy lefejtsék a borsós zsákok belső feléről a finomabb vászonanyagot, és kimossák a szabók számára. Ezek aztán alsókat varrtak belőle a stáb tagjainak. Mikor már mindegyiknek volt vagy hat, én is kaptam egyet Lacitól. A fiúkat néha én is befogtam segítségül a felvételezés szétosztásához. Árpád népe nem kevéssé morgott a kivételezett helyzetben levő hadapródokra. Leventékből volt egy egész század, ott vagy negyvenen voltak legfeljebb 16 évesek. De nem tudtuk minden kiskorúnak biztosítani a stáb tagjai számára megszavazott felemelt adagokat, vagyis a porokból 50 százalékkal (fél kanál!) többet.

A feladatok egyszerűsödésével több időm maradt a tépelődésre. Magamra maradtam gondjaimmal, gondolataimmal. Környezetemben nem szellemi életet igénylők éltek, a két gimnáziumot végzett gyógyszergyári segédtitviselő Baranyai Laci meg a nagyvágóhídon dolgozó hentes Holányi Géza. A táborparancsnok Kereszti Gabit és helyettesét, Bélát alig láttam, folyton a főparancsnokságra szaladgáltak. A régi barátok pedig egy szállóban takarítottak.

Néhány verset írtam sötét kilátásaimról, hangulataimról. A magyar irodalom szerencséjére a legtöbb elkallódott. Az egyik szonettemért viszont Oláh Gabi este adott egy Chesterfieldet. Nagy érték volt akkoriban is a táborban egy „aktív” cigaretta, ilyesmihez legfeljebb a zongoristák jutottak. Tibi dohánnyal szokott meglepni. Bár szétbontott, nemes aktívok csikkjeiből származott, a sodrás sosem ért annyit, mint az aktív.

Július legforróbb napjaiban a Rajnától nyugatra eső területek francia megszállás alá kerültek. Az amerikaiak azonban nem számolták fel a rajtuk lévő fogolytáborait, hanem átadták őket a francia hatóságoknak népségestül.

– Mégis Franciaországba kerülünk! – mondta este Füleki Géza.

– Álltunk már közel ilyen utazáshoz, nemde?

– Ezúttal a hegy ment Mohamedhez! – így én.

A francia fennhatóság első jeleként egycsapásra megszűnt minden külső munka. Ha az új őrség mégis kivitt néhány főnyi csoportot a városba, abban sem volt köszönet, a munkát végzők nem kaptak külön élelmet, sőt, a német polgárság – nyilván a velük lévő és nagyon nem kedvelt francia örök miatt – kövel dobálta őket is.

A Towerekbe (őrtornyokba) a mi tűzoltóinkéhoz hasonló sisakot viselő katonák kerültek. Jól megfigyelhettük, hogy ebédjük csak kevés főtt húsból és főtt krumpliból állt. Sok ór a sisakjába mérette a szamar vontatta kordén szállított kondérból az ételt, és abból is kanalazta ki.

Teljesen elmaradtak az amerikai konzervek és porfélék, a hús, a tej- és tojáspor, a cukor, még a kávé is. Addigi lehetetlenül kis mennyiségük arra a következtetésre juttatott, hogy az amcsik nem számítottak ennyi, milliós nagyságrendű fogolyra, és nem is bánták, hogy a területet foglyostul átveszi tőlük valaki. Hogy ez a valaki még kevésbé tud ennyi idegent eltartani, az végképpen nem érdekeltette őket.

Annál inkább minket: csak pár zsák, részben csírás, részben félig rohadt krumplit kapott Árpád népe. Az meg a stábra szórta elkeseredését és dühét. Esténként rendszeresen felállt a kórus:

– Osszák ki! Mindent kiosztani!

A kívánság az egyre gyorsabban fogyó maradékra vonatkozott, amivel a déli levest javították fel a szakácsok. Holányi Géza fulladozott a dühtől.

– Nekem aztán mesélhetnek a demokráciáról! Mit gondolsz, mi lenne a jónéppel, ha mindig azt tennénk, amit ő akar? Egy hét múlva éhen döglene! De megérdemelné! Szórjunk hát ki mindent a raktárból, legalább békességünk lesz!

A századok naponta küldték a nyakunkra az ellenőreiket. Ha ezek be is látták a tartalékolás szükségességét, félték, hogy a többséggel nem tudják megértetni, és bajba kerülnek. Leültettük őket, jéghideg tejeskávéval kínáltuk, és szivart nyomtunk a szájukba. Így aztán hajlandók voltak valami elfogadhatót kiagyalni a nép számára.

A szivaroknak külön története volt. Még az amerikai világban egy jeepen egy tiszt érkezett, és pénzért kínált megvételre egy nagy doboz szivart. A doboz oldalán levő adójegyről olvasta le, hogy a német gyártmány 50 darabos. Minthogy darabjáért 5 márkát számított, Laci össze is gyűjtött az

igénylőktől 250 márkát, és átadta az üzlettel elégedett tisztnek. Később vet-tük csak észre, hogy a doboz másik oldalán is van egy adójegy, az is 50 da-rabról. 100 szivar volt a dobozban...

A legnagyobb francia ünnepen, július 14-én az örök sok pálinkát kaphat-tak, mert majd lefordultak a *Tower*jeikből. Éjjel életveszélyes volt a járkálás a táborban (például a WC-ig), mert pusztá szórakozásból pufogtattak pus-káikkal. Páran világító lövedékekkel szórakoztatták magukat. Mellmagas-ságban cikáztak a piros fénycsíkok. A *Sancta sanctorum* szerencsére golyó-biztos fedezék volt.

Még a külső csoportok megszűnése előtti napokban váratlan hirtelen-séggel beütött a fájás az egyik fogamba. Másfél napig kínlódtam, mert a kórházsátorban nem volt fogász, de még fogó sem. Egy hazatérő csoportból egy ráncos és ravasz képű, idősebb fogoly az arcomról olvasta le, mi a bajom.

– Ne féljen tanár úr! Úgy kihúzom a fogát, mintha ott sem lett volna! Fogász vagyok, és nálam vannak a szerszámaim. Még novocainom is van.

Majd összeöleltem a kissé mindig piszkos embert. A megbeszélte időben eljött a GH-bunkerhez. Leültem eléje a látványosságra összegyűltek gyűrű-jében. Belém nyomta az állítólag kifőzött pravaszt. Pár perc után valami gyanús színű vászomból kigöngyölt fogóval megmozgatta a fogam. Kegyet-lenül fáj.

– Nem tesz semmit! A tanár úr bizonyára jól bírja az italt, ezért hat ke-vésbé a novocain. Adok még egy fiolával. Van nálam elég.

Sok foghúzáson estem át életemben, de csak az az egy nem fáj ott, a fo-golytáborban.

A zsidók meg a fiúk adagjait is szűkebbre kellett fognom, de megértet-ték, miért. Nem morogtak, mint a német orvosok, akik ugyan alig kaptak más többletet, mint a déli Nachschlag.

Árpád népe értesült az ellenőroktól, hogy a raktáron van még hét doboz sajt. Egy-egy ilyen hengeres fadóbozt 100 főre adtunk ki a szebb napokban. Picike szelet jutott belőle fejenként. A maradék hétre azonban 900 fő lett volna a létszám, tehát vártunk, hátha kapunk még valamennyit, hogy ér-demes legyen kiosztani. Megjelent a kórus:

– Osszák ki! Kiadni a sajtot!

– Főzzék bele! – kiáltott valaki. Még Árpád népe is kinevette.

A francia uralom alatt még gyorsabb ütemben folyt a tábor felszámolá-sa, a foglyok (még mindig csak németek!) felszabadítása és elbocsátása. A C.6. csaknem kiürült. Sejtettük, ha a tábor tovább zsugorodik, a magyaro-kat újra áttelepítik. Úgy is lett.

Megérkezett a parancs: át kell költöznünk a C.9-esbe. A negyedrészére csappant raktárkészlet átszállítására a legmegbízhatóbb foglyokat válasz-tottuk ki. Megkezdtük a GH-bunker szétszedését. Tudtuk, hogy ilyen mély pincét aligha tudunk ásni az új helyen, legalább a tetőt igyekeztünk meg-menteni.

A volt raktár helyét a lehető leglazábban töltöttük fel nem feltétlenül szükséges, maximális térfogatúra bontott ládákkal és más göngyölegekkel. A tetejét vékony földréteggel egyenesre simítottuk. Elképzeltük, milyen meglepetésben lesz része a szántóföld gazdájának, ha itt megint szántani

kezd. Lehet, hogy a lovát vagy a traktorát mindenestül elnyeli a földben rejlő emeletnyi mélység.

Addig szikkasztó forróság uralkodott a Rajna völgyének vidékén. Az utolsó, munkával teli, füledt nap után a költözés természetesen zuhogó esőben zajlott le. Még mulatságosabb figurák vonultak a karavánnal, mint legutóbb. Aki csak tehette, eső ellen védő ponyvák, pokrócok alatt görnyedve cipelte alakatlan batyuit.

A C.9-es egyik felében németek laktak. A másik oldal már tele volt különféle nemzetiségű foglyokkal. A magyarok e kettő közötti keskeny sávba élkelődtek: ez volt a 9/b.

Gyorsan felállítottuk a parancsnoki sátrat. Egyelőre a raktár is ide került, ezért a GH és a gyerekek meglehetősen zsúfoltságban töltötték az első éjszakát.

Rossz volt nézni a kintieket, akik az átázott talajon vackolódtak, mert még nem készült semmiféle tető fölénk. Régebbi esős fogolyéjszakáimra gondoltam, amikor kiszorultam egy sátorból.

Az építkezéshez elegendő faanyagot kaptunk. A stáb területe gyorsan beépült a rendőrök, a szakácsok, a konyhafőnök, a szabók és a zsidók faházikóival. A legtávolabbi a GH építése tartott, de ez lett a legtágasabb, a legszemrevalóbb épület. Vagy 80 centiméterre mélyedt a földbe, hűvös, szellős volt, és megbízhatóan vízhatlan.

Az építésvezető „mérnök”, a falánk Rakonczay ott nagyképűsködött egész nap. Ha rá hallgatunk, hetek múlva sem épül fel a GH faháza. Szerencsére ott volt Géza bá egyik katonatársa, Szabados Jancsi. A szorgalmas, ügyes kezű pallér nem sokat törődött Rakonczay utasításaital.

– Tervezzem inkább fakorlátot a mérnök úr a lépcsőházhoz! – vetette oda a tetőről.

És Rakonczay nekiállt. Hosszadalmasan mérlekedte a lépcsőfokokat meg a léceket. Utána három teljes napig számolt.

– Képzeld – pukkadozott a nevetéstől Laci –, Rakonczay már szögfüggvényeket használ!

A GH egyik sima deszkafalát valóban teleírta számokkal és képletekkel, de a korlátból még semmi sem készült el. Sejtettük, miért olyan nehéz és hosszadalmas a feladat: a „mérnök úr” minden nap jelentkezett munkája fejében a cufuszért.

A korlátot aztán Szabados Jancsi ácsolta össze egy fél délelőtt. Hibátlanul, és koszinuszok nélkül.

A kenyér megfeketedett, a fejadag csökkent: egyik nap 6, a másik nap 12 fogoly kapott egy téglalakú kenyeret. Kicsi volt annak még a hatodrésze is, mert nehéz volt, mint a sár. Világosan látszott, hogy nem korpával, hanem fűrészporral szórták be kívülről. Valószínűleg a belső alkotói között is szerepelt ez az anyag.

Napi felvételezésünk jóformán kizárólag kövel gazdagon kevert krumpliból állt. Levesünk teljesen felhígult. Ritkán valami seízű véreshurkát is kaptunk. Egy, legfeljebb két centi vastag karika jutott belőle fejenként. Két ízben marhacsontot is adtak leveshez: egyszer egy bordás oldalt, másodszor egy koponyát. Ezt a nagy melegben beköpte a légy, és annyi sárgás pondró

nyüzsgött rajta, hogy helyenként nem látszott ki tőlük a csont. Szaga ellenére letisztogattuk és belefőztük a levesbe.

A franciák népszámlálása szerint csak 11-gyel volt kevesebb a létszám, mint ahány főre kiadták az élelmet. Kenyérből egy csekély többletet szállítottak, így a stáb tagjainak 1/4, illetve 1/8 kenyeret biztosíthattam az 1/6, illetve 1/12 helyett.

Néha ellátogattam a 9/a-ba a németekhez, és kilestem, miket kap, oszt ki és eszik a pókhasú kis GH-s, vagy ahogy ezt a beosztást németesen „furír”-nak ejtett francia szóval illették: a *Fourrier*. A német fejadagok a francia fennhatóság alatt ugyan már megegyeztek a mieinkkel, a raktár mégis tele volt kenyérral. Megkérdeztem, hogyan.

– Egyszerű az ügy: amikor még öt ember kapott egyet, hatnak adtuk ki. Csak így, a maradékból élhetünk meg!

– És a foglyok nem lázonganak?

– Ugyan! Meg kell nevelni őket. Parancs az parancs: ma hat fő kap egy kenyeret! Pont. Eszükben sem jut engem okolni ezért.

Mondtam, a magyarok természete más. Nem értette. Ott tartott ebédre. Húsfeltéttel finom és sűrű borsófőzeléket kaptam.

– Ez nem konzerv! – állapítottam meg.

– Nem is! Ez kinti. Ma szedték...

Nem volt hajlandó elárulni, hogy ki, hogyan, miért hozta neki a friss zöldsárut. Mosolygott.

– *Herr Doktor* – (nem tudom, miért ragaszkodott ehhez a címzéshez), – jöjjön át estefelé. Meglepetést tartogatok az ön számára.

Felvételezés után átugrottam.

– Úgy hallottam – fogadott –, hogy a magyarok szeretik az erőset. Kóstolja meg ezt! – húzott elő a széke alól egy literes üveget, amiben valami víztiszta folyadék lötyögött.

Töltött. Megszagoltam: nyers, tiszta pálinkaszag, semmi kétség. Koccintottunk, és lehajtottam a pohárka tartalmát. A *Fourrier* és raktárosa, Ewald elismerően bólogatott: ők csak a nyelvüket mártogatták a vaderós italba.

Kiderült, hogy a pókhasú – civilben berlini színházigazgató – még akkor gyűjtette a pálinkához a gabonát, amikor a Camp-ekben még hullámozott a vetés. A pálinkát ebből az árpából főzték. Ingerkedő hangon kérdezte, hogy tölthet-e még. Odatartottam a poharamat. Összenézett Ewalddal, de töltött.

A búcsúzásakor csak az udvariasság látszatáért kínált, de irgalom nélkül elfogadtam a harmadik pohárral. A palack tartalma a felére csökkent. A pókhasú nem tudta palástolni bánatát, élvezettel néztem savanyú arcát. A hátamon éreztem, milyen erősen figyelik a járásomat. Még náluk is jobban sajnáltam, hogy nem szédített meg a már oly rég nem fogyasztott alkohol. Rám fért volna egy kis gondúzó mámor.

Lacit majd megette a sárga irigység, megérezvén rajtam a pálinkaszagot. Vigasztaltam, hogy mindegy, a pókhasú soha nem kínál többé magyar foglyot a drága nedűvel.

A 9/c-ben igen vegyes társaság élt: cseh, román, szerb, belga, holland, svájci, lett, litván, észt, dán, norvég, svéd és még vagy tízféle nemzet tagjából álló tömeg. Parancsnoki sátrukat Gyengő Béla csempészhajónak nevez-

te. A sátor a szélről imbolygó oldalaival, ingó pléh lámpatartójával és kétoldalt az emeletes ágyakkal valóban összevethető volt egy gyanús hajó belső helyiségével. A benne lakó stáb-tagok zömében zsvány külseje és lator po-fája valóban beleillett holmi kalózhajó-képbe.

A csempészhajó kapitánya, a nemzetiségek táborparancsnoka, a vállas, legalább 210 centiméter magas litván nem emésztette magát a foglyokért. A stáb jól élt. Számára külön konyha főzte az ingerlő illatú ebédeket-vacsorákat. Ha egy-egy náció, például a román, a csempészhajó elé csődült, és üvöltözve követelte a készlet kiosztását, a szemöldökfa alatt kétrét görnyedve kilépett az ajtón, majd felegyenesedve csipőre tette kezét, és elharsogta az *Ihr Banditen!* (Ti banditák!) kezdetű monológját. Ha ez után sem ült el a lázongás, két kezével megragadta a két legközelebb állót, és nagy ívben a tömeg közé dobta. Aztán már csend és rend lett.

A hajó legénységéből csak egy dán orvos ütött ki nyílt arcával és rokonszenves egyéniségével. Ő volt a 9/c Fourier-ja. Többször jöttünk össze barátságos beszélgetésre. Egyszer egy néptelen sarokban azt firtatta tőlem, hogy miként tudunk a stábunk tagjai számára nagyobb fejadagot adni, mint a legénységnek.

– Ön kérdezi ezt tőlem, doktor úr? – csodálkoztam, mert tudtam, hogy nem létező külső munkáscsoportok ürügyén 50 fővel több adagot vételeznek a franciáktól, mint a tényleges létszám.

A csempészhajó legénysége nyilván ennél az 50 többletrésznél is falánkabb volt.

Árpád népe egy-két hét alatt újra és látványosan lefogyott. Éhségével egyenes arányban üvöltözött esténként:

– Kiszórni a stábot! Torkig zabálják magukat, míg mi éhen döglünk! Kifelé a sok léhűtővel! (Ez a 16 rendőrnek szólt.) Kifelé a kölykökkel! Kinyitni a géhát! Kiosztani a sajtot! Osszák ki!

De a sajtot a német fő-Fourrier rendelkezése értelmében már be kellett szolgáltatnunk *für die Unterernährten* (mintha nem lett volna nálunk is mindenki „alultáplált”!). Árpád népének zöme szentül meg volt győződve, hogy mi faltuk fel azt a 70(!) doboz sajtot. Laci dühöngött, hogy miért nem bontottunk fel legalább egyet a hétből.

A francia örökkel nem lehetett üzletelni. Sőt. A szegény ördögök két (aktív) cigarettáért bármelyik fogolynak megengedték, hogy a drótkerítésen át bedugott puskájuk ravaszát elhúzza.

Pár jószívű környékbeli asszony gyümölcsöt – éretlen almát – dobált be a drótsövény fölött.

A Camp-ek egyre ritkultak, sőt, ürültek ki: valóban érkeztek és működtek a felszabadító bizottságok. És amit nehezen lehetett elhinnünk: végre megérkezett egy a magyarokhoz is!

Am korai volt az öröm: csak a 18 éven aluliakat és az 50 éven felülieket szabadították fel. Lázasan folyt a hamis okmányok gyártása és a meglevők kiigazítása. Közülünk a gyerekképű Vitéz Jancsi és az alig 19 éves Nagy Zoli jutott át a tábor kapuján. Zsebeikben egy sereg levél lapult az ottmaradtak hozzátartozóinak címezve.

A zsidók közül csak a 17 éves Weisz Sanyi indulhatott útnak. Hiába biztattam a legidősebb – 47 éves – Desztlert, hogy menjen Sanyival, többnek látszik mint 50, ő csak ingatta a fejét.

– Én vagyok a vezetőjük, a többi németül sem tud. Sose kerülünk haza, ha nem piszkálom folyton az ügyüket.

Érthetetlen volt az ügyükben tapasztalható teljes részvétlenség a franciák részéről is.

Váratlanul sorakozót rendeltek el minden század számára csomagokkal együtt. A GH-sok ebből kimaradva figyelték az eseményeket. Nagysokára értek vissza a baráti köröm tagjai is. Tempfli Feri szétárva köpenyét már messziről mutatta, hogy az alatt nincs semmi. A franciák ugyanis elkobozták a foglyoktól az amerikai eredetű holmikat, Ferinek pedig nem volt más ruházata.

Egy reggel arra ébredtem, hogy Holányi Géza fojtott hangon szidja Lacit:

– Vigyázz a szavamra: ennek nem lesz jó vége! Ha egy magyar megtudja, szétszednek minket. Nem tanácsolom, hogy a közelükbe is menj. Hát még ha ezt megtudják!?

Felültem, erre elhallgattak. Azért sikerült valamennyit kibogoznom a történetből. Laci akkoriban kezdett órákkal üzletelni. Egy hozzánk járó némettől is átvett egy aranyórát, de az vagy elromlott, vagy elveszett, tény, hogy a német egy csomó konzervet és egy zsák cukrot követelt tőle kárpótlásul. Laci pedig kiadta neki az utolsó, 10 fontos zsák cukrot, meg még három, a hazautazásra tartogatott halkonzervet.

Egy nap betoppant a francia ellenőrző tiszt, és kérte a raktár leltárát. Akkoriban készítettük el azt díszes kivitelben, és a falra akasztottuk. A tiszt átnézte, de közben észrevett az egyik ágy alatt egy papírládát. Kinyitatta, még talán kilenc kondenzált tejkonzerv volt benne, amit neveltség lett volna kiosztani 500 főre.

– Ez itt mi? Miért nem szerepel a leltárban? Mikor és hogyan került ide?

Az éppen odaérkező franciatanárnak, a tolmács Kovács Jóskának mondtam el a franciaországi munkákra távozott 1200-as csoport adagjainak történetét. Jóska hosszadalmasnak találta a magyarázatomat, és így tolmácsolta a tisztnek:

– *Il ne le sait pas!* (Nem tudja.)

Felháborodásomban szóhoz sem jutottam, pláne nem idegen nyelven. A francia agyonlövésssel fenyegetőzve elvonult. Szorongva vártuk vissza a vele elautózott Kereszti Gabit. Holányi Géza addig dörmögött:

– Nem megmondtam? Fene ette volna meg azt a ... tejkonzervet! Mindig ugattam, hogy ürítsük ki a raktárt, aztán csődítsük ide a népet, hogy lássa, nincs itt ... sem! Most tessék. A legjobb esetben ezentúl ott alhatunk a csonka (a legutolsó) század végén, ha ugyan addig agyon nem ver minket a jónép.

A táborparancsnok Gabi csak késő este tért vissza. A tiszt a főparancsnokságon mindenképpen a Fourier fejét követelte. Aztán lassan lecsillapodva elfogadta Gabi indítványát, hogy Lacit elcsapja, és mást nevez ki a helyébe élelmezési felügyelőnek. A valóságban nem történt nagy változás: azontúl én voltam a Fourier, és Laci a raktáros. Géza megmaradt küldöncnek.

Többször felkerestem a régieket, de mintha valami fal ereszkedett volna közénk. Célzásokat tettek képzelt pazar kosztolásomra. Pedig éppen akkoriban bontottam fel, és ettem meg a GH-beliékkal azt a még Plauenből hozott, lapos doboz szardíniát, amit a végső esetre tartogattam.

A közelükben lakott Csertán Gyurka, a színész. Ő volt az egyik fő hangadó a szavalókórusban. Századát, a karpaszományosokat állandóan lázította a GH ellen. Amikor ezért kérdőre vontam, azt mondta:

– Majd ha civil korunkban találkozunk, magad fogod elmesélni, hogy amíg mi éheztünk, te jól teleetted magad!

(Pár évvel később valóban találkoztam Kiss Ferenc kiváló tehetségű tanítványával, a sok emlékezetes szerepet játszó Győrffy Györggyel, de róla még esik szó.)

Egy olyan nap, amikor tizenketten kaptunk egy kenyeret, egy francia élelmészeti tiszt jött ellenőrzés céljából. Még mielőtt Kovács Jóska melléje szegődött volna, elmondtam neki, hogy az aznapi krumpli-fejadag csak 600 gramm volt, az is kövekkel tele.

Kérésemre Géza sebtében levágott egy szemre hatodrészes kenyeret, és azt mutattam a tisztnek. Alig hitt a szemének.

– Ez egy emberé?

– Nem! Ez ma két ember adagja! Ennyit juttat nekünk a német fő-Fourrier! – mondtam.

Elordította magát, magával rántott az autójába. Útközben átkokat szórt a tábor német fő-géhására, dr. Bayerra, és bizonykodott, hogy ott lövi főbe, ahol rátalál. Elégtétellel láttam, hogy hogyan citerázik előtte a jól táplált német. Hebegve bizonykodott, hogy a krumpliból a fejadag mindig és mindenütt egy kiló, de ma nem kapott eleget, így csak 850 grammot tudott biztosítani a foglyoknak. Megszemlélte a felmutatott kenyérdarabot, és kijelentette, hogy az nincs egy hatodrészes. Egy német már hozott is futólépésben egy frissen vágott hatodrészes szeletet. Bayer eközben visszanyerve biztonságérzetét, kezdte a szokásos becsmérő kifejezéseivel illetni a magyarokat a *Rebellen*-től (lázadók) az *unver-schämte*-ig (szégyentelenek). Még mielőtt a *Schweine Ungarn*-hoz (disznó magyarok) ért volna, a tiszt félbeszakította, hogy a többit intézzük el egymás között. Bayer másnap délutánra a fővezéri sátorba idézett.

Némi szorongással indultam hazafelé a szürkületben. Ugyanis arabok váltották fel a francia öröket. Bánatos, elnyújtott, idegen melódiájú dalaikat egész éjjel lehetett hallani.

– Biztosan félnek, azért óbégatnak – vélte Gyengő Béla.

Féltek-e vagy sem, nem tudni, tény, hogy könyörtelenül belepuskáztak azokba, akik 15 méterre megközelítették a szélső határsövényt. (A Testnevelési Főiskolás fiú agyonlövését majd később mondja el egy szemtanú.)

A fősátorban másnap Dr. Bayer a többi német Camp géhásának társaságában fogadott. Egytől egyig tenyérbe szaladó, kerek vörös képű, kihízott német nézett szembe velem gúnyosan, fölényesen.

Bayer roppant udvariasan kezdte.

– *Herr Professor*, kérdezze meg a német Camp-ek Fourrier-jait, akik itt ülnek, hogy megkapták-e a tegnapi napon a fejenként 850 gramm burgo-

nyájukat. A legjobb lesz, ha ön személyesen hallgatja meg a válaszokat. Nos kérdezze végig őket!

Kérdeztem, bár tudtam előre a választ:

– *Ja, wir haben restlos bekommen!* (Igen, maradék nélkül megkaptuk!)

Fenntartottam állításomat, hogy a magyarok legfeljebb 600 grammot kaptak.

Bayer felcsattant.

– Csak nem azzal gyanúsít, hogy a magyaroknak kevesebbet utaltam ki?! Tolvaj népség, bizonyára a zsákhordók lopták el a hiányzó mennyiséget!

Szerettem volna állon vágni, de agyonvert volna a sok dagadt német.

Bayer lehiggadt. Udvariassága gúnyba csapott át.

– Ön valószínűleg tud számolni, *Herr Professor*, így tudja, hogy az 1350 grammos kenyér hatodrésze 225 gramm. Nos – húzta elő drámai mozdulattal – az önök által bemutatott darab csak 187 gramm. Ha a tegnapi estétől mostanig eltelt idő alatti száradást is beszámítom, akkor is 20 grammal kevesebb az általunk biztosított fejadagnál. Mondja csak, hogyan lehetséges ez? Hát önök megrövidítik saját embereiket? Tudja mi jár ezért? Csak egy szavamba kerül, és ön a francia katonai bíróság elé kerül!

Hiába magyaráztam, hogy a küldönc csak szemre, gyorsan vágta le a szeletet, hogy a francia tiszt azt lássa, mekkora két fogoly fejadagja, ez tehát nem kimért adag volt. Bayer csak a magáét hajtogatta, és kijelentette, hogy a legszívesebben német stábbal cserélné ki a mienket.

Még egy másik súlyos rendbontást is felfedezett nálunk. Amint megérkezik a kenyér, azonnal kiosztjuk. Bayer kioktatott, hogy a délutáni vételezés mindig másnapra szól. A rend helyreállítása érdekében a mai kenyeret csak holnap osszam ki a népnek. Dühösen mondtam, hogy minket meglincsel a tábor, ha egy nap nem kapná meg az aznapi felvételezett kenyeret, így a mait sem tarthatom vissza.

– Akkor kirendelek a magyarokhoz egy német stábot! – vágta az arcomba.

Éreztem, hogy ezt a legkomolyabban gondolja. Szégyenszemre megígértem, hogy három napon át nálunk csak 1/12-rész kenyér lesz a fejadag, így a végén megmarad egy napi adag a raktárban.

Sosem álltam közelebb a meglincseléshez, mint amikor kihirdettem Árpád népének Bayer rendelkezését. A stábunk tanácstalan volt, ha nem tesszük meg, parancsolgató németek ülnek a nyakunkra, ha megteesszük, a nép ver agyon minket.

Végül merészen, a saját felelősségemre kiosztattam a teljes aznapi mennyiséget, vagyis egy kenyeret hat fogolynak. És másnap is, ami jött. Csak reménykedni lehetett, hogy Bayerék nem ellenőriznek.

A csontváz-sovány foglyok csapatostul jelentkeztek krumpli-hordásra abban a reményben, hogy pár szemet elrejtethetnek a ruhájuk alatt. De a rendőrök mindegyiket alaposan megmotozták a zsákcipelés után. Bizony néha egy fél zsákra való is összegyűlt tőlük.

Új konyhai foglalatosság volt a krumplipucolás. De ügyelnünk kellett, hogy ne hámozzák túl vastagon a kevés és részben romlott krumplit, mert az önkéntes munkások eleinte hazavitték és megfőzték a hulladékot. Ezt leállítottam, és munkadíjul inkább cufuszt adattam nekik.

Egy nap néhány száz német tengerész érkezett. Addig Norvégiában, angol fogságban voltak. Menetük a vadonatújnak ható, sötétkék egyenruhában díszfelvonulásnak hatott. Némi kárörömmel néztük, hogy a franciák megmotozzák őket, elszedik fölöslegesnek ítélt ruhadarabjaikat, meg persze értékeiket, cigarettájukat. A megritkult népességű 9/a-ba telepítették őket. Ide még több más Camp-ból is kerültek csoportok. Sokan még lakóhelyüket is átköltöztették a régi helyükről, egész sátrakat cipeltek. Láttunk olyan menetet, amelynek közepén egy papírház ringatózott. Volt rajta kémény, sőt, rácsos ablak is, ráfestett virágokkal. Talán négyszemélyes lehetett ez a nagyobbfajta kutyaól.

Megtudtuk, hogy a francia felügyelőség rajtaütésszerű motozást tartott a német főstábnál. Volt annak olyan tagja is, akinél nyolc kiló aranyholmit találtak, amerikai élelmiszerekért szerezték a lakosságtól. Hány mázsza tápláló por ellenértéke lehetett? Ehhez az aranyhoz a szó szoros értelmében emberéletek tapadtak. Tudták ezt a franciák is. Haditörvényszék elé állították, és teketória nélkül kivégezték a főbűnösöket. Bayer valahogy megúszta.

Augusztus eleje volt, éppen három hónapja táborozunk „Kreuznach puszta földjén”. Ez alatt éppen a tizedére, 16 000 főre apadt a fogolytábor létszáma, de nem a németek maradtak, hanem többségben más nemzetiségűek. Ennyit elértek hát a megszálló hatóságok mellett működő és a tábor gyakorlati vezetését kezükben tartó németek.

Egy este a Kereszti Gabi által összehívott gyűlésen megtudtuk, hogy másnap elszállítanak minket, magyarokat. Hová? Nem közölték.

Bár ez nem hazaszállításnak ígérkezett, annak is örültünk, hogy megsza- badulunk Kreuznachtól. A franciák a vizet a közeli folyócskából szűrés és klórozás nélkül szivattyúzták a táborba, és nyilván ezért felütötte fejét a tífusz.

Alig értem a parancsnoki sátorból a GH-ba, máris megjelent a 9/a pókhasú színigazgató Fourier-ja, hogy az ottmaradók nevében lefoglalja a raktárkészletünket. Nagy megrökönyödésére másfél láda szappanon, egy kevés teán és egy fél kaniszter őrölt kávéval kívül semmit nem talált a raktárban. Természetesen kenyeret sem.

– Doktor, Doktor! – fenyegetett meg. – Milyen rendelkezést kapott Bayer-tól? Tudja, hogy egy szavamba kerül, és... – tartotta felém a mutatóujját, és pukkantott a szájával.

Vállat vontam. Úgy látszik, meghatotta a szegénységünk, mert még a szappanra sem tartott igényt.

– *Auf Wiederseh'n, Herr Doktor!* – köszönt el.

– *Aber nicht hier, Herr Direktor...*

Úgyám, nem itt, Kreuznachban.

Sok év múlva a kezembe került egy német gyufaskatulya. Egy légifelvétel látszott a címkéjén, rajta egykori táborunk. Meg néhány szó: *Die Hölle hiess Kreuznach* – vagyis: a poklot Kreuznachnak nevezték.

A BODENI-TÓNÁL

Hajnalban megérkeztek kísérőink. Lassú menetben haladtunk az országúton Bretzenheim vasútállomás felé. Árpád népe útközben is piszkálódott.

– Milyen sovány a tanár úr! Nem látszik meg az a sok kaja!

– A sajtót is viszik?

– Jó nehéz lehet az a hátizsák!

Zsákomban egy szemernyi ennivaló sem volt. A szappant szétosztottuk, a teát otthagytuk a németeknek, a kávéét még sötétben megfőztem reggelinek.

Csak Laci hozott magával egy kis vászonzacskó tejpor-cukor keveréket. Ezt még a C.14-ben kotorták Gézával a tejporos hordók és cukros zsákok faláról.

A stáb tagjaival megtelt egy tehervagon. Több hely akadt benne, mint Kreuznach felé jövet, egy nagy zárt vagonba csak 60-an kerülünk.

A franciák kihirdették, hogy amelyik vagonból megszökik valaki, az abban utazókat megötdölik.

Gyorsan lefoglaltam az egyik ablak melletti helyet. A kis nyílás be volt ugyan drótozva, de leszereltem róla a hevenyészett rácsot. Az éjjeli órák kivételével egész utunk alatt ott álltam, és gyönyörködtem a változatos tájakban.

Mainz felé egy tehervonat vagonja tetején megpillantottam a „kiskorú” Nagy Zolit és Vitéz Jancsit. Integtettem, kikiáltottam nekik. Visszaordítottak:

– Szar a helyzet!

És ez nem volt megnyugtató a számunkra.

Ahogy a vonat egy vágányjavítási pályaszakaszon lassított, a félreállt munkások felkiáltottak hozzánk:

– *Von wo?* (Honnan?)

– *Von Bad Kreuznach!*

– *Wir waren auch da!* (Mi is voltunk ott!)

Miért vagyunk súlyosabban büntetett háborús bűnösök, mint ők, akik már szabadon dolgoznak? – evett minket a méreg.

Hosszan követtük a Rajna vonalát. A folyóból itt-ott szigetecskék, hegyes sziklák álltak ki. Az egyikben valaki Loreley szikláját vélte felismerni. Dudo-ráztuk Heine szövegére:

*Ich weiss nicht, was soll es bedeuten,
Daß ich so traurig bin...*

(Prózában: Nem tudom, mit jelentsen, hogy oly szomorú vagyok...)

Később hegyek között kanyarogtunk. Némelyik hegycsúcson vár kékllett. Találgattuk, mi lehet az utazásunk végcélja.

– A kocsikban nyilván már hosszabb ideje szállítanak foglyokat – dörmögte Engel. – Feltételezem, hogy ugyanazon az útvonalon. Hát itt a kréta-felirat: Grenoble. Oda megyünk.

– Akkor ez a Grenoble-i gyors! – szellemeskedett valaki.

De az útvonal délnyugat helyett délkeletre fordult. Szép zöld erdők előtt kis hegyi patak csörgedezett. A meder közepén egy felakadt benzines hordó fele állt ki a vízből. Észbekaptam.

– Ez a Fekete-erdő! A patak pedig nyilván a Duna!..

Léleekben követtük a kis folyót, úgy üzentünk haza.

Egy állomáson az örök lehajtottak minket a vagonokból. A Tuttlingen nevű kedves városkában a járókelők nem ellenségesen, sőt, részvétellel néztek ránk.

Egysoros szögesdrót-kerítéssel körülvett, kisebb táborba tereltek. Az ot-tani őrség egy részének nemzetiségére az őrház előtt a francia trikolór mellett hosszú rúdon lengedező lengyel lobogó utalt, de az örök egy része földig érő, barna csíkos galabiját és sötét, turbánszerű fejedőt viselt.

A lakosság a kerítésten át bekiáltotta, hogy ez felszámoló tábor, két napnál tovább még egy transzport sem tartózkodott itt, a bizottság innen szabadon engedi a foglyokat.

– Van itt bizottság? – kérdeztük.

– Másfél napja elutazott, de bizonyára hamar visszajön...

A tábor francia parancsnoka Baden-Badenba, a főparancsnokságra utazott. Helyettesei semmit nem tudtak mondani a mi sorsunkról.

Letelepedtünk. A nép megkezdte szokásos csereberéit az örökkel. A csíkos galabijás örök jó vásárt csináltak az egyre erősebben éhező magyarokkal. Egy jegygyűrűért egy marharépat dobott be az arab, a másik pedig egy karóraért egy csomag cigarettát. Ez a pakli azonban beleesett a kerítés hosszában húzódó latrinába. Többen megkísérelték kikotorni onnan, de hiába, pocsékká ázott az átváltozott karóra.

Egy fogolytáborra a koszt a legjellemzőbb. Minden más meghatározó adat tizedrangú.

A koszt Tuttlingenben talán még a 9/b-belinél is silányabb volt. Naponta egyszer egy kevés és híg, szárított céklából főzött, erősen vörös leves, minden nélkül.

Az örök – talán magánkezdeményezésből – motozást kezdtek a velünk jött osztrákoknál. Lázasan rejtegettük minden elgondolható helyre a még megmaradt értékeinket. Egy karpaszományos a sapkarózsája alá varrta a gyűrűjét. (A későbbi vonatbeli utazás alkalmával a sapkát lekapta a fejről a szél.)

Egy épnék vélt fogam kezdett kínozni. Elfogyott az utolsó sodrás dohánnyom, és ráadásul zuhogni kezdett az eső. Éjjel a zsidók hevenyészett sátrába húzódtam.

Másnap az örök még egy sor tüskésdróttal erősítették meg a tábor kerítését. Apatikusan fogadtuk, hogy innen sem szabadulunk.

Kezdtünk hosszabb távra berendezkedni, mint a fogolyidők kezdetén a C.14-ben. Ordítóva sorakoztattak minket. Ezúttal nem motozás, hanem SS-szűrés következett. A feltartott bal karral felvonultak között megint találtak vagy öt magyar tetováltat. (Hogyan úszták meg eddig?) Az egykori gyűlölt német testület leleplezettjei jórészt fiatalok voltak, akik nem a saját jószántukból léptek az SS kötelékébe.

A karpaszományos századból keresett fel egy fiú, mert azt hallotta, hogy beszélek arabul. (Ebből csak annyi igaz, hogy Kreuznachban összeírtam tel-

jes arab tudományomat, de csak 150 szóra, kifejezésre emlékeztem.) Tegnap megállapodott a Towerban most szolgálatot teljesítő arabbal, hogy öngyújtója megjavításáért egy csomag cigarettát (20 db „aktív”) kap. Mondtam meg az arabnak, hogy az öngyújtó ugyan csak holnap lesz kész, de előlegbe kér tíz cigarettát.

Heccnék is jó, gondoltam, és a Tower alá álltam. Persze olyan szavak, mint öngyújtó, nem szerepeltek szókincsemben, helyette „tűz-csinálni-masíná”-t alkalmaztam.

Elmondtam kigondolt arab mondókámat. Az arab fülét hegyezte, de látszott rajta, hogy semmit nem ért belőle. Átkozott hangsúly, gondoltam, és még nagyobb igyekezettel ismételtam el a kérést.

– *Asrín!* – kiáltott fel diadallal, hogy megértette egyik szavamat (hús). Csapkodta a térdét, úgy nevetett, hogy egy fogoly valami számára érthetőt mondott. (A megbízóm természetesen nem kapott előleget.)

Később egy másik őrnél próbálkoztam a nyelvvél. Elmondtam, hogy magyar vagyok, kenyeret kérek. Nem tudta, merre van a hazám (Hungarisztán? Madzsarisztán?). Kétféle kifejezést is tudtam a kenyérre, de egyiket sem értette. Végre rájöttem, hogy miért: őrünk marokkóiak voltak, szegény Palugvay Gyurka csillagász kollégámmal pedig az egyiptomi arab dialektust tanultuk. Az arab dialektusok nyilván nagyon különbözhetnek.

Estére megérkezett a francia táborparancsnok, de semmit nem tudtunk meg a felsőbb utasításokból.

Másnap újra vagonokba kerültünk, én ismét egy ablaknál álltam. A szerelvény lassan döcögött, sokat vesztegelt nyílt pályán. Bár nagyjából kelet felé tartott, nem az volt az érzésünk, hogy hazaszállít.

Hajnaltól nagy víztükröt láttunk jobbról: a Bodeni tavat. Lindauban szálltunk le. Lindau a „bajor Velence”. Szigeten épült, amelyhez a szárazföldről egy vasúti töltés és egy híd vezet kocsúttal. A háború alatt csak jelentéktelen károkat szenvedett. A városban a német mesekönyvekben látható hegyes tetejű, öreg gerendavázás házak bújnak össze békésen, családiasan.

A parttól nem messze hatalmas sportcsarnok magasodott, a *Sängershalle*. Az lesz új az otthonunk. Állítólag Hitler és Mussolini is találkozott itt.

– Nem jó ómen! – véltük, de örültünk, hogy legalább fedél lesz a fejünk felett. A csarnok addig ócskavással és mindenféle egyéb lommal volt tele. A francia egyenruhás arab őrök mindent kihurcoltattak velünk. A foglyok a csarnok kőpadlójára telepedtek. Csak kevés szerencsés akadt, aki az óriási terem egyik végén emelkedő színpad deszkáira feketett, mint például én.

Odaérkezésünk napján kihirdették, hogy az amerikaiak atombombát dobtak Japán két városára. Az okozott iszonyú rombolás hatására a japánok letették a fegyvert, tehát az egész Földön vége a háborúnak.

Óriási éljenzés tört ki.

– Így ordítoztunk három hónapja is, amikor a német rakta le a fegyvert, aztán jobb lett nekünk? Dehogy! Mindig csak rohadtabb! – dünyögte Holányi Géza.

Reggel ötven kaptunk egy kis, állítólag egykilós kenyeret. Délben valamilyen daraféleséggel sűrített zöldséglevest adtak, lényegesen jobbat, mint amilyenek a 9/b-beli vagy a tuttlingeni lötyök voltak. Csak a kiosztás tar-

tott tovább: egy-másfél órát álltunk sorba a Sangerhalle nyitott udvarán. Tobbszor esett az eső, mint nem. Felváltva kezdték a sort a németek és a magyarok.

Megtörtént, hogy amikor a németek voltak az elsők, eleredt az eső, és mire ránk került a sor, kisütött a Nap. A tonkreazott németek vicсорogtak ránk, de volt úgy is, hogy nekik kedvezett az idő, és akkor mi duhongtunk. De ezzel is telt a fogság napja.

Sorakozaskor a rendet egy cingár karpaszományos, Semsey tartotta fenn. Annyit beszélt, érvelt, magyarázott, mint egy ügyvéd. Valóban ügyvédjelölt jogász volt.

A csarnok falán téglába karcolt versikét találtam:

*Lindau! Wenn an dein gelenke,
zittern mir die Beingelenke.*

(Szabad fordításban:

*Lindau, ha rád emlékezem,
reszketni kezd lábam, kezem.)*

Német elődünk sommás véleményét olvasva a mi labizuleteink is remegni kezdtek...

Ottletunk első napjai eseménytelenül teltek. A foglyok egy csoportja új időtöltést és táplálkozási(?) módot talált ki. Sokunknal maradt még Kreuznachbol Nescafé por, amelyet – a cukor kifogyása után – nem sokra becsultunk, és amelynek nagy része sűrű, sötétbarna masszává állt össze. Valaki azonban rájött arra, hogy ha egy fél kulacs vízbe egy kevés Nescafet tesz, majd jól felrázza, a folyadék tetején elég sűrű hab képződik. A foglyok egy része naphosszat rázogatta a kulacsát, és kanalazta a nyers habot, becsapva üres gyomrát.

Másféle szórakozás volt a versenyeves. Minthogy nem lehetett szó a fogyasztandó ételek mennyiségéről, a verseny az azonos, 25 dekás kenyér-adag evési idejére vonatkozott. A versenyző saját kenyér-adagjával indult, és azt minél rövidebb idő alatt kellett lenyelnie. Díjként a szurkolók valamennyi dohányt adtak össze. A maximális idő 5 perc volt.

A versenybe az egyik Görög-fiú is beszállt. Mint az átlagosnál gazdagabb valaki, aktív cigarettákat tett fel tetnek, hogy ugyanennyit kapjon, ha nyer. Folenykedett, biztos volt a győzelmében. De a kenyér-adag – alig nagyobb egy békebeli tortaszeletnel – ez alkalommal is félíg száraz, szikkadt volt, és a falatok nem nagyon akartak lecsúszni a nyeldeklojen. Eltelt az ot perc, és a kenyérnek még legalább a harmada megvolt.

– Kicsi a kenyér, de erős! – bosszantgattak azontúl.

Egy cingár parasztlegeny vitte el a gyorsasági pálmát, de diszkvalifikaltak. Majszolas közben egy csajka vízzel nyomtatta le a torkán a makacs falatokat. A feltételek közé aztán bekerült, hogy a versenyző közben nem ihat.

A kenyérhez néha egy kis sajt-darabkát kaptunk. Ettől kissé jobban ereztunk magunkat. Ha ilyen hangulatban szép volt az idő, kimentem a csarnok

előtti, part menti kis sétányra, és néztem a túloldalon álló házak vízen hingtató, tükröződő képét. Kínzott a sok emlék, mintha ott ülnék a füredi sétány padján, pár lépésre a Balatontól. Próbáltam azt képzelni, hogy pusztá kedvtelésből utaztam ide, és bármikor visszatérhetek. De a honvágy fájdalma ettől nem enyhült. Sőt.

Új átköltözési parancs érkezett. A Sängershalle lakóinak egy részét a franciák egy kaszárnyába kísérték. Velem jöttek Laciék és a baráti társaság még meglevő tagjai is.

„Die Luitpold-Kaserne ist weitaus die schönste Kaserne Deutschlands” (a L-kaszárnya Németország legszebb kaszárnyája) – olvastam később egy *Bodensee-Reiseführer*-ben. A csúcsos tetejű, német-gót épülettömb a Lindau-szigetből kinyúló keskeny félsziget kiszélesedő végébe épült. Már tele volt német foglyokkal.

A magyarok egy része, Tibiék is, a fűrészpáros lovaglósarnokban, másik része velem együtt az istálló padlásán kapott elhelyezést. Laci itt foglalt le nekünk három helyet. A padló parketta minőségű deszka burkolat volt. A talált szalmát azonnal szétterítettük rajta derékaljnak.

Reggelire hat főnek adtak egy kerek, egykilós kenyeret. Meleg feketét is kaptunk, de első megízlése után csak csajkáink kimosására használtuk. Ebéd és vacsora krumpli- vagy tejlevesből állt. Ezek minősége napról napra romlott, végül már krumplihéjat is alig találtunk a krumplilevesben, vagy néhány szál főtt tészta az áttetsző tejlevesben. Ismét fogyni kezdtünk.

Még a Sängershalle-korban átestünk egy orvosi vizsgálaton. A doktor nem hitt a szemének:

– Maga volt Fourrier Bad Kreuznachban?

Pedig nyilván e beosztásomnak köszönhettem, hogy 54 kilóra híztam addig, tehát végeredményben a bevonulási 60-ból csak hat kilót adtam le, és nem többet, mint annyian mások. Néhányan megmutatták civil kori fényképüket. Hihetetlen, olykor ijesztő volt a változás az egy-két évvel azelőtti hiteles portré és a még hitelesebb fogolyarc között. A hajzat némelyiken megderesedett, vagy teljesen őszre változott.

Nagyobb német csoport érkezett a kaszárnyába. Ők már csak az istállókát szállhatták meg. A francia táborparancsnok – egy vörös sapkás félvér – elrendelte, hogy a magyarok adják át nekik a szalmát, mert motozást tart, és egyetlen szál szalmaért is súlyos büntetés jár. Fogcsikorgatva engedelmeskedtünk.

A „Vörössapkás” – Girard parancsnok – egyik kezét általában a pisztolytáskájára téve, a másikban korbácsot suhogtatva járt a foglyok előtt. Kereszti Gabi ugyan névleg megmaradt a magyarok parancsnokának, de már semmi szava nem volt sorsunk irányításában. A Vörössapkás ugyanis csak Jupéra, a gigerli külsejű, vöröshajú ripacsra, a német parancsnokra hallgatott. A jól értesültek szerint a lehető legszorosabb kapcsolatok fűzték össze őket. Itt valóban német fogságban érezhettük magunkat.

Néhány fogoly itt is feltalálta magát. Első helyen a Görög-fivéreket lehet említeni. A fiatalabbik hihetetlen ügyességgel tudott üzletelni, akárcsak Kreuznachban Kutnevszki, csak hogy ő nem állt meg az „elég”-nél, hanem raktárra is gyűjtött. Az egész nap kifejezéstelen arccal heverő bátyját etette,

de ő is szépen hízott. Üzleti körútjairól megtérve bőségesen került elő zsákjából kenyér, sajt, konzerv és cigaretta. A testvérek mit sem törődtek a szomszédok sóvár pillantásaival, mohón ették, tömték, szívták magukba a bőséget.

Mi, az ügyeskedő Lacit is beleértve, messze lemaradtunk mögöttük. Laci különben az én holmimmal is úgy rendelkezett, mint a sajátjával. Egyszer például lihegve csapott elém egy piszkos, szakadt német inget:

– Gyorsan add ide a tiedet!

Kérdéseimre ügyet sem vetve sürgetett. Sajnáltam a nemrég szerzett, újszerű ingemet, de odaadtam. Visszatérve egy vagy két cigarettával szúrta ki a szemem. A többi sokon Holányi Gézával osztozott.

Kreuznachban az 5-ösből a 9-es felé menet találtam a sáros földön egy mutató és üveg nélküli, de járó Omega órát vastag ezüstláncsal. Az órára vékony drótból mutatókat mesterkedtem, így pontosan nyomon követhetem az idő múlását, de nem sokáig, mert Laci pártfogoltja, a leventegyerek elemelte a fiatalok szabadulása idején. A láncot viszont nem, és azt – igen nagy szerencsével! – 40 aktív cigarettáért sikerült Lindauban eladnom.

A többség nagyon szenvedett az éhezéstől, a dohányosok ezen felül a nikotinéségtől is. Amint elfogyott az ezüstlánc, egy-egy meleg zoknimat bocsátottam áruba. A kapott aktívakat gondosan három részre vágtam, és a harmadokra reggel, délben és este szípkába téve gyújtottam rá. Két slukk után átadtam Laciéknak. Így voltunk meg hárman egy cigarettán, méghozzá egy nap háromszor is rágyújtva.

A zsidók mellettünk laktak a padláson. Desztler az átkok raját zúdította a vezetőségre, különösen Kereszti Gabira, aki szerinte nem jár el kellő buzgalommal az ügyükben a Vörössapkásnál. Engel közel aludt hozzám. Gyakran felébredtem nehéz, fújtató sóhajtásaira. Nemigen beszélt. Spitz csak mosolygott, ámbár néha kissé kesernyésen. Schwartz a konyhára járt cufuszért szerelőmunkát végezni. Waldmannt nemigen láttuk: egész nap kártyázott valahol. Volt, hogy egy este 250 cigarettát veszett. Desztler már beleunt a szidásába.

Egyszer aztán Kereszti Gabi azzal sietett hozzájuk, hogy sorakozzanak minden csomagjukkal a parancsnoki szoba előtt. Őszintén örültünk, hogy végre szabadulnak. Elhalmoztuk őket jókívánatokkal, meg persze a hozzátartozóinknak címzett levelekkel.

Másfél óra múlva visszajöttek. Spitz csak nevetett, de Engel és Desztler sápadtan dühöngött. Amikor szóhoz jutottak, elmondták, hogy a franciák megmotozták őket, valamilyen iratot kerestek. Minthogy eközben Kereszti Gabi is ott volt a szomszéd szobában, méltán gyanítják, hogy köze van az ok nélküli, szégyenletes zaklatáshoz. Desztler esküdözött, hogy otthon kitekereti a nyakát.

– Bíróság elé állítom! Felelni fog ezért! Gazember, mint a nagybátyja, az őrnagy, aki a munkaszolgálatosokat kínozza!

Az ügyről ellenőrizhetetlen hírek szivárogtak ki. Desztler állítólag fekete-listát állított össze azokról, akiket a szenvedéseikért okolnak, és ezen a listán Gabi neve is szerepelt. De a motozás eredménytelenül zárult. Szerintem nem is létezett ilyen lista.

Az éhezés elvette az erőnket. A lépcsőket is csak lassan, kapaszkodva másztuk meg. Aki képes volt lendületesebben felfelé haladni, arról tudtuk, hogy üzletel.

Felvételezéskor a konyhafőnök a folyosón leszámolt hat foglyot, és az utolsó kezébe nyomott egy kenyeret. Ennek lakóhelyénél gyülekezett a csoportja, és ott mérlegelték ki az adagokat. Mint egykor Kreuznachban, hol ebből, hol abból a kenyércikkből vágta le egy parányit és rakták a másikhoz, amíg súlyra azonosra mesterkedtek az adagokat. Ezután sorshúzás döntötte el a hat kupac tulajdonosát.

Egy idősebb, erősen dohányos fogoly cigarettáért eladta valakinek a másnapi kenyéradagját. Utána egy másiknak, egy harmadiknak, egy negyediknek, majd egy ötödiknek. Mindegyiktől átvette az ellenértéket, és egész nap pöfékel. Reggel aztán látni kellett volna az öt kárvallott verekedését! Eleinte egymást püfölték, aztán közös erővel a csalót. Az persze tudta, hogy nem ússza meg verés nélkül, de úgy ítélte, hogy megéri.

A többség egy ültő helyében befalta a 25, majd hamar 16 dekára csökkentett kenyerét. Reggel csak a harmadát ettem meg, hagytam délre és estére is. Így osztottam el egyenletesen az éhséget, hátha kibíráhatóbb. A foglyok szemében az estig megmaradt kenyér már csodaszámba ment.

Néhány este a padláson egy arab ór jelent meg két-három kenyérral a hóna alatt. Az aznapi árfolyamot ismerő üzletelők megrohanták őket. Nyilván ilyenek adta el Laci az utolsó használható ingemet.

A szomszédságunkban lakott a falánk mérnökjelölt Rakonczay a barátjával, Lengyel Árpival. Árpi megbízta őt, adja el aranyóráját az öröknek. Rakonczay el is ment az őrszobára. Egy arab bevitte az órát megmutatni a többinek, majd kisvártatva visszahozta, hogy köztük nincs rá vevő. Amidőn az óra visszakerült Árpihoz, az felüvöltött:

– Ez nem az én óráim! Ez nem is arany, hanem dublé! – És nekitámadt Rakonczaynak. Hogy hol és kinél változott az arany silányabb fémre, sosem derült ki. Tény, hogy a barátság felbomlott, és Árpi elköltözött.

Nem az első ilyen válás volt ez. Kreuznachban előfordultak súlyosabb következményekkel járó szakítások is. Egy ilyen eset:

Egy karpaszományos kijárt munkára az amerikaiakhoz. A táborban maradt kebelbarátja egy fél kanál tojásport elvett az esténként jóllakottan és ételekkel megrakodva hazatérő társáéból. Amint az rájött, rátámadt, szó szót, ütleget követett, és az óvodáskor óta tartó barátságuknak vége szakadt. Azonnal szétköltöztek. Mindegyiknek volt két katonai sátorlapja, és addig a négyből összeállítható sátorban laktak. Szétköltözésük után mindketten fedél nélkül maradtak, mert két sátorlapból legfeljebb esőköpeny, nem pedig sátor állítható össze.

Egész nap feküdtem a gerendák alatt, hogy ne fogyasszak több kalóriát, mint amennyi az életben maradáshoz elegendő. A kemény padlón mintha késsel hasogatták volna a hátamat és az oldalamat. A megmaradt Baudelaire-em csaknem minden versét betéve tudtam már. Felvételezésre vánszorgásom közben a földszinten meglátogattam a barátokat. Géza egész nap olvasott. Hunor üzletelt, vagy egyszerre három fekhelyen feküdt végig. Miki és Feri, inkább csak gondolataik más irányba terelése végett, örökké

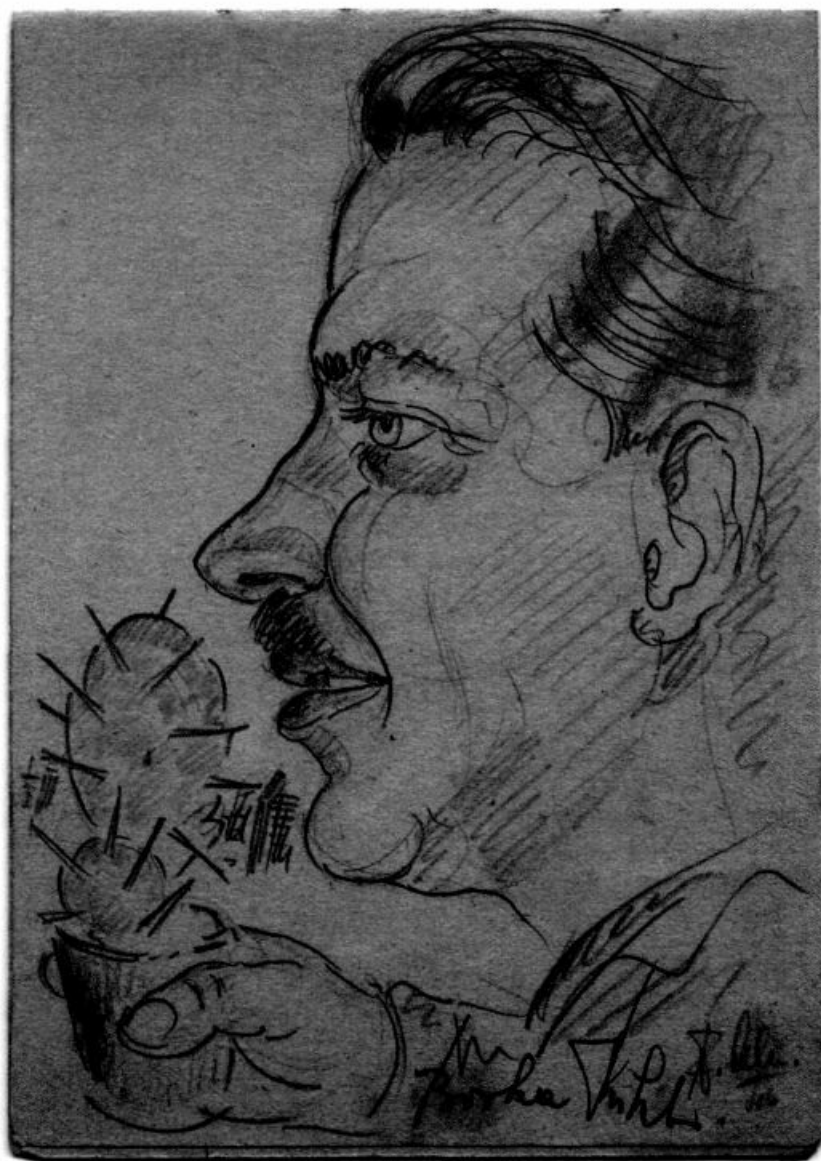
2. Az amerikai felszabadítás után, a fogságbaesés előtti pillanatokban egy osztrák rajzoló így örökítette meg: Oláh Gábort

3. Az amerikai felszabadítás után, a fogságbaesés előtti pillanatokban egy osztrák rajzoló így örökítette meg: Lóczy Albertet

4. Az amerikai felszabadítás után, a fogságbaesés előtti pillanatokban egy osztrák rajzoló így örökítette meg: a kötet szerzőjét

5. Az amerikai felszabadítás után, a fogságbaesés előtti pillanatokban egy osztrák rajzoló így örökítette meg: Borka Miklóst

6. Az amerikai felszabadítás után, a fogságbaesés előtti pillanatokban egy osztrák rajzoló így örökítette meg: Daday Hunort

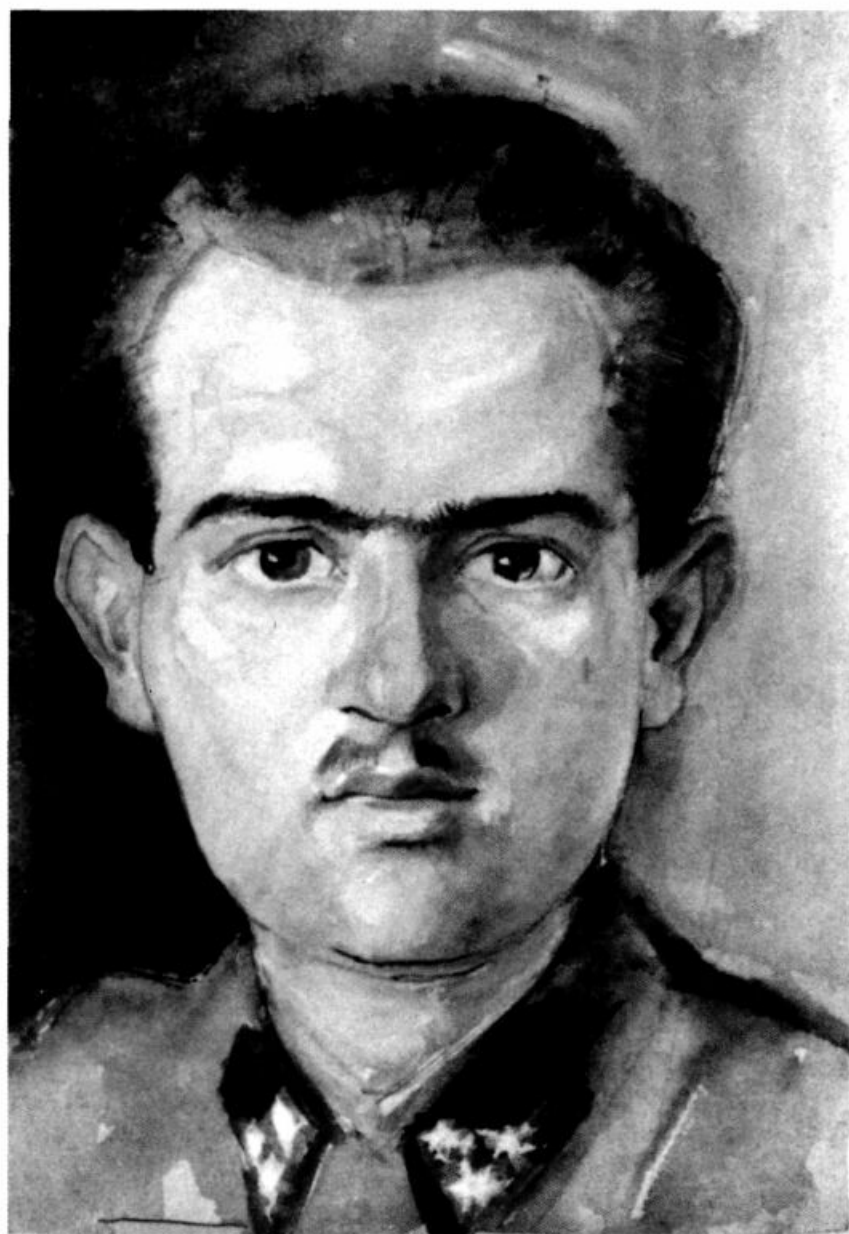
**8. A fogolytábor lakói Bad Kreuznach-ban a szabad ég alatt, esőben
(a szerző fogolytársa, Tóth Tibor festőművész rajza)**

9. Ponori Thewrewk Aurél, a kötet szerzője
(Tóth Tibor rajza)

10. Füleki Géza (Tóth Tibor rajza)

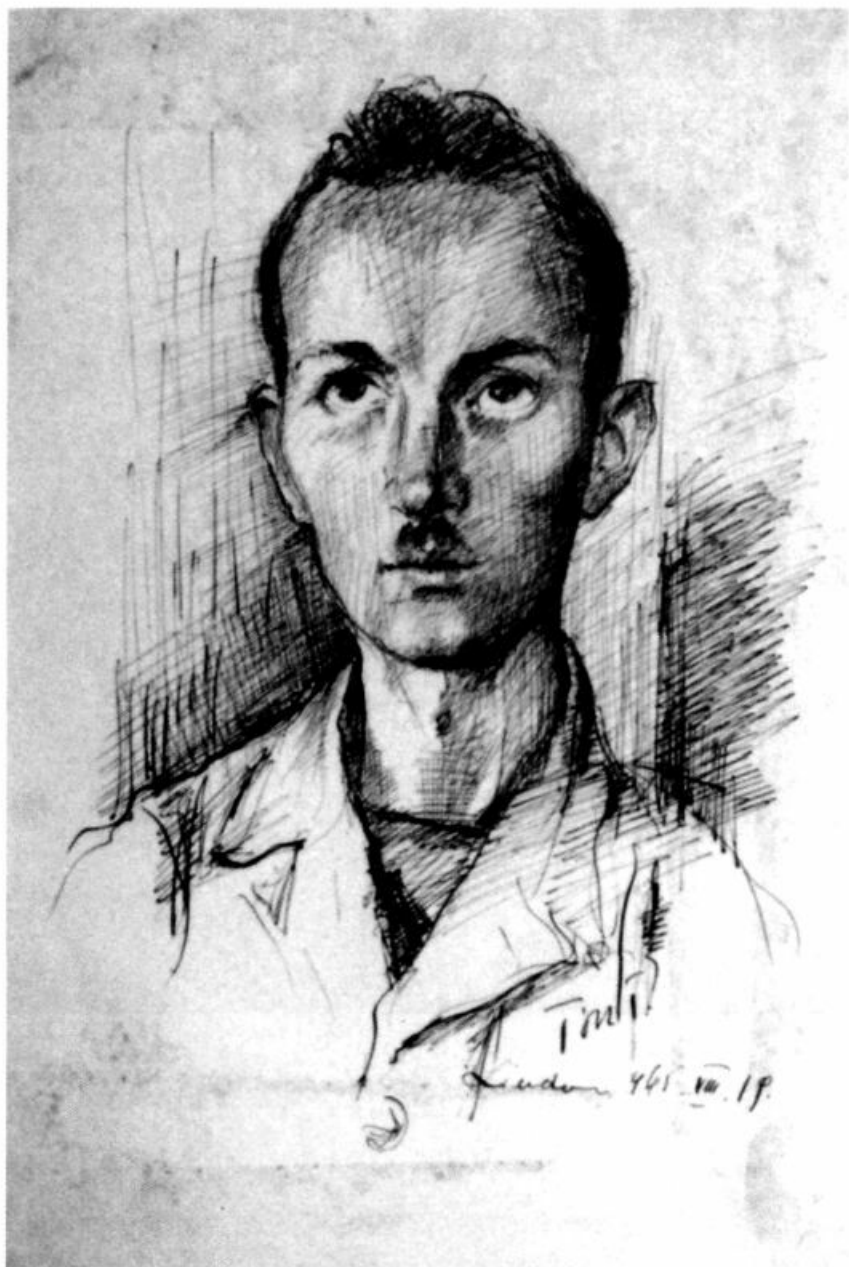
11. Kereszti Gábor, a magyarok táborparancsnoka
(Tóth Tibor festménye)

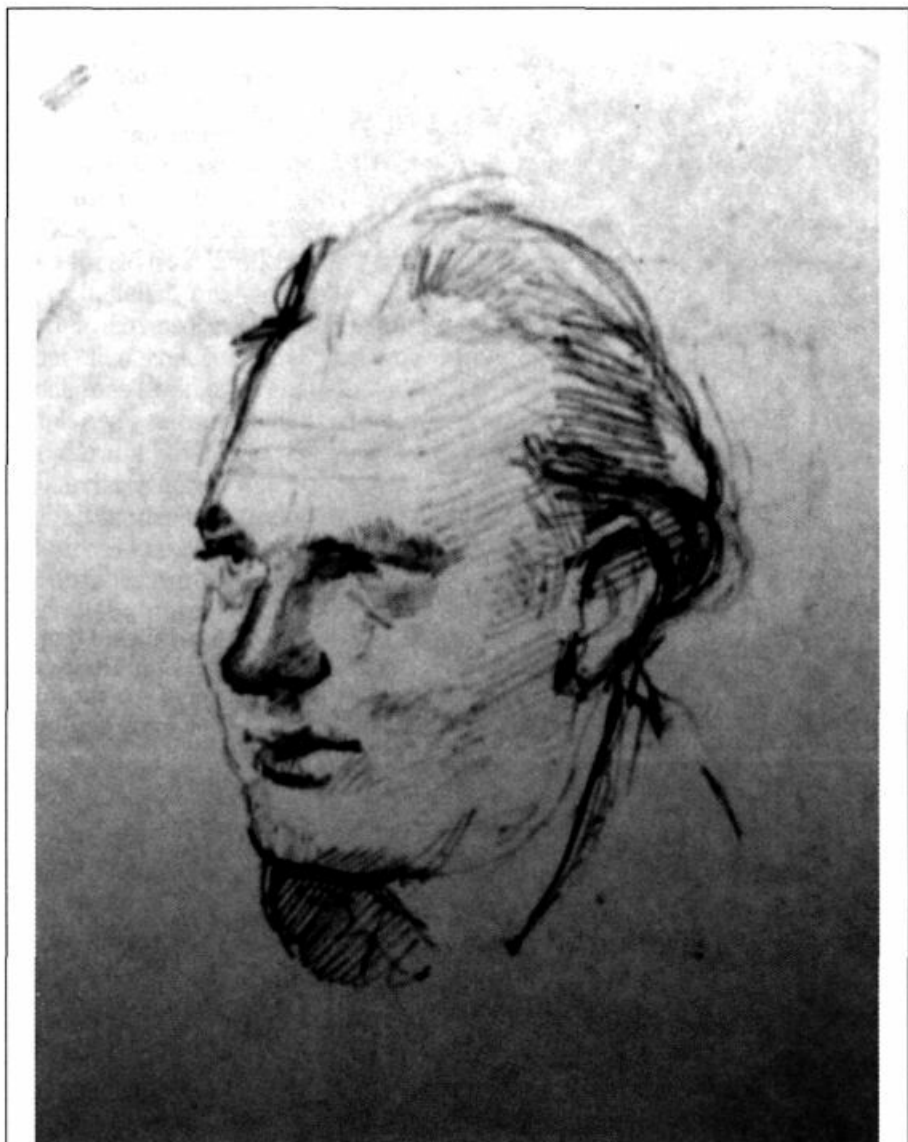
**12. Kilátás Lindauból a Bodeni-tóra és a svájci Alpokra
(Tóth Tibor akvarellje)**

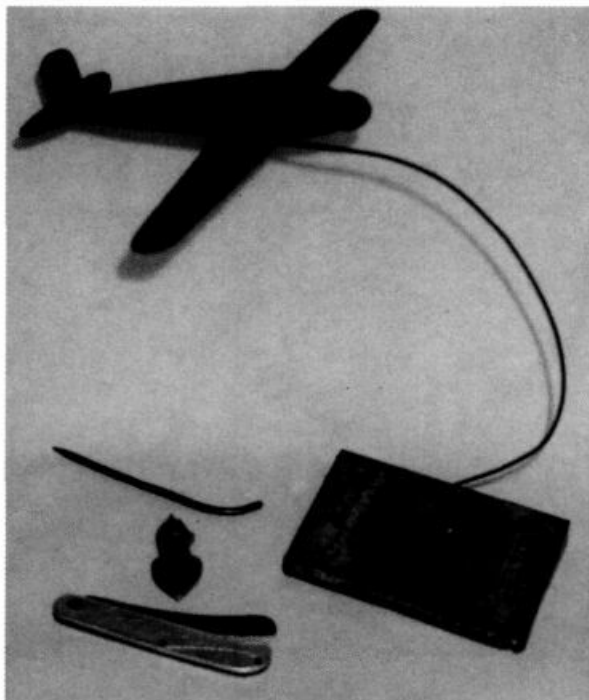
13. A Sangerhalle színpadi emelvénye előtt heverő foglyok
(Tóth Tibor rajza)

14. Oláh Gábor, a jogász és lakatos (Tóth Tibor rajza)

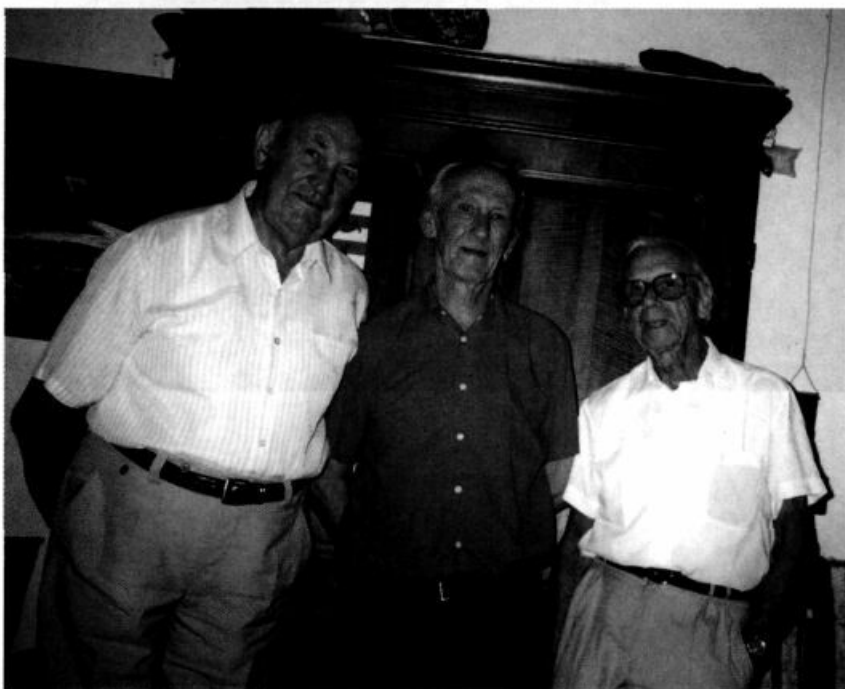

**15. Győrffy (Csertán) György, a színész
(Tóth Tibor rajza)**

**16.a Fogoly-
barkácsolások,
közöttük a szerző
gravírozója
és zsebkése**

**16.b Füleki Géza,
Tóth Tibor és
a szerző – csaknem
60 évvel később**

vitázott. Tibi festegetett, rajzolt. Már vagy húsz fogolyról készített igen ügyes tusrajzot.

A padláson Laci szokott mesélni katonaelményeiről, Erdélytől Szlovákiáig tartó visszavonulásukról, amelynek napjaiban Géza folyton csak disznót vágott a lakosoknak. Egy idő után híradós különítményük a disznótoros ételeknek már a szagát sem bírta. Hegyalján aztán a legfinomabb, sok évtizedes tokaji óborokkal öblítették le a sok zsíros ételt.

Géza a hentes-mészáros szakma rejtelseibe avatott be. Olyan érzékletesen adta elő a szalámikészítés fortélyait, hogy szinte éreztük a Herz-féle illatát, és ha lehet, még erősebben korgott a gyomrunk. Könnyörgtem, inkább sportélményeiről meséljen. Még suhanc korában került a Fradiba, és bár szülei ellenezték ezt a pályát, lassan országos híru futballista lett. Balkezes és ballábas lévén a Ferencváros balhátvédje volt. Hányszor adhatta már elő annak a végzetes rúgásnak a történetét! Egy osztrák játékos oldalról ugrott a labdára, a lábát érte, nagyot reccsent a térde, és ezzel került pont a futballkarrier végére.

Elalvás idején képzeletem kínzott: fehér tányéron hatalmas szelet illatozó krémes képe kísértett. Gyomrom összerándult, és egy ideig csak néztem a semmibe. Amint lecsuktam a szemem, hogy álomba meneküljek, ismét felrémlett a porcukorral vastagon meghintett, friss, leveles tésztajú, vastag krémű sütemény.

Olyan minőségű és oly csekély volt a kapott ételem, hogy feltettem magamban a kérdést: szándékosan éheztetnek minket a franciák?

Nemsokára megkaptam a választ. A foglyokat az udvarra vezényelték. Ott volt Girard és persze Jupe is, meg egy köcsögkalapos idegenlégiós tiszt. Ennek szónoklatát Kereszti Gabi tolmácsolta:

– Jelentkezzetek a világ legelső hadseregébe! A Légióban mindenféle nemzet minden osztálya képviselve van: grófok, bárók, mesteremberek és földművesek, tanárok, költők, csillagászok (Laci oldalba bökött: – Ez neked szól!), tudósok és tanulatlanok... Aki jelentkezik, és végigszolgálja az öt évet, elérheti a legmagasabb altisztí rendfokozatot, és kívánságára letelepedhet Franciaország területén, megkapja az állampolgárságot... Aki jelentkezik, annak fogsága hátralevő részében felemelt élelemdagokat biztosítunk, cigarettát kapnak... (Fogságunk kezdete óta semmi dohányt, egyetlen cigaretta sem kaptunk fogolytartóinktól!)

Desztler morgott, hogy Gabi nem fűzött rosszálló egyéni véleményt a torbórozó beszédhez.

Néhány tucat magyar fogoly, aki már nem bírta az éhezést, jelentkezett. A légiósjelöltek aztán a szemközti főépület egyik szárnyában, tőlünk elkülönítve éltek ugyan, de jól láthattuk két-háromszoros ebéd- és vacsoraadagjaikat, a harmad kenyereket és a mellé adott vastag sajtszeleteket. Pőfékelve, almát rágszálva integettek felénk. Nem csoda, hogy egyre több magyar társult hozzájuk.

Egyik szomszédom, egy volt kreuznachi szakács, a barna, izmos Gál úr volt. Verne *A tizenöt éves kapitány*-ának Negro szakácsát képzeltem ilyennek. A pofaszakállas Gál egy angyalföldi kiskocsmában volt csaposlegény. Váratlanul hozzám fordult:

– Jelentkezem! Elegendő volt az éhezésemből!

Megpróbáltam lebeszélni.

– De Gál úr, gondolja meg: öt évig a legkeményebb szolgálat a trópusokon! Nem magyar embernek való! Meglátja, nemsokára elviszik a jelentkezteteket, és nekünk mindjárt sokkal jobb lesz, hogy nem kell már éheztetni minket!

– Ne féltsen engem a tanár úr! – nevetett. – Sose visznek engem Afrikába! – és letolta a magáról az inget. A jobb vállán elől nagy, mély lyuk tátongott. Emelgette a karját: még vízszintesig sem ment.

– Az oroszok ellőtték. Nyomorék biztosan nem kell nekik!

(Jól számított. Lindauban nem éhezett tovább, Marseille-ből pedig egyenesen hazaküldték. Jóval előbb volt Pesten, mint mi.)

Elhatároztam, hogy amíg fel tudok mászni a lépcsőkön, Rejtő Jenő ide vagy oda, nem leszek légiós. Nem tudom, hány kilóra fogytam, de hanyatt fekve a bordáim rácsán át jól megfigyelhettem szívem fáradt lüktetését. A csontjaimra feszült vékony bőr több helyen kisebesedett a padlótól.

Jó pár hete folyt már az éheztetés, amikor utolért a sokakra nézve végzetes hadifogoly-betegség, az úgynevezett ukrán. Az orvosi rendelőben kapott ópium és tannin sem használt semmit. Őrült kávét rágtam, az is azonnal kijött belőlem. Naponta vagy nyolcszor kellett levánszorognom a latrinákhoz. (Ezeket az undorító árkokat a hátsó udvarban ásatták velünk, mert a magyaroknak – körülbelül 500 fogolynak – csupán két WC-jük volt addig. Környéküket hihetetlen mennyiségű sárga féreg lepte el.)

Elhatároztam, hogy radikális gyógymódot alkalmazok, és semmit nem eszem. A leveseket Laci és Géza kapta, a kenyeret pedig cigarettára cseréltem. Rendszerint Rakonczayhoz mentem.

– Van egy adag kenyerelem.

– Nyolc aktív vagy tíz sodrás papírral.

– Tizenkét aktív.

– Kilenc aktív. De csak neked. A németek már hétért is adják.

A cigarettákon kívül az alvás tartotta bennem a lelket. Addig is legalább 12 órát aludtam, de egyre álmosabb és bágyadtabb lettem, 16 óra hosszára is elhúztam az alvást. Kábulatomban megnyugvással állapítottam meg, hogy az éhenhalás egyáltalán nem fájdalmas. Csak az első hetek pokoliak, aztán egyre könnyebb, egyre nyugalmasabb.

Tibi megrémült tőlem, amikor meglátott.

Valami ránk fogott vétség miatt a Vörössapkás (Girard) idegenlégiós ízű büntetést szabott a magyarokra: – Összeszedni minden kavicsot az udvaron! – Aki már látott kaszárnyaudvart, elképzeli ezt a képtelen feladatot. De szedtük. Egy-egy bármilyen óvatosan végrehajtott felemelkedés után is csaknem összecsuksodtam.

A félvér parancsnok, látva lassú mozgásunkat, tornagyakorlatokat akart rendszeresíteni számunkra. Csak neveltük, járni is alig bírunk, nem tornászni.

Már egy hete koplaltam, amikor egy kába reggelen a nevemet hallottam. Akkor állítottak össze első ízben munkacsoportokat. A „32-es csoport” egyik tagja lettem. Nem tudtuk, milyen munkára és hova visznek minket, és

miért 32-es a nevünk, amikor csak 30-an vagyunk. Két ór kíséretében indultunk, és átjutva a hídon, a vasútállomás közelében levő raktárépületbe léptünk. A falán nagy betűkkel ez állt: DEPOT 32. Hát ez a szám adta a nevünket.

A pályaudvar méretű raktárban toronymagasan álltak az élelmiszeres ládák. Egészen felvillanyozódtunk, és nem tudni, honnan szerzett erővel hánytuk egymásra a 120 kilós babos zsákokat, és hordtuk át rövid idő alatt a szobányi mennyiségű konzerves ládákat az egyik raktárrészből a másikba.

Ennünk hivatalosan nem volt szabad mást, mint a bejárat előtt egy rekeszben kikészített félérett almát. A francia őreink figyeltek, nem lopunk-e mást. De túljártunk az eszükön. Az emeletmagasra rakott ládák tetején, mint várfal mögött néhány fiú – mert mind a 30-an fiatalok voltunk – felbontott néhány kekszes dobozt és virslikonzervet, és ezek tartalmát titokban szétosztotta közöttünk. Egyik kezünkben egy éretlen magunkkal hordott almát rágszálva álcáztuk állandó táplálkozásunkat. Felügyelőink nem gyanakodtak.

A raktárban az örök alacsony termetű, sárga annámiak (vagyis vietnámiak) voltak, előttük nyugodtan ehettünk bármit. Sőt. Az egyikük hozzám lépett, és furcsa franciasággal így szólított meg:

– Ez a konzerv jó. Ha tud, félretenni egy doboz ide a láda mögé nekem.

– *Monsieur!* (Egészen meghatódott a le-urazástól.) Ez német marhahús. Inkább egy amerikai sertéshús-konzervet teszek félre önnek, ha megfelel.

A kis ferde szemű annámi az őrség parancsnoka volt. Elmondtuk neki, hogy mi magyarok tulajdonképpen rokonai vagyunk az ázsiai népeknek. Csaknem a nyakunkba esett. Megtudtuk, hogy érmegyűjtő. Szinte gyerekként örvendezett a számára összeszedett, az egyfillérestől az ötpengősig terjedő magyar fémpénz-kollekciónak. Eleinte nem akarta elfogadni, hogy nálunk biztosan nagy az értéke.

Ebédre konzervhúsos makarónit és csokoládét kaptunk. Motozástól tartva semmit nem mertünk hazavinni. Több heti koplalás és egy heti semmit-évés után ilyen koszt: mégis életben maradtam. Sőt, egészségem percről percre javult. Az ukránt elvágták. Igaz, nagyon mértékletesen fogyasztottam valamit a nem könnyű ételekből.

Másnap előre kidolgozott haditerv szerint bontogattuk a 32-es depotban a konzerveket, és állandó, palástolt evés közben iszonyú mennyiségű ládát és zsákot raktunk át vagy tornyoztunk fel. A raktáros meg volt elégedve a teljesítményünkkel.

Rábukkantunk egy rakás dohányra: a paklik egy rossz csomagolású német ládából hullottak ki. Amennyit tudtunk, cigarettás dóznijainkba gyömszőltünk. Két paklit az alul összegombolható szerelónadrágom szárába rejtettem. Szerencsére nem volt motozás.

A barátok elképzelhető izgalommal lesték a hazaérkezésünket. De csak apróságokat mertünk kicsempészni. A harmadik nap már véglegesnek hittük állásunkat a 32-esben. Pedig akkor voltunk ott utoljára.

A kaszárnyából két német megszökött. Erre Girard letiltotta a városi munkacsoportokat, és korbácsát suhogtatva, tájékozva rohagált az udvaron. Jaj volt annak, aki eléje került.

De nyilván lecsillapult a dühe, mert három nap múlva újból kimehettek a munkacsoportok. A 32-esbe is. Csakhogy nem mi, hanem – nyilván Jupe közbenjárására – 30 német sorakozott fel, de ők már csomagjaikat is magukkal vitték, és ezentúl ott laktak.

Igaz, alakultak új munkacsoportok is. Az egyikben Laci is kijuthatott. Ő szervezte meg, hogy a csoportja behozhatott naponta egy kanna tejet, és ezt a foglyok a kinti árért megvehették. Többször hoztak kenyeret is, kilóját természetesen 36 pfennigért. Laci egy ízben egy zsák éretlen almát cipelt be a hátán. Három napig egyfolytában azt rágtuk Gézával. A sok savanyútól a fogamból kivásott a tömés.

Kosztunk lassan javult. A krumpli(héj) levesben valamilyen dara is megjelent. Addigra már 107-re emelkedett a légióba jelentkezettek száma. 500-ból 107, nem is rossz arány.

Az idő már ősziestre fordult, közeledett szeptember vége. Néha már egykét szem almát is kaptunk. A környékbeli tehenészetről csak egy-egy szeletke sajt adott hírt, a „tejleves” fő alkotórésze továbbra is a víz maradt. A kijárók szerint kint sok és olcsó a tojás, de ebből mutatóba sem kaptunk. És hiába volt bőség és olcsóság Lindauban, már elfogyott minden német pénzünk.

A foglyok legnagyobb része velem együtt az édes ételeket kívánta. A legtöbben mákostésztára vágytak. Még olyanok is, akik számára odahaza csak a hús ment ételszámba. A kijárók megpróbálkoztak az alapanyagok beszerzésével. Lisztet és cukrot sikerült vásárolni, de

– *Mohn? Mohne?* – néztek az üzletekbe szökő foglyokra. – Ja az a pici fekete! Azt patikában árusítják...

A grammonként, patikamérlegen adagolt „pici fekete” utáni vágyunk nem teljesedhetett be.

A kaszárnyában kiállítást rendeztek fogolymunkákból. Legnagyobb sikere Tibi tollrajzainak volt a mindenféle módon kidíszített pixisek, drótból alkotott szobrok vagy üvegre ragasztott Golgoták között.

A kiállítás rendezése közben az egyik épületszárnyban a magyarok egy eldugott raktárat fedeztek fel. Tele volt német katonaruhákkal. Egy darabot sem vittem el belőlük, mert nagyon taszított az uniformisok csukaszürke színe. A közöttünk békében élő négy-öt cigány azontúl azt a raktárban talált rikító kék zubbonyt, nadrágot és sapkát hordta, amilyeneket még nem is láttam. A tűző napon is ezekben az élénk színű posztóruhákban jártak, igaz, mezítláb.

Akkorra javították meg a tusolókat. Addig nem fürödhettünk. Sosem felejtem el az ott látott, egykor ember-formájú csontváz-alakokat. Szögletes fejük csuklóvékony, hosszú nyakon imbolygott, válluk minden csontvégződése anatómiai aprólékossággal mutatta az ízületeket. Azt hiszem, homorú hasukon előlről is ki lehetett volna tapintani a gerincüket. Csigolyáik sora nyakuktól hús nélküli farukig mint kihalt ősszállatok csontvázán látható tarajvonulat húzódot.

Az egykori vékony ügyvédjelölt, Semsey azonban pár hét alatt úgy meghízott, hogy nem fért a ruháiba. Régi csontos arca teliholdra kerekült. Sorakozók alkalmával a nép zúgolódása kísérte a tüsténkedését, de az tréfálkozva mindig el tudta hártani a morgolódást.

Egyszer három-négy teherautó állt meg németekkel megrakodva az udvaron, egy kinti csoport tagjai voltak. Még érkezésünk előtt vitték ki munkára őket. Visszatérésük után felszabadultak, és hazamehettek. Helyükbe magyarok kerültek.

A vezetőség kijelölte a kinti magyar váltócsoport tagjait. Talán az egykori kreuznachi stábtag iránti szolidaritásból engem is közéjük soroltak. Percek alatt útra készen álltunk. A teherautók Langenargenig vitték. Az eddig látottak között ez volt a legszebb táj a tóval és a hegyekkel. A part menti fürdővároskával szemközt a sima tó ezer színű vizében a havas sipkájú svájci Alpok vonulata tükröződött.

Egy elhagyott malom lett a szállásunk. Baranyai Laci és Holányi Géza emeletes függőágyban aludt, én a földön. A régi baráti körből Tempfli Feri és Borka Miki a földszinten, mások a padláson kaptak helyet.

Az első napokban csak vártunk, hogy kijussunk valamilyen munkára. Egy szemetes különítménnyel elsőként én kerültem ki munkára. A lerakóhelyig a városon át toltuk a szemetes kocsit. Hiába guberáltam, néhány férges almán kívül semmi élelmet nem találtam. Eszembe jutott nagykanizsai matematika tanárom, aki egyszer így szólt hozzánk (16 évesekhez): – Uram! A német és a francia nyelvet ne tekintsék idegen nyelveknek! – Hogy ezt megfogadtam, sokszor volt hasznos számomra. Különösen fogságban, francia fogságban.

Egy reggeli sorakozó után vidám francia katona jött a malomba, hogy ki tud franciául számolni. A jogász Godál Jóskával azonnal jelentkeztünk. Útközben megtudtuk, hogy kísérorék, Artur elzászi, és az összeomlásig kénytelen-kelletlen a német hadseregben szolgált. Azután francia egyenruhát húzott. Azonnal összetegeződöttünk, felváltva beszéltünk vele németül és franciául.

Artur a volt vámépületben berendezett katonai ruharaktárba vezetett. A hallgatag és különben is nehezen érthető beszédű Marcel Dupuis és beosztotta, a vidám képű Jean Joly voltak ott a főnökeink. Egyidősek lehettünk.

Hihetetlen mennyiségű szennyes ruhát és ágyneműt számoltunk át, zsákkoltunk, hordtuk pincétől padlásig. Egy zsákba 100 lepedő került, alig bírtuk. Másikba vizes-homokos földtől nehéz, spárgatalpú papucsokat gyűjtöttünk. Fáradtságunknál csak éhségünk volt nagyobb, de be kellett érniünk azzal a kevéssel, amit a malomban kaptunk. Főnökeink úgy tudták, hogy ott elegendő a kosztunk, ezért tőlük nem kaptunk semmit.

Egy hét múlva már úgy kimerültünk, hogy a raktárbeli takarító asszony, Frau Merck szörnyülködve csapkodta kezeit a franciák részvétlensége miatt. Ez a jószívű teremtés az első nap így fogott kezét velünk:

– *Merken sie gut, dass ich Frau Merck heisse, gell?* (Jegyezze meg, hogy Mercknének hívnak. Lefordíthatatlan szójáték: merken: megjegyezni.)

Néha nyers paradicsomot, kevés kenyeret és sajtot hozott nekünk, neki is kevés van, *gell?* Eleinte azt hittük, valamilyen beszédhibája miatt teszi a mondatai végére a *gell*-t, pedig ez csak a *gelt* – *gilt*, vagyis helyes? rendben? értve? szólás helyi vagy egyéni változata volt.

Nagy szó, már egyedül mehettünk haza! Aki nem volt rab vagy fogoly, nem tudhatja, mit jelent ór nélkül átmenni az utca másik oldalára. Egyszer

a malom felé ballagva megakadt a szemünk egy udvarban álló körtefán. A föld alatta tele volt félig érett vagy félig romlott gyümölcszel. Tanakodtunk, oda merjünk-e lépni összekapkodni valamennyit. Az óvatosság győzött, tovább mentünk.

Néhány házzal odább hirtelen egy asszony lépett elénk a félhomályban. Tekintete jobbra-balra járt, hadarva mondta:

– Már egy hete látom, hogy erre jönnek. Minden nap készítettem maguknak valami ennivalót, de mindig jött valaki, és tudják, a franciák megtiltottak minden érintkezést a foglyokkal. Hamar, hamar! Tartsák a zsebeiket!

Köténye tele volt körtével és sajtos kenyérrel. Az ajtóban a férje is megjelent, és lopva cigarettával kínált minket.

Egy különösen fásaszító nap után betoppant Artur. Nekiestünk, hogy szerezzen valami jobb munkát. Csavargatta a fejét, nehéz ügy, de megpróbálja. Szombat lévén, egy napig találgathattunk.

Hétfő reggel már várt a raktárban, és átvitt a Hotel Krone-ba. A kis szalodában vagy 20 tiszt és altiszt lakott családotstól.

A konyhán a természetes szakácsné, Frau Schäffel egy óriás halom szennyes edényre mutatott. Szombat óta nem mosogattak. Nekiálltunk, délre végeztünk. Még élveztük is a folyó melegvízben való tányérmosás kényelmét. Egy edényt sem törtünk el. Közben Frau Schäffel isteni nyugalommal intézte a konyha ügyeit a csinos felszolgáló lányok, Helene és Gerda után bebecsellengő franciák között. Frau Schäffel 10 óra tájban megnézte, hogy a *hotel-chef* milyen menüt írt elő aznapra, és kényelmes mozdulatokkal kereste, hordta össze, aprította, készítette elő, tette fel és kavargatta az ételket úgy, hogy pontosan délben már tálalhatta a több fogásos ebédet.

Az étteremből visszakerült tálakon jócskán maradt még hús és köret. Miután végeztünk kiporciózott ebédünkkel, ezeket is sorra elfogyasztottuk. Az egyik lány egy teljes nagy tál makarónit hozott vissza. Csak egy kevéske hiányzott belőle. Frau Schäffel megkérdezte, ennénk-e abból is. Az utolsó szálíg felvilláztuk. Frau Schäffel csak mosolygott, majd megjegyezte, hogy máskor hagyjunk egy keveset az este hazatérő férjének is...

Helene és Gerda végképp felszabadult minden konyhai munka alól, a tiszték nagy örömeire, akik addig csak véletlenszerűen toppantak a konyhába, közben meg-megcsipkedték a lányok formás hátsóját. Dudorászva, tánc lépésekkel lejtettek ki:

*Auprès de ma blonde
il fait beau, fait beau, fait beau...*

Ezentúl gyakran segíthettünk a Hotel Krone konyhájában. Délutánonként Artur vezetésével visszavittük az almasajtoló üzembe az üres üvegeket, és megtöltve cipeltük a szállóba a megnehezült rekeszeket. Az aznap hozott „Apfelgold”-nak a fele, gyakran a negyede sem fogyott el, másnap a mosókonyhában ki kellett öntenünk az üvegekből a maradékot, mert az üzembe csak üres, tiszta üvegeket vihettünk. A tiszték néha tévedésből más flakákat is dugtak a rekeszekbe. Egyszer kiöntő munkám közben azt láttam, hogy alattam, a mosókonyha lefolyója közelében a betonpadló vörös, egy

félig kiürült vörösboros üveg került az almalé helyébe. Ettől kezdve gondosan vizsgáltam a kiürítendő üvegeket. Egyszer az egyik alján fehér bornak látszó folyadék lötyögött. Felhajtottam. Jó erős pálinka volt, marta a torkom.

Egy ízben a *hotel-chef* maga elé citált minket. Alig akart hinni a füleinek, amikor a kínlódva összehozott német kérdésére franciául válaszoltunk. Erre ékes francia nyelven adta ki a parancsot: mossuk fel a WC-eket is.

Artur egy ízben borfelvételezésre vitt. Egy francia tiszt is volt a pincében, ezért óvatosságból nem húztam meg a borfejtő gumicső végét. A tiszt éppen a magyarokat becsmérelte Arturnak: ugyanolyan nácik, mint a németek. Meghallottam, Artur odasúgja:

– *Prof des math! Parle bien français!* (Számstantanár. Jól beszél franciául.)

Kifelé menet a tiszt megkérdezte, hogy ittam-e fejtéskor.

Közelebb hajoltam hozzá, hogy érezze is:

– *Non, Monsieur!*

Teletöltött egy nagy poharat, és átnyújtotta:

– *A votre santé!* (Egészségére!)

Dupuis néhány esetben végignézte velünk a ruharaktárt, hogy van-e szakadt közöttük. Amennyiben találtunk egyiken-másikon egy kis, félcentis szakadást vagy fesslést, legalább fél arasznyira hasította tovább, hogy a szabók biztosan észrevegyék a nekik félretett ruhadarabokon a javítani valót.

Többször vittünk szennyest a városbeli tisztítóba. Éppen ez előtt várhoztunk, amidőn hozzánk ugrott egy százados, és hangoskodott, hogy a németekkel együtt minden románt, bolgárt és magyart legalább húsz évi kényszermunkára kellene ítélni.

– *Mais pourquoi, Monsieur?* (De miért, uram?)

– *Parce qu'ils méritent!* (Mert megérdemlik!)

Akkori francia szemszögből igaza lehetett.

Egy reggel éppen indulni akartunk a Magazine-ba Jóskával, amikor egy autó állt meg a malom előtt. A Hotel Krone chef-je szállt ki. Őreinknek azt mondta, hogy szeretné látni a szállásunkat, ez nem volt nagy kerülő, vagyis kiderült, hogy értünk jött. Az örök azonban nem engedélyezték nekünk az autózást a Hotel Krone-ba. (A ruharaktárba viszont kísérő nélkül is elengedtek minket.)

Dupuis néha az alsó raktárba is levitt bennünket. Ezekben a papírládákkal ember magasan megtöltött szobákban kellett rendezkednünk. Dupuis gyengéden megkopogtatta ceruzájával a nagy halom egyik ládáját:

– Ezeket vigyék át a másik szobába!

Dögnehéz, írógéppapírral telt ládák voltak. Az izzasztó munka közben elgondolkoztunk az amerikaiak gazdagságán, hogy még ilyen kis, Langenargen méretű helységekre is juttattak egy fél vagon géppapírt. (Mondják, egy teljes hajórakomány sírkeresztet küldtek Európába, legalább erre ne legyen gond...)

A leszámolt tiszta ruhát és ágyneműt teherautók szállították a kadettiskolába. Dupuis néha ide is elküldött minket.

A nagy kaszárnyaépületben magyar fogolycsoport dolgozott a növendékek mellett. Mesélték, hogy a franciák milyen pazarlást visznek végbe. Reggelire nagy kondér mézédés kakaót főztek a kadetteknek, de azok a felét

sem fogyasztották el. A magyarok rémulten látták, hogy a szakácsok egykedvűen öntögetik ki a maradékot. Kérlelték őket, várjanak addig, amíg odahozzák a pixiseiket.

– *Pas de temps! Pas de temps!* (Nincs idő!) – legyintett türelmetlenül a főszakács, és a kakaó már el is tűnt a lefolyóban.

És ugyanígy dobták a szemétre a háromujjnyi vajban kisütött halak maradékát is. A magyarok azután is hiába hordták magukkal a pixiseiket, mindig üresen vitték vissza.

Frau Schäffel sosem főzött zsírral. Hatalmas darab vajot csapott a tepsi-be, abban sütötte ki az előbb vörösborban félig főtt húsokat. Egyszer egy visszaérkezett tányéron lapos, négyzet alakú sült tésztát találtam. Persze gyorsan befaltam. El nem tudtam képzelni, voltaképp mi is az finomság. Aztán egyszer megláttam. Frau Schäffel dzsemmel megkent kenyérszeletre almát helyez, és vajban kisüti. Sütemény még soha nem ízlett ennyire.

Artur bemutatott csinos, formás kis menyasszonyának.

– *Wie weich!* (Milyen puha!) – simogatta meg az a kezem. (Éppen akkor fejeztük be a sikálást.)

Egy éve is elmúlt, hogy utoljára női kéz megsimogatott. Különös érzés volt, bár a szerelem fizikai oldala tengeren túli messzeségbe siklott.

Frau Schäffel egyszer a kisegítő lengyel konyhalánnyal meg egy nagy üst tejszínnel leküldött a pincébe, hogy a hűvösben verjük fel habnak. Már a pincében mindketten belaktunk belőle. Négyszögletes tálkákban, így magában találtak az ebédhez desszertnek. Sokat érintetlenül hoztak vissza a lányok. Nyomorúságos fogoly-életemben egyszer tejszínhabbal lakhattam jól.

Éppen fel akartam biztatni Helenét és Gerdát, gyűjtsék össze számunkra az étteremben és a szobákban a csikkeket, amikor váratlanul visszarendeltek minket Lindauba: pár nap múlva indulunk haza!

A Sängerbhallában találkozott a messkirchi, erichskirchi és a langenarge-ni csoport a lindai kaszárnyában maradottakkal. Magas volt a kedvünk.

– No, ha nem is előttünk, de legalább most velünk együtt utazhatnak haza! – mondtam a zsidóknak.

– Nem megmondtam, hogy halottak napjára már otthon leszünk? – emlékeztetett jóslatára Füleki Géza.

– Te kis kopasz örömlány – célzott Tibi Géza ritkuló hajára –, ezt te még Szent István napra mondtad!

– Hát igaz!?! – mondták-kérdezték a foglyok. – Hazajutunk!?

– Várjatok csak. Még nem ülünk a szerelvényen. És ha rajta ülünk, lehet az másfelé is... – így Holányi Géza. Lehurrogtuk.

Másnap szombaton, nagy műsoros estét rendeztek a magyarok. Sikert aratott minden tréfás jelenet, vers, énekszám. A foglyok kitörő ujjongással emelték vállukra a magyar és az osztrák táborparancsnokot. Már csak egy nap és egy éjszaka, és minden szenvedést, éhezést, derékba tört reményt feledtet a szerelvény hazafelé gördülő kerekeinek kattogása.

A lindai szabad magyarok bekiabáltak, hogy az állomáson már ott a szerelvény, és a mozdonya kelet felé áll.

Olyan rendben még nem folyt le fogolysorakozó, mint akkor, vasárnap reggel. A franciák leszámolták a magyarokat, az úti élelmünket szállító te-

herautó kigördült az állomás felé. Jókedvű, fegyvertelen örök érkeztek, és végre, végre: megnyílt előttünk a szögesdrót kapu! És...

És mi csak álltunk előtte néhány félórát. Az indulási parancs egyre késett, majd a kaput ismét becsukták, az örök elmentek, visszajött az élelmszeres autó is. Visszazártak minket a Sängershalleba. Istenkáromló lelkiállapotban ültünk csomagjainkon, amelyeket valami ostoba remény nem engedett szétbontani.

– Fiúk – szólt Géza nagyon komolyan –, lehet, hogy más fogolycsoport is nélkülözött, szenvedett annyit, mint mi, de nem hiszem, hogy annyiszor át kellett élnie reményei meghiúsulását. Gondoljátok csak végig. Hányszor csillogtatták meg előttünk a szabadulás reményét! Lehet, ha mindezt előre láttuk volna Plauenban, mi is nekimegyünk a szögesdrótnak, mint az a pár német, aki agyonlövete magát Hersfeldben. És nem tudhatjuk, nem következik-e ezután fogságunkban valamilyen még nehezebb időszak...

– Ne mondj ilyet! – ragadta karon Oláh Gabi. Sápadt volt, a hangja rekedt.

Lassan elfoglaltuk régi helyünket, szétbontottuk batyuinkat. És a foglyok este újra bohóckodtak a színpadon. Meg másnap is, és ettől kezdve még sok este próbálták ilyen léhaságokkal feledtetni sötét gondolataikat.

Az egyik műsor előtt hozzám lábatlankodott egy kissé ütődött kinézetű, eunuch hangú litván. Csapnivaló németiséggel beszélt.

– Megmondani, én tudni mutatóvány. Farkam kötni derékszíj, vastag, vastagabb mindegy, és én elszakítani.

Azt hittem, nem jól értem, de megismételte. Tolmácsoltam a felajánlását a rendezőségnek. Meg lehet próbálni, mondták, és két szám között bekonferálták. A litván Bakucsonisz megállt a színpad közepén, kigombolta, letolta a nadrágját, a mondott helyre csatolta derékszíját, és a közönségtől kért egy erősebbet. Széles, vastag magyar derékszíjat adtak neki. Ezt rácsatolta a sajátjára, majd a kettőt átvette a két lába között a hátán és a vállán, elől belekapaszkodott és előre hajolva leguggolt. Egy reccsenés, és a magyar kincstári szíj máris két darabra szakadt. Almélkodás, taps. Egy osztrák kemény, szürkés rinocéroszbőr derékszíjat nyújtott fel a „művésznek”. Ennél az már tovább erőlködött, de a bekapcsolt lyuknál ez a szíj is elszakadt. Erre sorra vett minden lyukat, és a szíj roncsát visszaadta savanyúra vált képű gazdájának. Ettől kezdve Bakucsoniszt csak „szíj”-szaggatónak nevezték.

Egy orosz frontot is megjárt fiatal haditudósító, Szemes István mandolinkísérettel adta elő dalait. Aktuális strófákat is szerkesztett az „Ördög vagyok, lent lakom a pokol fenekén” dallamára. Az egyik ilyen gúnyvers történetéhez:

A nép sokat mulatott egy idősebb, kopasz adóhivatalnokon, Riessdorffer úron, aki bacilo-mániás volt. Ezért aztán levagdosta a kenyere héját, amelyen sok mikroszkopikus élőlény tapadhatott meg. Deszkákkal vette körül a fekvőhelyét, hogy ne érje a por meg szomszédjai lehelete. Étkezések előtt sokáig szappannal mosta pléhlábasát. A vételezések előtti sorbanállások alatt lábasát lefordítva tartotta, amint pedig megkapta levesadagját, edényét fejmagasságban vitte kuckójába, mert a fenti levegő szerinte tisztább. Máris kész volt a Szemes-strófa:

*A táborban a hangulat nagyon kritikus:
itt van az ősz, szaporodik a sok bacilus.
A Riessdorffer bajtárs, hogy ne kapjon nyavalyát,
holnaptól egy hosszú póznán viszi a kaját.*

A románok külön estet rendeztek. Egy népi lakodalmat játszottak el egyszerű kellékekkel, de oly ügyesen, mint vérbeli színészek, pedig nyilván csak egyszerű parasztok voltak. Hangszer híján egy fiatal román füttyült a táncokhoz. Ez az est volt a legsikeresebb, a legemlékezetesebb.

Egy nap rám rontott Laci a szokásos stílusában:

– Add ide az öt márkádat! De azonnal!

Utolsó tartalékom volt ez a fém pénz. Megkérdeztem, mire kell.

– Bolond! Sajtot szerzek rajta!

Ezt aztán Holányi Gézával együtt eszegette. Vártam, hogy megkínál, de mire szólhattam volna, megették az ötmárkásom utolsó morzsáját is.

Bár minden holmink és szerzeményünk hallgatólagos megállapodásunk szerint közös volt, Laci az üzleteléseivel szerzett cigarettáit nem osztotta meg velem. Már egy szemernyi sodrásom sem volt, csak néztem, hogyan pöfékelnek. Meg sem kínáltak.

Betelt a pohár. Különben sem kötött már hozzájuk semmi. Hol volt már az egykori kreuznachi stáb? Egyre gyakrabban jártam a Sängnerhalle másik végébe, az emeletre, ahol Füleki Gézáék laktak. Úgy éreztem, már elcsitul bennük az ellenérzés, amit egykori Fourier voltom keltett. Fogtam a cókómókomat, és átköltöztem hozzájuk.

A régi társaság közben megszorodott egy biokémikussal, Lózsa Bercivel, aki éppen egy napon született velem. Szent-Györgyi Albert tanítványa volt. Rajongott Villonért, és bámulatós emlékezőtehetséggel csaknem minden Faludy-átköltésű balladát ismert és szavalt.

Géza még Langenargenban szerzett egy amerikai kvíz-könyvet. Volt abban olyan emlékezet-próba is, hogy 20 különféle képecskéből álló oldalt meghatározott ideig – talán egy percig – lehetett nézni, utána felírni, hogy mennyire emlékezünk a 20-ból. Az eredmény általában 13 és 16 (közepes és jó) között mozgott. Géza és én felvittük 17-ig. Jött Berci. Az idő letelte és némi gondolkodás után bosszúsán kiáltott:

– Ez az egy sehogy nem jut eszembe!... No, megvan: esernyő!

– Ez a 17-ik? Vagy tán a 18-ik? – kérdeztünk.

– Dehogy! A 20-ik! Tudjátok, ez olyan, mint amikor Kreuznachban össze akartam írni azt a tízezer szerves vegyületet, amit ismerek. Hát a 9999-iknél megakadtam, és ne adj Isten, hogy a tízezredik eszembe jutott volna! Csak négy nap múlva jöttem rá.

Mindezzel együtt Berci olyan szerény volt, hogy csak hosszas rábeszélésre volt hajlandó részt vállalni a Kreuznachban elkezdett előadás-sorozatunkban. Nemigen hallottam érdekesebb biokémiai tárgyú előadásokat. Megígértettük vele, hogy bárhová is kerülünk, velünk marad.

November elején Desztlerék végre-valahára megkapták az elbocsátó levelüket. Alkalmos vonat híján nem szállították őket haza, de legalább szabadon élhettek Lindauban.

Kosztunk némileg megjavult. Ebédre és vacsorára is erősen sós, viszonylag sűrű *Roggensuppe* (rozsleves) volt a menü.

Éppen két héttel a nagy csalódásunk után ismét csomagokkal sorakoztattak. Ekkor már fegyveres őrk kíséretében meneteltünk az állomásra. Ott állt a tehervonat, de nyugat felé álló mozdonyal.

– Franciaországba visznek minket! – terjedt el a hír.

Az állomáson egy magyar asszony futott hozzánk.

– Ismerik Nagy Tihamért?

– Igen. Ott van valahol hátul.

Az állomáson szikár, monoklis, fölényes tartású tiszt fogadta a menetet. Az asszony hozzáfutott, és franciául kérte tőle fia szabadon bocsátást. A tiszt ajkai körül megvető mosoly játszott. Az asszony egyre kétségbeesettebben könyörgött. A tiszt végül dühösen odavágta:

– *Non et non!*

Az anya térdre vetette magát. Felszisszentünk. Gyötrelmes percek teltek. A tiszt végül kegyesen intett a sor vége felé. Nagy Tibi csomagjai alatt súlyos léptekkel közeledett. Láttuk, hogy iszonyú dühe szinte elnyomja a viszontlátás és a szabadság örömét.

Az anya felállt és rohant a fia felé. Mintha összebeszéltünk volna, egyszerre fordultunk el a könnyfacsaró látványtól.

A magunk sorsa is zokogásra készítetett volna.

FRANCIAORSZÁG: RENNES

Közepes méretű, zárt marhavagonokba 35-ösével hajtottak fel bennünket az örök. Szökés esetére most is kilátásba helyezték az ötödölést. A vagonban egy bála préselt szalmát találtunk. Szétteregésével viszonylagos fogolykényelmet teremtettünk. Az útra fejenként egy egész kerek kenyeret, két kerek doboz préselt sajtot és három doboz szardíniát adtak. Nem volt nehéz arra következtetnünk, hogy legalább három napi utazás vár ránk.

Az örök beszögezték vagy bedrótozták utánunk a vagonajtókat. A kis ablakokat kivehetetlen, erős rács védte, természetesen az egyiknél volt a fekvő, de inkább állóhelyem. Ki tudja, a vagon hányadik fogolyszállítmánya voltunk?

Nagy Tibi és édesanyja könnyes szemmel integetett utánunk.

Tempfli Feri nekiesett az élelemnek:

– Legalább egyszer jóllakhatom!

Őt, a földrajz-szakost faggattuk útközben, hogy merre járhatunk, hová vihetnek minket. Utunk azonban kiszámíthatatlanul kanyargott. Eleinte Dél-Franciaországra gyanakodtunk, de váratlanul északnak fordult a szerelvényünk, talán Strasbourg (Strassburg) irányába.

Éjjel vad kődobálásra ébredtünk. Ebből megtudhattuk, hogy átléptük a francia határt. A csupa száraz, sós vagy olajos étel miatt egyre égetőbben éreztük a víz hiányát. Szép, szinte meleg volt az idő. A földek művelési módját figyeltem, mi jellemzi a franciákat. Különös volt, hogy a szántóföldek tábláit nem árok vagy barázda, hanem többé-kevésbé széles élősvény választja el egymástól, értékes területeket elfoglalva és beárnyékolva.

Ha valamelyik állomáson megállt a szerelvény, Géza lekiabált az örökhöz, engedjék meg, hogy egyikünk leszállhasson, és megtöltse a kulacsokat. Válaszul durván lenácizták. *Châlons sur Marne*. Hiszen ez Catalaunum! Attilára gondoltunk. Feri megnyugtatót minket, hogy Észak-Franciaországban nincsenek bányák.

Az iváson kívül persze más fiziológiai szükségletek is jelentkeztek. Az ajtók alsó hasadékaiban át csak elintéztük a kérdés egyik felét, de a komolyabbal nem boldogultunk. Miké nem bírta tovább, és sátorlappal elfüggönyözte sarok-lakóhelyét. Érzékeink nem hagytak kétséget afelől, hogy tervét sikeresen végrehajtotta. Szidtuk, hogy nem tudta azt késleltetni, és utasítottuk, hogy tüntesse el a produktumot. Mit tehetett? Papírból szivar alakú göngyölegekben dugdosta kifelé az ujjnyi réseket hagyó ablakrács(mo)n át.

Egy állomáson úgy állt meg a szerelvény, hogy a mi vagonunk éppen egy csöpögő vízcsap mellé került. Géza kikiabált a rácson, hogy engedjenek ki valakit kulacsokkal vízért, meg azt is, aki meg akar könnyebbülni.

– *Ta gueule, sale boche!* (Tartsd a pofád, mocskos disznó!) – A németek százhuszasával zárták vagonokba a francia deportáltakat, és egy hétig nem engedték ki őket se vízért, se másért!

– De mi magyarok vagyunk, és fegyverrel soha nem álltunk szemben a franciákkal! Mi Magyarországon megbecsültük a hozzánk deportált francia katonákat. Nem vagyunk németek!

– *Egal!* A náci – náci!

Egy széles folyó mellett is leállt a vonat, és jó ideig vesztegelt egy állomás előtt. Két elképesztően hosszú kocsiból álló sínautó suhant a mellettünk levő vágányra. Megállás után kitárult egyik üvegajtaja, és egy csinos, félvér nő jelent meg vérvörösre festett ajkakkal, fülében óriási karikákkal. Meglátott minket, nagyot köpött, és már húzódott is vissza a mesejárműbe.

Indulás után nem sokkal tudtam elolvasni az állomás nevét:

VERSAILLES.

Igen, alig tíz kilométerre voltunk Párizstól, amiből csak egy ködpárna sejlett. A folyó pedig a Szajna...

Valaki csuklónyi rést vágott a padlózatba. Keménypapír tölcserő állítottunk bele, és helyét pokrócokkal körbekerítettük. A bent guggolóra az általa terjesztett szagokkal arányos számban konzervdobozokat dobáltunk.

Chartres. Úgy látszott, a tengerpartig meg sem állunk.

Harmadik nap. A legtöbb társam kegyetlenül szenvedett a szomjúságtól. Hála annak, hogy az orvosok által kárhoztatott módon csak kevés folyadék-kal élek, egészen jól bírtam a víztelenséget.

Bretagne. Feri megnyugtatót minket, hogy errefelé a januári átlagos középhőmérséklet +6 fok, tehát itt nem kell kemény téltől tartani.

Bretagne fővárosában, Rennes-ben hajtottak ki minket a vagonokból. Az örök a város szélére telepített, Camp 1102 jelzésű táborba kísértek. Az ottani és a velünk érkezett egyenruhások beszédéből iszonyattal értesültünk arról, hogy ide 700 önkéntes német munkást vártak, nem 700 más nemzeti-ségű foglyot.

Könnyű volt átlátnunk, mi történt: Jupe és a Vörössapkás összejátszott Lindauban. (Mint később megtudtuk a 700 németet még indulásunk napján felszabadították.) Feri irtózatos, istenkáromló átkokat szórva rázta öklét az ég felé. Kevés fogoly maradt akkor vallásos.

Keserű, korpával kevert marharépa levest kaptunk ebédre. Alig volt olyan, aki ezt a disznóknak való moslékot le tudta volna gyúrni. Igaz, addig mindenki repedésig itta magát vízzel.

A táborparancsnokság kihirdette: ne is bontsuk szét a szállásunkon a csomagjainkat, mert már holnap indul velünk vissza a szerelvény. De már senki sem reménykedett ilyesmiiben.

A tábor bejárata előtt ferdén egy kör alakú grupp emelkedett. Rajta vörös alapon fehér kövekből kirakva állt:

LIBERTÉ EGALITÉ FRATERNITÉ

– Remélem értékelitek, hogy a felirat milyen időszerű és főként milyen helyhez illő! – szólt Géza.

A Camp 1102-ben nyomortanyákéra emlékeztető, favázás, szürke sátorbarakkok sora tűnt fel.

A táborlakók közül csontvázsovány, rongyos magyarok is előkerültek. Kifejezéstelen arccal néztek minket.

– Meghalni jöttetek ide? – kérdezte az egyik.

– Sokan haltak meg itt?

– Csak ezen a nyáron negyvenezer közül tizenkétezer...

– Valami járvány?

– Nem, nem volt itt járvány. Mind éhen halt... Egy barakkból naponta négy-öt hullát vittünk ki...

A hideg november ellenére sok fogoly meztelen felsőtesttel keresgélt az ingében.

– Tetvesek? – kérdeztük.

– Ti is hamar azok lesztek! – mutattak a régi lakók egy barakk sátorlapjának napsütötte oldalára. Azon tenyérszerű foltokban nyüzsgöttek a tetvek.

A legfeljebb 50 személyes, sátorponyva oldalú barakkokba 120-asával osztottak be minket. Kétoldalt durván összeeszkábált, emeletes faágyak álltak. Majdnem minden ágyba ketten kerültek.

Mint új lakóknak, sok látogatónk volt. Figyelmeztettek, hogy a franciák minden új csoportot megmotoznak, és egy öltözet ruhán, egy váltás fehérneműn és egy köpenyen vagy egy pokrócon kívül mindent elszednek a foglyoktól. Nemigen hittünk az ismeretleneknek, de rettegtünk a motozástól. Fél éves fogságunk alatt csaknem mindenki beszerzett valahogyan minden elengedhetetlenül szükséges holmit a felsorolt ruhaneműkön kívül.

Korai ébresztő után egy üres barakk előtt sorakoztattak az örök a csomagjainkkal. Az egyik bejáraton egyenként küldték be a foglyokat. Bent három helyen folyt a motozás. Akivel végeztek, vagyis akit már megkopasztottak, a barakk túlsó ajtaján át távoztak. A motozandók és a motozottak két csoportja között sötétzöld egyenruhás, fiatal fegyveres örök járkáltak. Nem lehetett sem átadni, sem átvenni holmikat. Nekem még előzőleg sikerült egy jámborabb képű osztrákhhoz juttatni megőrzésre az egyik pokrócomat.

A beküldött fogolynak le kellett teríteni a pokrócát és arra kirakni minden holmiját. Az én katonám azonnal lehúzatta rólam a szerelőzubbonyomat és a nyári repülőtiszt egyenruhából még Plauenban civilesre átalakított öltönyömet. Csak egy foltos – igaz, elég vastag anyagú – katonaruha maradt rajtam, amit a langensargeni raktár pincéjében találtam. A suhanc korú motozóm sokáig válogatott a kacatjaim között, zsebébe sülyesztette a szappanomat, majd átkiáltott a szomszédban működő társának, hogy kell-e neki a nadrágtartóm. De annak sem kellett az autóbelsőből egy darabban kiszabott hőzentráger.

Oláh Gabiék már túlestek a procedúrán. Nem sokkal utánam Tibi lépett ki a barakkból. A szerencsétlenről csaknem minden melegebb holmit lehúztak, mert mind civil ruhadarab volt. A pokrócát is elvették, kárpótlásul egy könnyű német pelerint dobtak a vállára. Felháborodtunk az eljárásról, és visszaküldtük, kérjen legalább egy pokrócot vagy egy rendesebb köpenyt, mert jön a tél.

Az örök azonban rárohantak, összeverték, és még a pelerintől is megfosztották. Kétségbeesztő helyzetbe került. Amivel tudtuk, elláttuk a magunk maradékából.

Valaki megkérdezte:

– Vajon a franciák is úgy ismerik a genfi egyezményt, mint az amerikaiak?

Volt egy fürgé eszű fiatal fogoly, aki túljárt a franciák eszén. Amikor a barakkba lépett, még minden ór el volt foglalva.

Várt, figyelt egy darabig, majd gondolt egy merészet, és ahogy a motozótól hallotta, vékony hangon elkiáltotta magát:

– *Fini!* – vagyis: vége(ztem).

És a kijáratnál álló ór gyanútlanul kiengedte mindkét érintetlen háti-zsákjával együtt.

Megtaláltam az osztrákomat, és őszinte csodálatomra visszakaptam tőle a másik, a melegebbik pokrócomat. Erősen behintettem a langenargeni Magazine-ban talált tetűporral.

Az új – végeleges? – barakkjainkban kétoldalt háromemeletes ágyak sorakoztak. Szűkebb társaságunk gyorsan lefoglalt kettőt, de az egyiknek hiányzott a középső fekhelye. Így öt ágyon nyolcan aludtunk: Géza, Gabi és Hunor legfelül, Miki Tibivel középen, én Ferivel és Bercivel legalul. Nem volt könnyű bemászni a fekvőhelyem és Tibiéék közötti legfeljebb 30 centis résen. Bonyolult feladat volt éjjel a pokoli sötétben eleget tenni felfázott hólyagjaink követelésének, és kijutni a barakkból. A mozgolódásra rendszerint az egész társaság felébredt. Akin átmásztak, morgott, veszekedett, olykor mindenki bekapcsolódott a vitába. Nagyon is érthető volt a feszült idegállapot.

Egy éjjel szörnyű reccsenésre, jajkiáltásokra, meg arra ébredtem, hogy lábaimat nagy súly préseli az ágyra. Hunor alatt szakadt le a ritkás ágydeszkázat, és Tibiéket is magával rántva mind rám zuhant. Az volt a szerencsém, hogy Miki alatt nem a fejem feletti, hanem a másik rész rogyott le, és hogy a hideg miatt nem nyújtott lábbal, hanem összehúzódva aludtam.

Ebresztő és reggeli osztás idején is még koromsötét volt. Amíg ott laktunk, egyszer sem láttam, milyen színű az a meleg lé, amit kekszleves címen kanalaztunk. Kissé édeskés tészta íze volt, egészen sima, nyálkás-puha valamik úsztak benne, és csúsztak le a torkomon. Elképzelni sem tudtam, milyen lehet világosban.

Akinél volt még levespor, kitűnően felhasználhatta délben a keserű répaleves feljavítására. De főztek külön is a foglyok. Az ágyak nélkülözhető faanyagát mind elhamvadt a kormos csajkák alatt.

A magyar táborparancsnok Cs. Fekete lett, a fél-magyar, fél-osztrák, bajszos, vékony zászlós. Holányi Géza időnként a lindai fogadásukra emlékeztetve piszkálta:

– Mi lesz a kétszáz cigarettával?

– Még nincs karácsony! Mire lesz karácsony, otthon leszünk.

De ezt már nemigen remélte senki.

Fogságbaesésünk óta ott kaptunk első ízben dohányt, két 40 grammos paklit egy hónapra. Ízetlen volt, nyilván kiáztatták már, és valami mással keverték, de sodorni és szívni lehetett. Vagy elcserelni levesért, kenyérért. A leves valamivel sűrűbb lett, és öt fogoly kapott egy (kb. 80 dekás) szögletes kenyeret.

Megtudtuk, hogy a hadifoglyok havonta egy levelet és egy lapot írhatnak haza. Kaptunk is mindjárt egy ilyen levél-úrlapot. Húsz vonalsor volt rajta, és csak a sorokra volt szabad írni. De mit? Egy anyának arról a háromnegyed évről, ami alatt semmit sem tudott rólam? És ki tudja, mikor látjuk egymást, ha ugyan lesz viszontlátás. Meglehetősen elkeseredett állapotban voltam, a 20 vonal is korlátozott, így rövid tömondatokba tömörítettem, hol és mi történt velem. Vigasszal, reményteli örömmel, nagy gyengédséggel szerettem volna teleróni az oldalt, de nem ment. Elolvastam. Mintha egy járőr írta jelentés lett volna. Már-már összetéptem, hogy újat írjak, de szigorúan csak egy úrlapot kaptunk. Azzal nyugtattam magam, hogy anyám legalább annyit megtud, hogy élek, egészséges vagyok. És neki nyilván ezt a legfontosabb megtudni.

(A levél februárban ért a Balatonhoz. Anyám túláradó örömeiben gyorsan megírt néhány lapot a rokonoknak, ismerősöknek. Kikereste és megjelölte a térképen, merre jártam, és összeroskadt.

Agyvérzés. Néhány napig, félig eszméletlenül élt még. Akkor már több mint egy éve nem láttuk egymást. Füléről kétnapi eltávozási engedéllyel a zsebemben utaztam Palóznakra meglátogatni őt. Ott élte át az orosz megszállást, engem is oda várt. Már csak a sírját láthattam. Ma is emészt a gondolat, miért nem írtam legalább egy becéző szót neki.)

– Csak már szabad lennék! Micsoda nagy öröm lesz megtudni! – sóhajtott fel Miki, mint más is annyiszor.

– Ne hidd – mondtam –, hogy megadatik nekünk a hirtelen örömhír mámorra. Úgy érzem, lassú átmenettel jön el fogságunk vége, és nem fognak tudni úgy örülni neki, mint ahogy most gondoljuk...

A hazaküldhető levelezőlapra még kevesebb szöveget, összesen 25 szót írhattunk. Jól sejtve, hogy a cenzurázók nem tudnak magyarul, rövid szavakat használtunk, kettőt-hármat szépen egybeírva. Így toldottuk meg a 25-öt.

Egy alkalommal WC-kommandós voltam. Az ülőkék alatt az ósdi mozonyok kéménykürtöihez hasonló alakú tartályokat kellett kiemelni, és tartalmukat a tábortól távolabbi földeken kiüríteni. A csapatban régebbi táborlakó németek is voltak. Tőlük tudtam meg, hogy több magyar munkáscsoport dolgozik Bretagne-ban, az aknaszedők között is. Közülük már vagy 700(!) áldozatot követelt a veszélyes tengerparti munka.

A magyarok egy másik táborrészbe költöztek. Ezek a barakkok teljesen üresek voltak, átcipeltük hát az ágyainkat is. Géza itt tolmács, majd *homme de confiance* (bizalmi ember) lett, összekötő a francia parancsnokság és a nem-német foglyok között. Ő hozott híreket a külvilágból. Így tudtuk meg, hogy Magyarország már köztársaság, és kik az új államvezetők. Néha a *Science et Vie* egyik-másik számát is olvashattuk, részletesebb ismereteket szerezve belőlük az atombombáról és más érdekességekről.

Egyik nap Géza a *l'Humanité* egyik számát mutatta nekünk. Egy francia tiszt szégyenkezett benne, hogyan bánnak most hazájában a magyar táborlakókkal. Őt ugyanis, mint hadifoglyot, néhány évvel ezelőtt a magyarok a Balaton mellett mint vendéget láttak el minden földi jóval, szinte kényezteték a társaival együtt, és most a szeme sül ki, ha a magyar hadifoglyokkal szemben alkalmazott bánásmódot látja. Kár, hogy az itteni fogolytáborok

vezetői nem tapasztalhatták meg az egykori magyar táborok vendégszeretetét. Persze mindenki hozzátette ehhez azt, amit hallott-látott a Franciaország megszállását követő időkben a hozzánk menekült tisztok fogolymérccével mérve luxusszámba menő ellátásáról. Persze elkerülhetetlenül szóba került Trianon is, amelyet a honfitárs foglyok nagy része kizárólag a franciák igazságtalan, kegyetlen bosszúállásának tartottak. (Csak részben volt igazuk.)

Mikulásra svájci vörös kereszt-csomagokat kaptunk: szardíniát, csokoládét, gyümölcskenyeret és 60 (aktív!) cigarettát. A szeretetadományok szétosztása nem ment minden huzakodás és vita nélkül. Az egyik szardíniás doboz vagy celofánba csomagolt gyümölcskenyér kisebb volt, mint a másik (vagy csak annak látszott). De az édeskés illatú 60 Mélia cigaretta mindenkít megvigasztalt, dohányost és nemdohányzó üzletelőt egyaránt.

Külső munkákra önkéntes csoportokat állítottak össze. Géza és Tibi kivételével nyomban jelentkeztünk. Mind a Bruz-csoportba kerültünk. A jelentkezteteket teherautók szállították. Így érkeztünk a Rennes-től mintegy tíz kilométerre fekvő Bruz falucskába.

A településből nem sok maradt. A főtér embermagas kősvatag volt, közepén egy impozáns méretű, tagolt, gótikus csonka templompillérrel. Mint megtudtuk, Franciaország legnagyobb pusztulást szenvedett községe éppen Bruz volt. Egy mellette levő tanyára települt táborba vittek.

BRUZ

A hullámos bádoglemezekből összeállított, fekvő félhenger alakú barakkok előtt idősebb, alacsony, félig civil, sötétkék ruhás, mitugrász emberke fogadott. A nép azonnal elnevezte Miki egérnek, röviden Egérnek.

Gyorsan megalakult az ottani stáb. Táborparancsnok és tolmács a kreuznachi Kovács Jóska franciatanár, raktáros a sok évi franciaországi munkája folytán franciául anyanyelvi szinten beszélő Lukács Pali, főrendész pedig a kövér Semsey lett.

Egy nagyobb és több kisebb, elég rozoga pléhbarakk lett a szállásunk. A mienk is kényelmetlen, sötét és hideg volt, a lemezek között ujjnyi résekkel, de visszaemlékezve a kreuznachi kalyibákra és az esőre – no meg arra, hogy önként vállaltuk a külső munkát –, igyekeztünk elégedettnek látszani.

Első munkánk az addig ott lakó német foglyok utáni rendrakás volt. A barakkjaink mögötti nagyobb területen elődeink, nyilván német tengerészek egykor hajó formájú gunyhóinak jól felismerhető maradványait találtuk. Egyik-másik ilyen két-négy személyes alkotmány még romjaiban is mutatta tervezője és építője leleményét és ügyességét.

A használható anyagokat persze kiemeltük, és elvittük magunknak, ha nem látta az Egér, vagy a helyettese, a nagyhangú, sötétkék ruháján temérdek gombot viselő Hamon (fogolynevén Ámon vagy Sokgombos).

Rajtuk kívül az őreink mind civilek és – kevés kivétellel – emberségesek voltak. A környékről jártak be kerékpárral, akárcsak a két volt csendőrtiszt: Egér és Ámon.

A koszt emberibbé vált. Reggel sűrű kekszleves (körülbelül hat keksz lehetett benne adagonként), délben zöldségleves, este 60 (!) deka kenyér, egy kevés margarin, vagy „marmelád”, amelyről azonban mindig lemondtam valaki javára(?).

Az első „külső munka” a tábor köré szögesdrót kerítés húzása volt. Ez a részleg este összevázott kézzel és szakadozott ruhában került elő. Ezért aki tudott, a táborban maradt, vagy – mint én – a német lakóhelyek szétszedésén dolgozott.

Egy tucat fogoly egy elhagyott barakkban mímelt lázas munkát, hogy ők a deszkapadlózatból emelnek ki még használható anyagot. Legalábbis ezt magyarázták a benéző Ámonnak, aki hitt nekik, sőt, kinevezte őket asztalosoknak. Volt közöttük jogász, közigazdász, kocsmáros és földműves, csak éppen asztalos nem. Ettől függetlenül egész nap fűrészelték, és kopácsoltak a gyér számban kapott szerszámokkal, és lassanként, saját kárukon és gyér sikereiken okulva még a szakmába is beletanultak.

A végleges kinti csoportok romos épületeket bontottak, vasúti vágányokat hoztak rendbe, vagy mint a többség, utat épített. Az ottani munkavezetőtől függött, hogy mennyire volt kemény a robot.

A franciák azt állították, hogy nem ingyen dolgoztatnak, és a bért a foglyok mint munkavállalók, szabadulásukkor kapják kézhez.

Egy reggeli sorakozón az Eger önként vállalkozó *mécanicien*-t keresett. Egy idősebb pesti házmester, a volt taxisofőr Müller Géza jelentkezett. Az ő feladata lett tisztítani, rendbe hozni és működőképes állapotban tartani az örök kerékpárjait. Még a Sängershalle-korból ismertem az egy ideig a közlemben lakó szerelőt, aki műszerész mestervizsgára óhajtván készülni számtani feladatok problémáival fordult hozzám.

Néhány nap múlva egy sorakozónál odasúgta:

– Nem akar betársulni hozzám a tanár úr? Ez mégis könnyebb munka, mint a dróthúzás.

Belecsaptam széles tenyerébe, és ettől kezdve hosszú hónapok során éltem vele a szerelők, lakatosok és kovácsok olajos-piszkos, de olykor az alkotás örömet adó mazsolájával meghintett életét.

Müller Gézát résnyi szemével és alacsony homlokával még betörőnek is nézhette volna bárki, de nem találkoztam nála becsületesebb, nyiltabb, jobb szívű emberrel. A legszükségesebb felszereléssel berendezett műhelybarakkban örömmel dolgoztam a kezére. Elég sokszor szereltem már szét és össze a saját biciklimet ahhoz, hogy komolyabb segítséget jelentsek számára, mint amit feltételezhetett rólam. Átlag 12-15 biciklit tisztítottunk, vizsgáltuk, majd szereltünk szét és össze naponta. Nem láttam még ennyi kitűnő, de ilyen elhanyagolt állapotú kerékpárt. A csapágyakban a golyók száraz rozsdaporban forogtak. De ahányszor megmutattam az öröknek, csak legyintettek:

– *Egal!*

– Te Géza bá', ha ennek a franciának azt mondanám, hogy olaj helyett vitriolt öntünk a csapágyba, akkor is azt mondaná: *égal!*

A leendő mester persze engem tuszkolt előre, ha az örök valamilyen külön kívánsággal álltak elő. Egy idő múlva – ocsmány bretagne-i dialektusuk ellenére – csaknem mindent megértettem a beszédükből. Egyik-másik kenyeret is adott a mesteremnek, amit ő mindig lelkiismeretesen megfelezett velem.

A pléhbarakkokban egyre hidegebbé váltak az éjjelek. Géza bá'val ezért bedeszakáztuk a terjedelmes satupad alját, szalmával kibéleltük, és remekül aludtunk ebben a testmeleggel fűtött, kétszemélyes ládaágyban. Néha csak a sorakozók – mármint a többiek sorakozójának – zajára ébredtünk fel.

A kínzó füsttel dacolva egy nyitott, rácsos tűztartóban egész nap égettünk deszkahulladékot, hogy el tudjunk végezni egyszerűbb kovácsmunkát vagy edző műveletet. Sok gondot okozott a szerszámihiány is. A bunkerbonatók találtak a földben két rozsdás reszelőt; egyik ór egy franciakulcsot (*clef anglais*: angolkulcs) adott kölcsön biciklijé szereléséhez, amit aztán huzamos ideig megtartottunk. Eleinte sínszeg volt a kalapácsunk, amíg valahonnan elő nem került egy valódi kalapács feje is.

Megint elszakadtam a régi barátoktól. Egyik-másik néha azért jött oda, hogy a kovácstűzön megfőzze az ételét.

Közeledett 1945 vége. Találtam egy arasznyi fenyőgallyat. Vékony alumínium fóliából keskeny csíkokat vágtam rá, a tetejébe kicsi gyertyát drótoztam.

Szomorú volt a karácsonyeste. Az örök – mint más éjeken – bejöttek melegedni a tüzünk mellé. Az egyik – egy volt cukrász – megállapította:

– Jó maguknak, hogy az oroszok szállták meg az országukat.

– Aztán miért jó ez nekünk?

– Hallottam, hogy a szláv nyelvek hasonlók. Legalább tudnak beszélgetni egymással...

– A francia nép nagyon haragszik magunkra – dörmögött a volt hentes ör. – Minden magyart ide kéne hurcolni kényszermunkára, Franciaország újjáépítésére.

– Miért minket? Sohasem álltunk szemben fegyverrel önökkel!

– Az én bátyám megjárta Auschwitzot. Engem két évig dolgoztattak a náci Berlinben, mint deportáltat.

– De azok németek voltak, mi pedig magyarok vagyunk!

– *Egal!*

Hamar lefeküdtem, de csak nagy sokára sikerült elaludnom. Géza bá' később mászott be mellém.

– *Pauvre vieux! Il a pleuré!* (Szegény öreg! Sírt!) – mondta reggel a cukrász.

– *Il a trois enfants...* (Három gyereke van.) – Az ör megértően bólogtatt. Géza bá' bevallotta, hogy érzékenyült, amint a csendes éjszakában meghallotta a rennes-i éjféli harangokat.

Karácsony másnapja nem ünnep Franciaországban. Úgy kellett kiharcolnunk szabadnapot az Egértől.

A Vöröskereszttől karácsonyra is kaptunk szeretetsomagot. A 60 cigaretta ugyan hiánytalanul benne volt, de a csokoládét már kiemelték az örök, és cigarettáért árusították nekünk. A pókhasú, pipaszár lábú, düledt szemű házmester ör, Roger a szemünk láttára gyömöszölte a zsákjába a gyümölcskenyeret. Tudtuk, hogy a pékhez viszi kenyérért. Rá nem tudtunk haragudni, kilenc gyereke volt, és a felesége a tizediket várta.

A közeli katonai táborban, *Camp de Champ Niguel*-ben leszerelték az újoncokat. A francia kiskatonák ide is betódultak, és örömben még cigarettával is megkínáltak. Így jutottam egy magyar Symphoniához, amelyet az isten tudja, hogyan szerzett kincstári füstölnivalónak a francia hadsereg.

Pár nap múlva a kiürült katonai barakktáborba költöztünk. A közepén kőépület állt. Ez volt a parancsnoki iroda és a raktár. Körülötte 25 egyforma, félhenger alakú, hullámos pléhlemez barakk. Az átköltözés napjaiban a kőépületben még laktak tiszték. Az egyik kilépett az ajtón, nyilván értelmesebb kinézetű foglyot keresett. Megakadt a szeme Bercin, aki ekkor a drótkerítés elkészítésén dolgozó osztagban dolgozott. Behívta, hogy takarítsa ki az irodát. Berci örült, hogy megszabadul a tüskésdróttól, annak pedig még jobban, hogy takarítás közben összeszedheti a csikkeket. Szenvedélyes dohányos lévén már elszívta a karácsonykor kapott cigarettáit. Napokon át lelkiismeretesen takarított. Eközben egyszer megpillantott az iroda asztalán két nyitott dobozt 100-100 cigarettával. A viláért sem emelt volna el egyet sem. A belépő tiszt elkapta Berci sóvár tekintetét, és kérdezte, dohányzik-e.

Akkoriban Berci még nem tudott franciául, de ezt a mondatot kínaiul is megértette volna.

– *Oui, Monsieur!* (Ennyit azért tudott.)

Erre a tiszt kegyes mosollyal nyújtotta feléje a csikkekkel teli hamutartót...

Műhelyünk az új helyen is kapott külön barakkot. Minden felszerelésünket áthurcoltuk, de kiderült, hogy a satupad – az ágyunk! – nem fér át az új barakk vas ajtókeretén. Ezért szétbontottuk, és úgy költöztettük a helyére. Később aztán rendes ágyakat ácsoltunk össze magunknak a barakk végében kialakított, elfüggönyözhető hálófülkében.

Tempfli Feri az Egér mellé került írnoknak. Oláh Gabi irodaszolga lett, de emellett egyre gyakrabban segédkezett a műhelyben. A MÁV-nál volt lakatos, majd leérettségizett, és beiratkozott a jogi karra. Rajta kívül a régiiek: Miki, Hunor és Berci is beszivárogtak a műhelybe lakatosinasnak. Müller Géza egyszerűbb feladatokkal látta el őket. A legkomolyabb segítője a szakmát végzett Oláh Gabi volt.

Egy karácsony utáni reggelen karon fogott egy ór:

– *Hongrois?* (Magyar?)

– *Oui!* (Igen!)

– *Eh bien, lisez! Mais vous êtes heureux, hein?!* (Nos, olvassa! Nemde örül, mi?) – Az újság apróbetűs híre szóról szóra bevésődött az emlékezetembe: „*A partir de 15 janvier tous les prisonniers de guerre hongrois seront libérés et un costume civil sera distribué à chaque nomme*” (Január 15-től kezdve minden magyar hadifogoly felszabadul, és civil ruhát osztanak ki minden nevezettnek.)

Tempfli Feri rohant a hírral az Egérhez.

– *On verra!* (Meglátjuk!) – húzta fel az a vállát.

Feri, bár a pesszimistábbak közé tartozott, lelkendezett:

– Tudjátok, eddig soha nem adtam az ilyen hírekre. De most, hogy a két szememmel látom: elhiszem!

Erre eszembe jutott az esetem Roger-val. A jámbor házmester látható erőlködéssel igyekezett németül beszélni velem. Mondtam, maradjon az anyanyelvénél, megértem. Azt felelte, nekem akart könnyebbséget szerezni, mert tudja, hogy az osztrák-magyar monarchiában a német a hivatalos nyelv. Felvilágosítottam, hogy a monarchia már évtizedekkel ezelőtt megszűnt. Ellenkezett, mert olvasott róla tegnap. Kértem, hozza el azt az újságot. El is hozta, és így aztán magam olvashattam: „*Horthy, le gouverneur de la Monarchie Autrichienne-Hongroise...*” (Horthy, az Osztrák-Magyar Monarchia kormányzója.)

Az átlag franciák földrajzi-politikai műveltsége akkor (csak akkor?) nem lehetett magas...

Vártunk.

Közben a kenyér 33 dekára zsugorodott, és ha a biciklik tulajdonosaitól kenyeret kértünk, csak széttárták a karjukat:

– *Tiquet! Tiquet!* – jegyre adják már a kenyeret.

A reggeli kekszleves helyett valamilyen híg darapempőt adtak. Kevéske cukrot is vételeztünk hozzá. A szakácsok ezért felváltva egyik nap édesre,

másik nap sósra főzték. Az ízt adó mennyiségek csekélységére jellemző, hogy alig volt különbség a kétféle kása között.

Müller Géának – „Géza bá’”, „édesapám” – néha sikerült számunkra cufuszt kipanamáznia a szakácsoktól. Amint az Egér ezt megtudta, nyomban letiltotta:

– Mindenki dolgozik! Senkinek sem jár több!

Mi műhelybeliek egy dologban mégis előnyösebb helyzetben voltunk a többieknél: naponta kaptunk egy-két kanna vizet. Ezt a táborba lajtos kocsi hozta. A foglyok sokáig álltak sorba, amíg ivásra és mosdásra kimértek belőle egy-egy csajkára valót. Mi műhelymunkákra, acéledzésre hivatkoztunk. Hamon kénytelen volt írásba foglalni nekünk, hogy a konyha köteles naponta külön vízadagot adni a szerelőknek.

Semsey, a meghízott főrendész itt sem adott le egy dekát sem a súlyából. Sőt.

A táborparancsnok addig a franciatanár Kovács Jóska volt, de az Egér azt kívánta, hogy a rangidős katona legyen az. Ez pedig Soltész, a Kreuznachban hírhedtté vált, sebhelyes arcú főtörzs volt. A tábor csaknem fellázadt, amikor mint új parancsnok bemutatkozott. De mit tehattünk a felső rendelkezéssel szemben?

Az ebédlevesben a zöldségből csak a répa maradt meg, de nem ám sárgarépa vagy gyökér! Még marharépa sem, hanem olyan apróbb, keserű tarlórépa, amit a franciák *carotte de Vichy*-nek neveztek. (Vichy volt a németek által nem megszállt franciaországi terület fővárosa, a németbarát Pétain marsall székhelye.) Sokak szerint ezt kizárólag a hadifoglyok számára termesztették... Az igazság az, hogy az átkozottul sovány bretagne-i talajban a kultúrnövények nemigen teremtek meg. A tarlórépa nyilván nem számít annak, nyersen ehetetlenül keserű, főzve pedig ízetlen.

Az első hetekben ez a répa emésztetlenül hagyta el a szervezetemet, nem találván benne semmi táplálót. Hasmenés is kínozott, rettegve gondoltam a lindai napokra. De körülbelül négy hét után különös dolog történt. Úgy éreztem, hogy képes vagyok megemészteni a főként cellulóz tartalmú répát. Talán elszaporodtak bélrendszeremben a cellulózzal táplálkozó baktériumok?

A Feri által bretagne-i januári középhőmérsékletnek mondott +6 fok nyilván a sokéves átlag lehetett, amelytől erős eltérések adódhatnak. Szerencsétlenségünkre abban az évben negatív irányba tolódott az érték, két héten át -10 és -15 fokra süllyedt a higanyszál az Egér ablakára erősített hőmérőben. Az örök állig begombolkozva jártak. Hírlett, hogy a lakosok közül sokan megfagytak a Bretagne-ban teljesen szokatlan szokatlan hidegben.

Nálunk leginkább Emil Seibe Tra néger örünket kínozta a tél. Mély torokhangján panaszkolta, hogy a *Côte d'Ivoire*-beli (Elefántcsont-parti) falujában soha nincs hideg. Vissza szeretne menni, de van itt már francia felesége meg két gyereke.

A barakkok fűtésére rabtartóink nagyon kevés szenet adtak. A kályhák-ról a foglyoknak kellett gondoskodniuk, akik többnyire 50 vagy 100 literes benzinkannát loptak e célra. A bádoghengert a barakk közepén vízszintesen téglákra állították. Kályhacsövet konzervdobozból készítettek, mint Kreuznachban a kokszkályhákhoz. A 15-ös barakkbeliek vékony, hosszú csöveket

szerezték. Ezekből egy nem szolgáltatott elegendő huzatot, ezért három különálló csövön vezették ki a kályhából a füstöt. Itt, a 15-ösben állandóan pokoli volt a forróság. A hullámlemezek közötti réseket gondosan betömtek, és reggeltől késő estig tüzeltek. Volt olyan nap, amikor a barakk kályhájában két felaprított táviróoszlop is hővé vált. Elképzelhetetlen, hogyan tudták a táborba csempészni őket. Csak azt láttam, ahogy csákánnyal szétverik őket. A műhely egy kézi ventilátorral működtethető igazi kis kovácstűzhelyet kapott. A rossz szén fűjtatás nélkül nemigen égett, addig meglehetősen sokat fáztunk, de a kovácsmunka sem ment igazán.

A műhely létszáma egyre nőtt. Géza bá' kimentett egy kovácslegényt az útépitőktől, nem mintha különösebb szükség lett volna igazi kovácsra, de jó szíve volt. Vajszíve. Ezért ültette a kovácstűzhely mellé az úrbelű Pulay Bandit is ventilátor-forgatónak.

A fiatal régész tudós Bandi nagy, fekete szemében az értelem fényét a mohóság sötétje váltotta fel. Sörtés arcán hol könnyörgő, hol követelő kifejezés ült: Adjatok enni! Adjatok ennivalót! Nagyon sok ennivalót!

Állati mohósággal vetette magát a cigarettahamus, lerágott almacsutkára, a szemétből kikotort krumplihéjra. A táborban irtóztak tőle. Csontkezéből a mélyen az ő szellemi színvonala alatt élők csavarták ki a rohadt répát. Egyszer fogadott: ültő helyében megeszik öt adag (=5 liter!) levest. Ki is kanalazta mind az öt csajkával anélkül, hogy szünetet tartott volna.

A több száz fogolyból ő volt az egyike a keveseknek, akik megmaradtak vallásosnak. Miközben egyik kezével a ventilátort forgatta, a másikban breviáriumot vagy misszálét tartott, hogy olvassa. Teológiát is végzett, névje gyén a szerzetesi név is szerepelt: András Alajos. Huszonhat évesen még nem volt dolga nővel. Néztük, lenéztük, de csodáltuk is, fogalma sincs az életről és annak mély gyönyöréről és gyötrelméről, a szerelemről. Természetesen nem dohányzott, és mindig számolgatta, hány napig vehet még levest a dohányosoktól.

Mi is állandóan éhesek voltunk, de a répalevesből egy adag is elég volt. Különösen azóta, hogy a fogyó mennyiségű tarlórépát szárított marharépa szeletekkel pótolták. Tenyéryni méretű, rágós és a legjobb esetben íztelen lemezek úszkáltak a zsirtalan, sótlan, átlátszó lében. Egy liter nem kevés mennyiség, de a gyomrunk már kitágult, és a leves egy órán belül kiürült belőle. Jött az újabb éhezés estig.

A „szíj”-szagató litván Bakucsonisz egész nap cufuszért dolgozott. Dél előtt a WC-ülőkéket súrolta, délután a konyhán mosogatott.

A kultúráltnak mondható fedett, tiszta latrina elég gyorsan megtelt. Ilyenkor a cigányok – többnyire a különösen sötétbarna Göcze testvérek – hozzáálltak, hogy botra erősített edényeikkel egy fémhordóba meregessék a híg anyagot. Ezt kétkerekű kordén egy bruz-i paraszt a földjére vitték, aki a trágyáért két nagy zsák krumplit(!) ígért a tábornak.

Egy nap, mint szoktam, a WC-n egy francia matematikai példatár töredékén számolgattam ki fejben a feladványokat, hogy a lapok agytornára is szolgáljanak a csúfos vég előtt. Hát megállt előttem a bambábbik Göcze:

– A szoddombosz evüttej trumplit!

Jó párszor elismételte, amíg megértettem: a Sokgombos (Hamon) a paraszttól átvette, de egyenesen a saját házához kocsiztatta a két zsák krumplit. A tábor ebből egy szemet sem látott, pedig micsoda csemege lett volna a *carotte de Vichy* után!

Januárban még kaptunk egy kevés babot és spagettit a levesekhez. Ezeket a nemesebb anyagokat – a tábor kifejezett kívánságára – a szakácsok összegyűjtötték, és vasárnaponként ünnepi bablevest főztek. Ám lassan elmaradt a spagetti, majd a bab is. Aztán a vasárnapokat már csak a munkaszünet jelezte.

A vajszerű, fehér margarin helyébe kerek fadobozokba zárt sárga anyag került („A francia nép ajándéka az argentin népnek”). Nem volt nehéz kitalálni, miért nem az argentinok, hanem a foglyok kapták, a dobozokban sárgás, avasságtól szagló, ragacsos, kenőcsszerű anyagot találtunk. Sokan nem dobták vagy fűtötték el azonnal, hanem a bakancsukra kenték vízhatlanítónak. Másnap a merészebbek már meg is kóstolták, és aztán már rendszeresen ízesítették(?) ezzel az egyre feketedő, tömörödő és zsugorodó kenyéradagjukat.

Néhány alkalommal maroknyi, kisujj nagyságú, sózott tengeri halat is kaptunk. Először mohón befaltuk – rég volt részünk állati fehérjében –, de utána nem győztünk eleget inni e tömény sóval átitatott tengeri csemegére. Próbáltuk kiáztatni a sót a halacszkákból, de azok hideg vízben semmit nem vesztek sóságukból. Meleg vízben viszont rövid idő alatt undorító nyálkás oldattá alakultak, amelyben düledt szemű fejek és azokból kilógó vékonyka gerincek úszkáltak. Végre kitaláltuk a halacszkák hasznosításának egyedüli lehetséges módját. A tűz felett csajkafedőben megpirítottuk őket, míg barnás porrá nem estek szét. Ezzel meg lehetett sózni a levest. Így aztán a répaételnek is lett íze. Igaz, a csajkatetőbe soha többé nem kerülhetett normális étel. Néhány nap után émelygés fogott el az átható halbűztől.

A tábor népének ilyen táplálás mellett is dolgoznia kellett, nem úgy, mint Lindauban. Az Egér elsősorban a munkával törődött. A kosztunkkal kapcsolatban megelégedett azzal, hogy Lukács Palinak minden nap be kellett mutatnia a levesadagját. Az Egér megnézte, és rendszerint megkérdezte:

– *Est-ce bon?* (Jó ez?)

Szegény Pali az első időkben mit mondhatott volna?

– *Oui, Monsieur le Commandant...* (Igen, parancsnok úr.)

A szárítottrépa-korszak elején azonban az Egér arcába vágta:

– *Non, Monsieur!*

Az meghökkent, kanalat ragadott és megízlelte. Összerázkódva kiáltotta:

– *Mais c'est immangeable!* (De hiszen ez ehetetlen!)

Ám, mint sejthető volt, a szárított répa és a leves minősége maradt. Az Egér továbbra is a fehér kenyeret ette császárhússal és dzsemmel, nekünk pedig maradt az ehetetlen répa leves.

Nagyon is érthető, hogy a táborlakók jó része igyekezett üzletelni. Ruhadarabokért lisztet, babot kaptak az egyébként igen szegény lakosságtól. Amikor az Egér tudomást szerzett erről, kihirdette, hogy akít üzletelésen kapnak, azt a Rennes-i *prison*-ba szállíttatja. De nem hitte senki komolyan, hogy be is váltja ezt a fenyegetését.

Az egyik kreuznachi századparancsnok, Csonka, és a dolgok könnyebb végét kereső, kerek képű Hollán Imre egy nap mégis lebukott a drótkerítésnél. A becsempészett lisztet és a babot elkobozták, és másnap bizony már Rennes-ben voltak. Ott a fogolyörök összeverték, majd lekopaszítva silány ruhában, egyetlen takaróval a nyirkos, föld alatti prison-ba zárták őket. Mondják, az általában 30 napra ítélt foglyok közül többen ottpusztultak.

Olykor egy-két merészebb osztrák éjszaka kiszökött a közeli tanyák valamelyikére. Hogy sikerrel, azt onnan tudtuk meg, hogy a lopott házinyulak bőre-szőre olykor kilátszott a latrinából.

Egy koromsötét, igen hideg éjszakán éktelen ordításra ébredtünk:

– Sorakozó!

Nem tudtuk mire vélni a dolgot. Arra kellett gondolnunk, hogy ez alkalommal éjjel lesz motozás. Párszor ugyanis már nyomoztak nálunk is a környékbeli autókból eltűnt akkumulátorok után. (A foglyok ügyességére jellemző, hogy egyet sem találtak meg.) Most nem az akkukról volt szó. Lámpás örök sorba állítottak, és egy bekötött fejű, idősebb paraszt egyenként alaposan meg szemlélt bennünket. Akivel végeztek, mehetett vissza a barakkjába.

Mire lefeküdtünk, egyesek tudni vélték, hogy a bekötött fejű az egyik tanya gazdája, akit éjjel leütöttek. Valóban, éjjel két osztrák merészkedett oda nyulat lopni. A gazda vasvillával rájuk támadt, de azok egy karóval leütöttek. A gazda azt állította, hogy a villával az egyiket megsebesítette a fején, a sebének meg kell látszania. A reggeli sorakozónál a véres haja árulta el a tettest. (Miért nem mosta meg éjjel? Felismertem benne azt az osztrákot, aki a Rennes-i motozás elől megmentette a pokrócomat.) Az Egér irodájában folyt a kihallgatás. A tettes rávallott a cinkosára is. Mindkettőt katonai törvényszék elé állították. További sorsukról semmit sem tudtunk meg.

Magyarok nem vettek részt házinyúl-lopásban. Egyszer egy szerencsétlen macska tévedt a tábor területére. A rossz nyelvek szerint Soltészék ették meg. Csak egy mókusról tudok, amely biztosan magyar gyomorban végezte.

Az egyik kinti raktárban dolgozó osztrákok másfél pakli dohányért megvették a raktáros hatalmas termetű kutyáját. Az ugyanis el akarta pusztítani az állatot, mert „illetlenül viselkedett a hölgyekkel”. De miután az osztrákokat a nyúllopásból kifolyólag eltiltották a kinti munkáktól, a raktárban dolgozó magyarokat kérték meg a kutya becsempészésére.

A raktáros lelőtte a kutyát, de a hatalmas dögöt becipelő magyarokat az örök feltartóztatták, és a tetemet visszaküldték a raktárosnak. A magyarok vigasztalták a dohányukat kutyára cserélő osztrákokat, hogy másnap odakint szétdarabolják, és a köpenyük alatt becsempészik az állatot.

– Azt már nem! – csattantak fel azok. – Hogy a magyarok kivágják belőle maguknak a legzsírosabb részeket?!

Végül is egy vékony magyar fogoly a köpenye alatt egészben be tudta lopni a táborba a megnyúzott kutyát.

A 19-es barakkban másnap egész álló nap sütöttek-főztek. Két óriás termetű osztrák ült a küszöbön, és vérebként már messziről megmorogta a közelebb merészkedőket. Estére minden osztrák púpig jóllakott.

A nyúlópó osztrákok éjjeli kalandjánál csak egy-egy szökés kavarta fel erősebben a kedélyeket. De hova szökhet Bruz-ból egy fogoly? Hogyan jutna át egész Franciaországon, egész Németországon, ellenséges népek között ezer és ezer kilométer távolságban lévő otthonáig?

Élt a táborban egy ügyefogyott kinézetű, szemüveges, vékony magyar fiú, aki már kétszer szökött meg Rennes-ből. Mindkétszer elfogták, először a Rennes-i pályaudvaron, másodszer a svájci határon. Összeverték, és 30-30 napra a *prison*-ba vetették. De ez sem vette el szökési kedvét. Egy reggeli létszámmellenőrzésnél túnt fel a hiánya. Barakkja akkor már három napja titkolta a távollétét, hogy időt nyerjen. Gondolatban mindannyiunk szerencsekívánata kísérte. Elég tapasztalatot szerezhettek már terve sikeres végrehajtásához.

A másod-tolmácsunk, egy győri gyáros fia is már régóta szökésen törte a fejét. Sejtette, hogy ez helyi segítség nélkül aligha sikerülhet. Abban a csoportban dolgozott, ahol a Szemüveges volt az őr. Ez a jámbor, szocialista munkavezető emberségesen bánt a foglyokkal: csak a harmadrészüket dolgoztatta, a többieknek figyelniük kellett, jön-e az Eger vagy valamelyik munkafelügyelő. Beszélgetett a franciául pötyögőkkel. Az egyik azt mondta, hogy ő mégiscsak őr, és ha valamelyikük elszaladna, ott a puskája, bizonyára utána löne. Erre a Szemüveges a sáros földbe szurkálta a puskája csövét, hogy az már nem használható, attól nem kell félni.

Egy nap a győri fiút berendelték Rennes-be. Az Eger azt mondta neki, hogy valamilyen táborig beosztás vár rá. Aztán csak a *prison*-ból kiszabadult Csonkáéktól hallottunk ismét róla. Elmondták, hogy a szerencsétlen tolmácsfiú túlságosan megbízott a Szemüvegesben, és megkérte, hogy váltson számára vonatjegyet. Az nyomban beárulta az Egernek, így került Rennes-be. Összeverték, elszedték meleg ruháit, kopaszra nyírták és a *prison*-ba dobták.

A műhelybe vetődött örök is hosszan tárgyalták a szökési kísérleteket és a lehetőségeket. Kovács Jóska széles alföldi kiejtésével bizonygatta, hogy csak anyanyelvi szintű nyelvtudással sikerülhetne. De még ez sem elegendő. Ő igazán tökéletesen ért és beszél ezen a nyelven, mégsem szökhet:

– A pen kö zsuvr ma bus, on pö konsztaté, kö zsö nő szüi pá zön fransze. (*A pen que j'ouvre ma bouche, on peut constater que je ne suis pas un français*: alighogy kinyitom a szám, meg lehet állapítani, hogy nem vagyok francia.) Az örök jót mosolyogtak a magyaros beszéden, és igazat adtak neki.

Jóska a reggeli létszám-megállapításnál is csapnivaló kiejtéssel számolt le minket. *Vingt* (húsz) helyett mindig veen-t mondott, erősen kihangsúlyozott n-nel. De mondatfűzése kifogástalan franciaságú volt, szókinésének gazdagságát a franciák is elismerték.

Vöröskereszt-adomány révén egy francia Verlaine-kötethez jutottam. Megakadtam egy ismeretlen szón: *vermeille*. A kis köpcös, idősebb munkavezető, Carré volt a közelben, megkérdeztem tőle.

– *Vermeille? Vermeille? Sais pas, mais Monsieur Kovace le sait, sans doute.* (*Vermeille? Nem tudom, de Kovács úr kétségkívül tudja.*)

Elő is szólította Jóskát, és a magyar tanár meg is magyarázta a született franciának a *vermeille* jelentését (sötétpiros). (Jóska tolmácsolása viszont

már Kreuznachban sem volt mindig a legmegfelelőbb. Bruz-ben ugyan számomra ez nem járt veszéllyel, csak bosszantott olykor. Egyszer például egy magasabb rangú tiszt – talán ezredes – látogatta meg a táborát. Az előtte felsorakozott tömegben feltűnt neki egy különösen sötét bőrű, idősebb fogoly. Megkérdezte, honnan való. Az azt mondta, hogy pécsi. Jóska ugyan helyesen *Hongrie-de-sud*-öt – Dél-Magyarország – fordított, de hozzá kellett volna tennie, hogy a fogoly cigány. A tiszt bizonyára abban a hitben élte le életét, hogy Dél-Magyarországon minden lakos színesbőrű.)

A kiszabadult Csonkáéktól hallottunk a Rennes-i táborban maradt társainkról. Füleki Géza segítségével a parancsnok leverte az osztrákok lázadását, és az ellenjelöltet a *prison*-ba csukatta. Tóth Tibi egész nap fest, és igen jól él. Különösen azóta, hogy az elálló fülű parancsnokról készített portrén a füleket normálisra igazította.

A nagyhangú, lobbanékony, de haragjából hamar lecsillapodó munkavezető Rouillard egy vasárnap délelőtt nagy zsákkal a hátán állított be a műhelybe. Kibontottuk: rengeteg kerékpár-alkatrész, meg egy rozsdás alváz volt benne. Rouillard közölte, hogy este érkező fia elé már ezen akar kikaparni az állomásra. Ha vállaljuk ezt a vasárnapi különmunkát, egy zsák dohányt hoz érte. Nézegettük a részben össze nem illő alkatrészeket, felmértük a hiányokat. Törtük a fejünket, hogyan oldhatnánk meg a megoldhatatlannak tűnő problémákat. Jóformán egy csavar sem volt megfelelő, a marékra való csapágygolyók átmérője sem volt azonos.

Nekifohászkoztunk. Egész nap reszeltünk, kovácsoltunk, és estére már gurult a *vélo*. Rouillard biztos lehetett ebben, mert magával hozta az ígért zsákcokskát. A dohány igazán nem volt szép: a zöld, száraz levelek még a vastag száron voltak. De dohány volt, tehát a foglyok szemében igazi kincs. Szépen megnedvesítettük a gyűrt leveleket, és egy fél nap múlva már vágásra lehetett csavarni őket. Behúzódtam a kis hálófülkénkbe, magam mellé készítettem a fenőkövet, a dohánylevél-sodratot egy deszkával lefedtem, és nyomatéknak ráültem. Amikor keményre préselődött, Géza bá' késével nekiálltam a vágásnak. Bármibe csavartam a kés nyelét, hamar felhólyagzott az ujjam, a tenyerem, de három órán belül egy tekintélyes kupac cérvékonyra vágott szálú dohány sodrásra készen állt.

Néhány napig a tábor leggazdagabbjai közé számítottunk. Az első este véreshurkát kaptunk vacsorára, ebből vagy tíz adagot vásároltunk (à 2 sodrás), hozzá margarín-adagokat (4-3 sodrás).

A kályhának kialakított tejeskannán hagymával (néhány sodrás) remek, pörköltszerű vacsorát készítettünk. De két héten belül elfogyott a zöld dohány, és vele a jólét. Egyre vékonyabb, végül csak ceruzabélnyi cigarettákat sodorhattunk a törmelékporból. Aztán vártunk. Általában 20-a táján kaptunk dohányt két 40 grammos pakival. Ízetlen, fűrészporról kevert komisz fű volt ez, csípős, kielégülést nemigen adó füsttel, mégis ez volt a valuta. Árfolyama a hó elejétől az új dohány vételezéséig nőttön-nőtt, akárcsak a dohányosok káromkodó kedve.

Nyersolaj-motoros kis áramfejlesztőt kaptunk, amit a tábori kórház – a *Rewier* – melletti barakkban állítottunk fel. Esténként egy önkéntes gépész felügyelete mellett pöfögött. A villanszerelő brigád minden barakkot vil-

lamosítani akart, de a legszélsőbe, a műhelybarakkba már nem jutott huzal. Nem is nagyon hiányoltuk. Az apró égők fénye amúgy is gyöngén pislákol, és a motort este kilenckor, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá, le kellett állítani. Maradtunk a benzinnel működő, többféle változatban elkészített mécseseink mellett. Hogy a benzin ne robbanjon, valaki tanácsára erősen megsóztuk.

Egy nyolcfőnyi csoport még decemberben ment külső munkára egy L'Hermitage nevű helységbe. Közöttük volt a Krisztusfaragó is, a vallásosok egyike. Ez a jókedvű, alacsony, fekete bajszos, örökké mosolygó mesterember hosszú csipeszeivel sok, művészien faragott darabból szűk nyakú üvegek hasába Golgota-jeleneteket ragasztott. Rövid ideig nálunk is dolgozott a műhelyben. Egy nap autó érkezett L'Hermitage-ból. Ő küldött nekünk fehér kenyeret meg egy rossz paplant, amit attól kezdve deréaljnak használtunk a kemény deszkákon.

A földeken a fagyok ellenére tovább zöldellt a fű és a vetés. A fák se nagyon vetkőztek le télre. De milyen korcs, torz alakúak voltak az akkori Bretagne-i fák! A németek egy-két évvel azelőtt minden ágat levágattak róluk, hogy egy esetleges ejtőernyős invázió esetén a szövetséges katonák ne bújhassanak meg a lombok között. Azóta vékonyka hajtások sarjadtak ki a csonka, göcsörtös, görbe törzsekből. Ezért a Bretagne-i táj akkor ritka csúf volt. A költők bizonyára nem erről a kopár, csúf Bretagne-ról énekeltek.

Az ottani népről sem voltak kedvező benyomásaim. Bizony lustának, piszkosnak, ostobának láttam őket. Emellett sok szellemi fogyatékos vagy vízfejű gyereket láttam, pedig csak néhány esetben jutottam a tábor drótkerítésén kívülre. És ez nép mindent és mindenkit lenézett, ami vagy aki nem francia volt.

Alkalmam nyílt egyszer jól körülnézni egy tanyán. A házban nem volt tűzhely. A háziak a puszta földre helyezett téglákból tákolt nyílt tűzhelyen főztek. A tégláknak más szerep is jutott. Ha a „tűzhely” fölötti széles füstfogó kéményen át beesett az eső – és ottlétem alatt minden áldott nap esett valami –, állt a földön az esővíz a „konyhában”, és száraz lábbal csak a tócsából kiálló téglákon lehetett járni. A háziállatok – beleértve a disznót is – a konyhában laktak.

A tanyaépület egyetlen, sivár szobájában sehol egy kép, egy függöny. Szekrényt sem láttam, a ruhaneműt egy ládában tartották. Azt gondolván, hogy a németek rabolták ki a tanyát, részvétellel hoztam szóba a gazdának a ház állapotát. De az állította, hogy minden úgy maradt, mint ahogy a háború előtt volt.

Ez a gazda 230 holdat mondhatott a magáénak. Körülbelül 200 marhája is volt, ezeket valóban elhajtották a németek. A házban azonban minden megmaradt. Az udvaron a trágyadomb is, a kút cementgyűrű-oldalához támaszkodva. A táborban addig nem akartam elhinni a kijáróknak, hogy az ottani gazdáknak legalább 50 hold földjük van, de a házukban nincs bútor, az állatokkal laknak, és a trágyadombot hagyományosan a kút közelébe telepítik. A kút vize zöldes és egészségtelen. Csak saját szememmel látva fogadtam el a valóságot, ilyen is van a „művelt nyugaton”.

A nép vasárnapra kiöltözött. A nők vérvörösre festették a szájukat, de kurta szoknyájuk alól elősötétlett piszkos-fekete térdük.

Talán a háború utóhatása volt, hogy ott senki nem akart dolgozni. A Szemüveges például szövőmunkás volt, de a helybeli gyárat a földig lebombázták. A legközelebbi üzem hat kilométerre esett onnan, de minthogy fáradságosnak tartotta az oda- és visszabiciklizést, faképnél hagyta a mesteriségét. Szerencséjére felvették fogolyórnek. Kérdeztük, mit csinált volna, ha nem létesült volna itt fogolytábor.

– Semmit. Úgyis megéltem volna valahogy!

Ottlétünk idején a lakosság egy része lopásból élt. Ellopta a kerítések deszkáit, kifosztotta a raktárakat, elemelte a táviróoszlopokat. Száz és száz kilométereken át figyeltem a vagon ablakából a különös, ferde 1-es alakú faoszlopokat. A vasút menti távirópóznák Franciaországban eredetileg kétágúak voltak, mint a létra, de az egyik szárukat akkoriban a föld színétől az elérhető magasságig egyszerűen kifűrészelték. A táviródrótokat megtartotta a megmaradt ferde ág is.

Sok volt a részeg. A Békaszájúnak csúfolt cipészsegéd örünk alig volt józan. Egy bálba készülve betért a műhelybe. Csak billegett, alig tudott megszólalni. Végre kivettem, hogy az arra az alkalomra vett cipőjével akar dicsekedni. Kellőképpen megcsodáltuk, erre megnyugodva eltántorgott. Másnap a színét sem láttuk.

Egyszer egy módosabb parasztház előtt húzva a lajtot egy szörnyen piszkos nőt láttam meg az ablakban. De amint megszólalt, elámultam, oly gyönyörűen beszélt a franciát, ahogyan a régmúlt dámái társaloghattak a szalonokban.

– Figyeljétek – szóltam a lajthúzó barátokhoz –, micsoda ellentét: a legirodalmibb francia nyelv és az a piszkos Bretagne-i asszony.

– Tévedsz – mondta valaki –, tudom róla, hogy ez párizsi. Ott volt szobalány, csak ide ment férjhez.

És Párizsban sem beszélnek igazán szép franciasággal.

Kovács Jóska hozott kintről egy bájos kis dalt, amiért sok mindent elnéztem, sőt, megbocsátottam a Bretagne-i népnek:

*„Si mon père et ma mère s’embrassent,
ce n’est pas pour amusement,
s’est pour me faire un p’tit frère,
qui garde les vaches aux champs.”*

(Szó szerinti fordításban:

*Ha apám és anyám megölelik egymást,
az nem a szórakozásért van,
[hanem] hogy csináljanak nekem egy kistestvért,
aki őrzi a teheneket a mezőn.)*

Rabszolgatartóink között talán az Egér volt a legemberségesebb a magyarokhoz. Egy ízben a kovácsmester munkavezető örünk – mint Tempfli Feri mesélte – csúnyán szidta az irodán a magyarokat:

– *Ces sales boches!* (Ezek a piszkos disznók!)

Az Egér rászólt, hogy mi nem boche-ok, hanem magyarok vagyunk. A *boche* kifejezés ugyanis a németeknek dukált.

Esténként, amikor a műhely „fájront” után lecsendesült, a vételezés és a „vacsora” után körülültük a tejeskanna-tűzhelyt. Géza bá’ előre görnyedve ült előtte, néha megpiszkálva, élesztve a tüzét. Hunor rendszerint főzőcskézett valamit a szerzemény lisztjéből, állva kavargatta a pótvacsorát. Mellettem Oláh Gabi vagy Berci üldögélt. Ott melegedett és kért részt a szellemi táplálékból Miki és Feri, továbbá olykor a református teológiát végzett fekete fiú, Dömötör Gabi. Sumér szobrokéra emlékeztető fejét többnyire lehorgasztotta. Csak néha szólalt meg mély hangján, a menyasszonyáról beszélt. Többnyire emésztő gondolatok uralkodtak a hangulatán. Egy ilyen pillanatban szakított ketté egy fényképet. Másnap már kétségbeesetten próbálta összeragasztani. Segítettem neki, meleg bársonyos szemű, nagyon csinos kislány nézett a képről.

Gyakran tévedt be hozzánk a kreuznachi idők egyik lázongója és lázítója, Gyórfy Gyurka, a színész. Ha jó napja volt, zengő hangja széles skálájával, széles mozdulatok kíséretében adott elő egy-egy Cyrano- vagy Hamlet-részletet. Minden mozdulatából és szavából – még a káromkodásaiból is – sugárzott a tehetség. De elég ritkán volt részünk produkciói hosszabb élvezetében, mert olykor hirtelen elhallgatott, és csak nézett maga elé, vagy dühösen hadonászva kirohant a barakkból. Úgy láttuk, közel áll az idegösszeroppanáshoz.

Amíg Oláh Gabival beszélgettem a művészetekről, élénken fájlalva, hogy a festő Tibi nincs velünk, a szocialista-ateista Tempfli Feri Dömötör Gabival, a pappal folytatott késhegyig menő világnézeti vitákat. Ezek rendszerint azzal végződtek, hogy Feri harsány „le vagy ejtve!”-féle felkiáltással megvető, fensőbbes hallgatásba burkolózott. De Dömötör Gabi legalább egy ideig kilendült a letargijából, mérgelődve a hitetlenek korlátoltságán.

Ha Lózsa Berci kezdte vinni a szót, valamennyien felélénkültünk. Az ő elbeszélései voltak a legérdekesebbek, legfeledtetőbbek. Könnyezésig megnevettetett minket szegedi diákcsinyek, egyetemi kalandok színes-hatásos előadásával. De nagy élvezettel hallgattuk fejtegetéseit a növényi alkaloida-mérgek hatásairól és utóhatásairól, a rákról vagy akár a boncolás tárgyköréből is valamiről. Ha Faludy-Villont kezdett szavalni, egyre többen mondtuk vele a balladák szövegét. (Újév táján Bercinek egy francia nyelvkönyv került a kezébe. Pár hét után már egy kezdőtől legkevésbé sem elvárható nyelvi, nyelvtani, nyelvszerkezeti finomságok után érdeklődött. Rövidesen már Verlaine-verseket olvasott.)

A műhelybeli esti kultúr-összejövetelek rendszeren énekszóval végződtek. Feri nagyon sok régi népdalt hozott a falujából. Gabi is tudott jópárat, és amíg dalolgattunk, nem gondoltunk fogságra, Egérre, Békaszájúra.

Dömötör Gabi Carré szobainasa volt, és ilyen minőségében az ottani detektoros rádióból elcsenhetett egy mákszemnyi egyirányító kristályt. Kondenzátorunk ugyan nem volt, csak szigetelt drótot tudtunk szerezni tekercsnek. Oláh Gabi az Egér irodájából emelt el egy használaton kívüli telefontagylót. Így építettünk egy rádiót, amellyel a londoni rádió francia nyelv-

ví adásait tudtuk hallgatni. A hírekből azonban nem sok érdekesség adódott a számunkra. A francia belpolitikai élet fordulatai nemigen érintettek minket. A foglyok felszabadításáról nem volt szó, de ha lett is volna, a valószínűséggel semmi kapcsolatban nem álló ígéretes újságcikkre gondolva már Tempfli Feri is csak legyintett volna rá.

Közben a kenyér még sötétebb, morzsálódó, kőkemény héjú, tömör masszává változott. Állítólag szójaliszttel sütötték, de még szójaíze sem volt. Amikor aztán felfedeztünk benne pörkölt makk- és vadgesztenyehéj darabokat, megérthettük, miért olyan borzalmas az íze. A kenyér mellé, majd kenyér helyett 5-7 szem kekszet kaptunk esténként. Vízben ízetlen, de meglehetősen sűrű pempővé főztük. Ezt ettük meleg ételnek vacsorára.

Szombat esténként Szemes Pista vezetésével minden barakkba ellátogatott a Hangos Heti Hadifogoly Híradó (HHHH) aktuális strófaival. Az egyik a disznókkal volt kapcsolatos:

Egyszer az Egér az ácsokkal egy kis házikót építtetett. A műhelyben mi készítettünk rá tolozárakat. Ólnak nézett ki, de hát mire jó egy ól egy fogolytáborban?

A foglyok nagy derűtségére a franciák két malacot hoztak. Nekünk sem volt ennyivalónk, mi jut hát a két kis disznónak? De a malacok bekerültek az ólba, még disznópásztor is akadt Mihály bácsi személyében, aki civil életében kanászkodott. Hogy mit kaptak a szerencsétlen állatok, nem tudom, mert a konyháról répaleveleken kívül nem került más a szemébe, eleséget pedig nem hoztak nekik kintről. Ez a vékony koszt meg is látszott a „hízó”-kon.

Amikor visszaérkezett a L'Hermitage-csoport jó erőben, kipofásodva, megszületett a Szemes-strófa:

*Az Egér és az Ámon azon vitatkozik,
hogy az egyik malac vajon miért nem hízik.
Végre így szól az Ámon: neki van igaza,
L'Hermitage-ba küldjük, és mint disznó jön haza.*

Szombatonként 8-10 ilyen strófát adtak elő a szerzők. Szemesnek volt néhány hosszabb, érzelmes, könnyen megjegyezhető melódiájú dala is, egyik-másikat az egész tábor fújta.

Lassan megjöttek az első levelekre a válaszok szülőktől, feleségtől, gyerekektől.

– Emlékszel Kós Jancsira? – kérdezte egy fiatal fogoly a társától mögöttem a reggeli sorakozónál. – Hát ő már visszaért a faluba. Kreuznachból az 1200-as csoporttal ment ki. Mi meg visszajöttünk a C.6-osból!

Késő bánat. Éppúgy lehetett volna fordítva is. Parányi az ember és annak akarata a nála mérhetetlenül hatalmasabb erőkhöz és a kiszámíthatatlan véletlenekhez képest!

Az örök már nem jártak olyan gyakran a műhelybe. Ami bicikli volt a közelben, azt már mind megjavítottuk. Aztán az útépítők csákányait hegyeztük, éleztük, edzettük. A fő tevékenység a bakancsok orrára való spiccevasak és a sarkokra szegezhető patkók készítése lett. Géza bá' arra számított, hogy ha minden magyar fogoly bakancsát ingyen ellátjuk vasalással,

számunkra cufuszt csikarhat ki az Egértől. És ha nem, legalább a megerősített lábbelik tulajdonosaitól leesik valami. Mindkét feltevésében csalódnia kellett. Az Egér véleménye nem változott, és egész napi munkánkért csak nagy néha kínált meg bennünket egy-egy sodrás dohánnyal valamelyik jobb módú és jobb modorú fogoly.

Szerszámainkat autórugóból mesterkedtük ki. Ilyen acél hidegvágókkal szabtuk ki 2 mm-es kemény lemezből a félhold alakú spiccvasakat. A bakancspatkókat betonvasból Géza bá' kovácsolta két kovácslegénnyel. A spiccvasakat Mikivel kettesben vágtuk ki, majd lyukasztgattuk és süllyesztettük a felerősítő szegek helyét.

A műhelyben dolgozók közül a motozások eredményeképpen már senkinek nem volt órája. Ez (is) adta az ötletet, hogy napórát készítsenek.

Feritől megtudtam Bruz közelítő pontosságú földrajzi szélességét. Kigyaltam egy módszert, hogyan lehetne a rendelkezésemre álló eszközökkel kijelölni a napórán az óravonalak helyzetét. A pontos északi irányt egy függőleges táviróoszlop segítségével az „indiai kör” módszerrel egyetlen derült nap alatt tudtam kijelölni. Maga a napóra háromszög alakú mutatójával 2 mm-es vaslemezből készült. Díványrugóból kialakított, edzett végű kis véssőkkel gravíroztam az óravonalakat a számlapra, ahová még a TEMPS VRAI (pontos idő) felirat került. Betájolása után a szemrevaló, kb. 30x30 cm-es szerkezet szinte percnyi pontossággal mutatta a valódi helyi időt. Ez ugyan független volt a kinti, a Bretagne-ban használt polgári zónaidőtől, de több mint elegendő pontossággal jelezte az ebéd, a fájront, a felvételezés idejének közeledtét.

Géza bá' még Lindauban nyert valami sorsjátékon egy sakk-készletet. Mikivel egész ebédidő alatt játszottunk, körülbelül egyforma gyengén. Géza rendszerint mindkettőnket megvert.

Március 15-ére sikerült szabadnapot kiharcolnunk az Egértől. Megmagyaráztuk neki, hogy az a mi *Prise de Bastille*-ünk (a francia forradalom kezdete: a Bastille bevétele), ekkor van nálunk *Quatorze Juillet* (1789. július 14-e). Nem lévén nagyobb zárt helyiségünk, a barakkok előtti téren rendeztük az ünnepélyt. Soltész beszédét azért kísérte figyelem, mert az újdonsült táborparancsnok lehúzta a keresztvizet a – különben jelen levő – franciákról, többek között a fogolytáboraik előtt olvasható jelszavaik miatt, amelyeket természetesen magyarul idézett.

A táborban a többség magyar volt. Ezután létszámban az osztrákok következtek. Ezen kívül lehetett hallani cseh és lengyel beszédet, sőt – mint az Bakucsonisz példájából is kiderülhetett – képviselve voltak szovjet felségterületek lakói is. A soknyelvűség miatt a magyar rendőr imígyen szólította ebédhez a nemzetiségeket:

„Csehhen, pólen,
essen hólen!”

(vagyis németül: *Tschechen, Polen, Essen holen!* (Kb.: csehek, lengyelek, ennivalót felvételezni!))

Márciusban komolyabb nézeteltérésünk volt az osztrákokkal. Öt-hat ti-
 roli benyomult a műhelybe, és követelte, hogy adjunk helyet két osztrák-
 nak, akik majd a nemzetiségieknek készítenek patkókat és spiccvasakat a
 bakancsokra. Megmondtam nekik, hogy eddig is nemzetiségétől függetle-
 nül minden fogolynak készítettünk ilyesmit, ezután is fogunk. Ha kell ne-
 kük, csak szóljanak. Miért nem tették eddig? De ők csak hajtogatták, hogy mi
 csak a magyaroknak dolgozunk, tehát osztrák érdekeket is képviselni kell a
 műhelyben, számarányuknak megfelelően.

Éppen arra járt Rouillard, felfigyelt a vitára, és bejött érdeklődni. Az
 egyik osztrák ránk mutatott, és azt állította, hogy nem vagyunk hajlandók
 sarokvasakat készíteni nekik, helyezzenek minket egy külső munkacso-
 portba, majd ők elvégzik a kovács- és lakatosmunkákat a műhelyben.

Elképedésemben alig jutottam szóhoz. Rouillard ránk förmedt, hogy
 majd ő megmutatja nekünk, hiába próbáltam lecsillapítani. Géza bá' sar-
 kon fordult, és indult kifelé:

– Megyek a kommandánshoz!

Az utolsó szót megértette Rouillard. Eléje ugrott:

– *Olalalala! C'est moi qui est le patron!* (Ohó, én vagyok a főnök!) – És
 már szaladt Monsieur Kovace-ért.

Jóskával aztán közös erővel megértettük vele, hogy csak az osztrákok
 rosszindulatú és valótlan rágalmáról van szó.

De ettől kezdve ha valami kívánsággal jött egy osztrák, azt a választ kap-
 ta, hogy sok a dolgunk, ma még három tucat sarokvasat kell elkészítenünk,
 vagy valami hasonlót. Lassan minden magyar bakancson ott csattogott a
 mi vasalásunk, az osztrákok csak irigykedtek és mérgelődtek.

Tudtuk, hogy óvatosnak kell lennünk, mert a franciák időnként ellenőr-
 zik, hogy valóban csak közhasznú munkát végzünk-e. Ezért valamelyikünk
 mindig leste az ablakban, nem jön-e Hamon vagy az Egér. A váratlanul be-
 toppanó Egér ugyanis már rajtakapott egyszer, amint éppen egy kenyér-
 mérleget állítottam össze a rajjunknak. Szerinte ez nem a köz hasznát szol-
 gálta.

– Vigyázat! Jön az Egér! – figyelmeztetett minket Miki, az ügyeletes őr-
 szem. Ketten szorgalmasan kalapálni kezdtük a spiccvasakat, Géza meg ko-
 vácslegény-segítsége akkora zajt csapott a ráverő kalapáccsal az üllőnek
 használt vasúti síndarabon, hogy alig lehetett érteni a beszédet. Az Egér
 egyenesen hozzám jött.

– Igaz, hogy ön tanár? (Ki lehetett a besúgója?)

– Igaz.

– Akkor mit keres a műhelyben? – csattant fel a kis ember. – Ön jól
 megfelelhet az útépitőknél mint kőhordó, de a műhelyben igazi *serrurier*
 kell!

Próbáltam magyarázni neki, hogy a fizika és a lakatosság, mint fizikai
 munka közel esnek egymáshoz. Csóválta a fejét, de egyelőre maradhattam a
 műhelyben.

Rouillard néha zajosan összekapott a bárányszelíd Gézával. Ha elkezdett
 fenyegetőzni, hogy kirakatja őt a talicskás brigádba, Géza lerakta a szer-
 számait, és már indult is kifelé. Ettől Rouillard megijedt, és megpróbálta

visszatartani. Este már *le-mon vieux*-zte („öregem”), sőt, még valami dohányt is adott neki. Elég különmunkát végzett neki Géza, a munkavezető jól ismerte ügyességét, és tudta, hogy szüksége van rá.

Némelyik idősebb fogoly megértette magát az örökkel, mert az első világháborúban olasz területen járt, vagy ott esett fogságba. Az egyik valami munkát ígért az őrnök, aki szerette volna tudni, hogy az mikorra készül el. – *Domani!* – mondta a fogoly olaszul, és a francia őr megértette, hogy *demain*, vagyis holnap. A latin nyelvek valóban hasonlóak.

Géza bá semmit nem tudott franciául, csak egy némethez erősen hasonlító zagyvaléknyelven beszélt folyékonyan. Ha Rouillard-ral vagy más nemmagyarral tárgyalt, tekeregtem a (visszatartott) nevetéstől, és csodálkoztam, hogy megértik az ilyesféle beszédét:

– Gibhe, i kukuk. Ven nik gut hajte, gut morgen. Tiszisz de hamme und – mondd, hogy van németül, vágó? – meisze, i fertig mahen. Kom curük morgen.

Esti beszélgetéseink közben Géza bá' többnyire néma maradt. Egyszer aztán megkértük, meséljen ő is valamit. Mondta, hogy tanulatlan hozzánk képest, nem is tud beszélni, de aztán csak kötélnek állt. Hát olyan érdekes történeteket hallottunk tőle taxisofőr meg törvényszéki páncélszekerény-szakértő korából, hogy sajnáltuk, miért nem kértük fel már jóval előbb. Megtudtuk bevonulása, majd a Szálasi-rendszer alatti lefokozása történetét is.

– De ezt megtoroltam rajtuk! – dörzsölgette széles kezeit.

– Jól átvertem őket. Tudjátok, a házból, ahol házmester vagyok, több zsidó családot telepítettek a gettóba. Hát úgy november elején, amikor három napi eltávozásra Pestre érkeztem, a Körúton meglátok egy zsidó meteoszlopot. Árpádsávós nyilasok kísérték őket. Megálltam, mert miattuk nem lehetett átmenni. Hát egyszer a menetben megláttam az egyik zsidó lakómat. Egyenesen odamentem az egyik őrhöz, előmutatva neki valamilyik katonai igazolványomat, amin már nyilas pecsét volt, és erélyesen rászóltam: „XY-ért jöttem a pártközpontból, be kell őt kísérem!” Az szó nélkül engedte, hogy intsek a mérnöknek. Az odalépett, én meg keményen rászóltam: „Indulás, irány a pártház! Lesz ott nemulass!” Szépen haza is értünk, és mint hallottam, sikerült aztán biztos helyre menekülnie...

Géza a kamasz fia helyett fiának fogadott, ezért sokszor édesapámnak szólítottam. Ha valamit elfuseráltam, még ő vigasztalt:

– Nem baj, ezentúl már fogod tudni, hogy kell jól csinálni.

Ha megmutatott egy munkaműveletet, én pedig mégis a magam feje után mentem, és másként kezdtem hozzá, nem vitázott.

– Csak csináld úgy – mondta gúny nélkül. – Ha jó lesz, mutasd meg.

Én pedig a végén restelkedés nélkül vallottam be:

– Édesapám, neked volt igazad!

Sok mindent megtanultam így a szakmából az ő segítségével. Egy rugós zsebkést is készítettem magamnak, mert az enyémet, amely már annyi motozást átvészelt, a Hotel Krone pincéjében elvesztettem, és amire észrevettem a hiányát, már nem juthattam vissza. A kés alumínium nyelvébe belegravíroztam a Kreuznachban megtudott amerikai hadifogoly-számomat: 1 341 250.

Tavaszi felé Bruz-be látogatott a rennes-i német fogolyszíntársulat és zenekar. A társulat jó színészekből, a zenekar a berlini opera zenekarának tagjaiból állt. Az utóbbiak még néhány hangszert is ki tudtak csikarni a franciáktól, de kottát már nem, így fejből adtak elő opera-részleteket és szimfónia-tételeket. A színészek oly kifejezően játszották az egyfelvonásokat, hogy azok is megtapsolták, akik nem is konyítottak a némethez.

BETEGEN

Egy szokatlanul nyugtalan éjszaka után sehogy sem akaróztott felkelnem. Géza bá' mindjárt felfigyelt arra, hogy nem pattanok ki az ágyból. Különben nagyon szerettem a reggeli lustálkodást, a felébredés és a felkelés közötti negyedóra(ka)t, de a kanizsai konviktusban éppúgy, mint újonc katonakomóban az „ébresztő, fel!” kiáltásra mindig én ugrottam ki elsőként az ágyból.

– Te beteg vagy! – nézett rám „édesapám”. – Ágyban maradsz! – Magam is éreztem, hogy nemigen venné hasznomat a műhelyben.

Délutánra belázasodtam. Éjjel sokat köhögtem. Reggel Géza elhívta Elek Györgyöt, a táborbeli kis kórház, a Rewier orvosát.

Elek Gyurkával először a kreuznachi 9/b-ben találkoztam, amikor kenyeret vételezett. Panaszkodott, hogy mint biebelsheimi jövevénynek nem adtak helyet a kórházsátorban, és kint kellett aludnia a földön. Reggel az ezredes megszidta, hogy sáros a füle. Nem is bízott rá betegeket, a WC környékére kellett felügyelnie.

Egy hónappal azelőtt benzinlámpát készítettem a Rewier számára, és azóta sokat beszélgettünk, sőt, összebarátkoztunk.

– Be kell jönnöd a Rewier-be! – mondta, miután megvizsgált. – Itt nem lehet szó kielégítő ápolásodról.

Húzódoztam a gondolatól, hogy otthagyjam a műhelyt, Géza bá'-t, a többieket. De beláttam, hogy bajt hozna rájuk, ha a franciák megtudnák, hogy nem dolgozó beteg van a műhelyben.

A kórházbarakkot belülről deszkákkal bélelték ki az „asztalosok”. Jó sokat kopácsoltak rajta annak idején. A barakk egyik fele volt a rendelő, a másik a kórterem. Ebben nyolc ágy állt, nem mintha csak ennyi lett volna a beteg, de a súlyosabbakat Rennes-be szállították. Én szegény Kiss Laci ágycsészéül örököltem, aki előbb a rennes-i fogolykórházba, majd a városi nagykórházba került tuberkulózissal. Előtte Győrffy Gyurka feküdt azon az ágyon rövid ideig, mint idegösszeroppanásos. Elek Gyurka kijárta az Egérnél, hogy ő is Rennes-be kerüljön.

Mellettem, a rendelő felé eső betegszoba-félen egy tüdőgyulladásos osztrák fiú feküdt. Pár nap múlva őt is Rennes-be vitték. A másik oldalon a májbeteg, rengeteget beszélő Biró őrmester ágya állt. Az én soromban feküdt még egy jogász-asztalos, aki a tenyerét vágta meg fejszével. A tüdőgyulladásossal szemben, a másik oldalon a szakállas osztrák „Józsi bácsi” volt a szobatársam, akinek a bal lába nagyujját zúzta össze egy sínzál. Szomszédja az idősebb félsváb, fülgyulladásos Süss bácsi feküdt. A sor végén lévő ágycsészéül nemsokára a ventillátorforgató Pulay Bandi foglalta el.

Első éjszakáim szörnyűek voltak. Sem lélegzetet venni, sem kielégezni nem tudtam az igen erős köhögési inger miatt. Csak legfeljebb egy percig tudtam gyors pihegéssel levegőt venni köhögés nélkül. Sajnáltam betegtársaimat, néhányszor felkeltem, és kint próbáltam sétálni, de ilyenkor többnyire

még erősebben vett elő a köhögés. Azt sem tudtam, voltaképpen mi a bajom. Elek Gyurka megtiltotta a dohányzást, de nem is kívántam a cigarettát.

Két nap múlva Gyurka, egyszerű, saját készítésű eszközeivel véresejtsülyedés-vizsgálatot végzett. Aznap mintha került volna. Este, felvételezés után átmentem az ő barakkjába. Hármásban vacsoráztunk, ő, én és Godál Jóska, egykori langensargeni társam, az írnök. Jóska korán szokott pihenőre térni. Amint kettesben maradtunk, Gyurka hozzáfogott. Hogy Kiss Lacinak 80, sőt több volt a vérsülyvéde, nekem korántsincs ennyi, csak magasabb a normálisnál, és ez nem sokat jelent.

Tüdőbaj, gondoltam, méghozzá fogolyként, fogolytáborban. Apám is ebbe halt bele. (Egy ősszel eladta a télikabátját, télen megbetegedett, tavasszal pedig otthagya anyámat két kisgyerekekkel.) El is keseredtem, meg nem is. Hazulról semmi hír sem érkezett. A pár száz magyar között már legfeljebb harmincan lehettünk, akik mit sem tudunk az otthoniakról. Sötét sejtelmek kínoztak. Vár engem egyáltalán valaki otthon? Van-e „otthon”? Időnként már-már kívántam a megsemmisülést. Nem is volt olyan riasztó a gondolat. Úgy éreztem, hogy már szinte összehaverkodtam a Kaszással.

Ha napközben alábbhagyott Biró őrmester bőbeszédűsége, gyorsan írtam egy verset. Hogy szavak útján kiadtam magamból a keserűséget, mint ha teleszívta volna tüdőmet levegővel. Keserű meg sós is volt ez a levegő, de éltető. Hát ilyesféle versek születtek akkor:

Új Szodoma után

*Egy Lót-nélküli büszke Szodomában
zuhant reám a kénköves pokol.
Most sóbálvánnyá változott a lábam;
lelkem helyén egy Holt-tenger honol:*

*aranyhalak vizében nem cikáznak,
a partja sós, kopár, kihalt határ,
s a gondolat, szárnyán a régi láznak,
ha eltéved, fölé meghalni jár.*

Gyurka már nagyon várta esténként az újszülött verseket. Godál Jóska megfőzte kekszből és esetleg véres hurkából álló pempő-vacsoránkat, és hamar elkészönt. Gyurkával sokszor éjjel egyig, sőt, még tovább beszélgettünk semmibe tűnt civil korunkról. Megismerhettem különös szerelmét, amely „Júliához”, a költőnőhöz fűzte. Beszélt bohém legénykora kalandos fordulatairól; feleségéről, akit terhes állapotban kellett otthagynia a bevonuláskor, beteg édesapjáról, akit úgy érezte, már nem lát viszont (ez így is volt). Csak orvosi pályájáról nem beszélt, pedig – mint azt később megtudtam – a törvényszéki orvostani intézetben kidolgozott tanulmányával országos pályázatot nyert.

Naponta csak 3-4 órát tudott aludni, én meg aludtam napközben is, olykor még a vizitek idején is (de ő nem keltett fel). Ezért fapriccsén üldögélve éjszakákon át beszélgettünk. A falra kezdetleges könyvespolc-félét szögeltek

az asztalosok, és ahányszor hátradólt, bevágta a fejét a szélébe. Ilyenkor csúnyán káromkodott, és csak azután folytatta. Rendszerint már másnap lett, amire kioltottuk a kis benzinlámpa lángját.

Verseimet sokra értékelte. Néha mutatott a sajátjaiból, amelyeket még fogságbaesése előtt írt. Az egyikre még emlékszem:

*A szélnek mindegy, a hullámnak mindegy,
 hogy merre hajt és hol vet partra minket,
 de kár a ködbetűnő szigetért,
 ahol a sok kincs ottmaradt elásva.
 Az életünknek mennyi emlékkincsét
 hagytuk mi ott a Kincses Szigeten!
 Ha most minket sziklához vág a végzet,
 jaj, nem megy vissza értük senki sem.*

Ez aztán egy éjszakára elegendő témát adott, hogy például a sok „kincs” szót mivel lehetne kiváltani, vagy milyen átfogalmazás javítana az utolsó négy soron. Aztán hirtelen témát váltott:

– Tudod, hogy Gyórfy Gyurkának kutya baja sem volt?

– Nem? De hiszen te mondtad, hogy idegösszeroppanás...

– Az idegesség még nem idegbaj vagy idegösszeroppanás. Egy kanna hideg víz meggyógyítja. De értékes fiúnak tartom, és úgy vélem, szolgálatot teszek a magyar színjátszásnak azzal, hogy egészségesen juttatom haza. Saját felelősségemre küldtem Rennes-be. Ott sokkal jobb a koszt a táborban, hamar oda került a kórházból. Jókat eszik, és nem kell dolgoznia. De téged nem küldelek Rennes-be, mert egoista vagyok, és ezért mellettem kell maradnod egészen a hazaszállításunkig. Kötelességemnek érzem, hogy te is egészségben érj haza. Ha titeket megmentelek, elmondhatom, hogy nem cél nélkül kerültem a táborba.

– Gyurka, beszélj őszintén. Súlyos az állapotom?

– Dehogy! – legyintett, bár kerülte a tekintetem. – Mellhártya-gyulladás, tenyéryi összenövés a baloldalon. Majd otthon sok tejes ételt egyél, ne napozz késő délelőttől kora délutánig, és lehetőleg ne dohányozz.

– Hogy van Kiss Laci?

– Menthetetlen. Egy-két hete lehet hátra. Várj csak! Eszembe jutott valami! Segíthetnének neki, hogy utolsó napjaiban ne lásson szükségét.

A másnap esti felvételezésnél kiállt a tábor népe elé.

– Bajtársak! Mindannyian ismeritek a karpaszományos Kiss Lacit, aki most a Rennes-i kórházban fekszik. Pár hete van csak hátra. Soha nem kerülhet haza otthonába, mint ti. Gondoljatok rá, amikor átveszitek a keksz-adagotokat. Tegyetek félre a hatból egyetlenegy az ő számára. Aki nem akar adni, ne adjon. Az összegyűlt keksz nagyon jól fog esni neki a régi fogolytársaktól. – Nem akadt olyan, aki sajnált volna tőle egy kekszet. Még Pulay Bandi is adott...

Tíz nap múlva jött meg Kiss Laci halálhíre. Mint mondják, sírt a meghatottságtól, amikor átadták neki a kis láda kekszet.

A Rewier élénk napközi beszélgetések színtere volt. A szakállas osztrák, „Józsi bácsi” – aki még egyáltalán nem volt „bácsi” korú – Süss bácsival csevegett. Józsi bácsi volt a legtürelmesebb beteg, akivel valaha találkoztam. Már hat hete lábadozott összetört lábujjával, amelynek Gyurka elmés kis tartószerkezetet agyalt ki, és készítettet el a műhellyel. A csontok hamar összeforrtak, csak az inak nem akartak még működni. Egész nap az ágya szélén üldögélt, és beszélgetés közben is sakkfigurákat faragott. Előbb alkalmas faanyagból egyforma hasábokat vágott ki, majd ügyes, keményebb papírból kialakított profilok alapján faragta ki az egyszerű, ízléses figurákat. Amíg ott voltam, legalább kilenc készletet alkotott, természetesen az azokat befoglaló és a kockás játékmezőt is tartalmazó dobozokkal együtt.

A jogász asztalos tenyerén is összeforrt a hosszú, mély baltavágás. Az inak szerencsére nem sérültek.

Már minden beteg ismertem meg Biró őrmester intim magánéletét, oroszországi frontélményeit, ottani felettesét, a zászlóst, aki a maga által kiégetett köpenyével szaladt a szanitécekhez, hogy akna csapott mellé, idegösszeroppanást kapott, küldjék haza (haza is küldték). Az őrmester különben mindenkit ellátott jótanácsokkal, hogyan bánjon az asszonynéppel (Pulay Bandi ilyenkor a breviáriumba mélyedt).

Bandival a Rewierben lassan-lassan helyreállt az a hang és stílus, amelyet annak idején az egyetemen használtunk. Belemelegedett a régi kultúrák összehasonlításába, ismertette a proto-solutréen kultúrkörre vonatkozó elméletét, majd hirtelen váltott:

– Hallottad, hogy ma sós halat kapunk? Kell az állati fehérje...

Vagy azzal szakította meg tudományos okfejtését:

– Kiszámítottam, hogy az ebéd legfeljebb 140 kalória. Ha sűrítőt is tesznek bele, akkor is legfeljebb 300...

A betegek a reggeliből másfélszeres adagot kaptak, másból viszont csak annyit, mint a kintiek. De egy kanál pempónél többet jelentett az, hogy nem kellett robotolnunk.

Tenyerem bőre hat hétig árulkodott a kovácsmesterségről. Megkeményedett, és a forró vasak beleégették az olajos, vasreszelékes piszkot. Csak hazaérkezésünk után finomodott vissza a bőröm.

Géza bá' nem feledkezett meg rólam. Az első időkben minden nap meglátogatott. Kezembe nyomott egy-egy darab kenyeret:

– Az André hozta.

– Édesapám – toltam vissza a kezét –, ez a tied. Nem én dolgoztam meg érte.

– Ne vitatkozz, ezt már félretettem neked. Szabad itt dohányoznod? – és már húzott is elő egy marék dohányt a zsebéből.

Azt hiszem, kezdte belátni, hogy Gyurka társasága több nekem, mint az övé. Lassan elmaradozott, de amint erőre kaptam, én adtam vissza látogatásait a műhelyben. Láttam, hogy jólesik neki.

Egy nap hoztak egy osztrákot, aki külső munkán a felső karját törte. Gyurka helyreigazította a csontot, begipszelte a kart, és a szerencsétlenül jártat beküldte Rennes-be. Este lerajzolta a két törött csont rész helyzetét, és azt, hogy milyen módon igazította helyre őket.

Néhány nap múlva visszaküldték az osztrákot a karjáról készült röntgenfelvétellel együtt. A kísérőlevélen az állt Gyurka csont-illesztéséről: *Ideale Stellung* (ideális állás).

– Ne legyenek beképzelt! – mondta rá Gyurka.

Primitív eszközeiből kis vegyészeti laboratóriumot hozott össze. Megállapította például, hogy a „kenyér” még nyomokban sem tartalmaz keményítőt.

A répához néhány hétig pár szem sárgarépat adtak a franciák. Közös megegyezéssel a szakácsok ezt hétköznap nem főzték be, hanem összegyűjtötték, és ebből lett a vasárnapi levesünk. Otthon a foglyok többsége bizonyára otthagya volna, de akkor a tarlórépa után folségesnek tetszett.

Aztán a répát rövid időre a karfiol, majd a póréhagyma váltotta fel. Szeretem a főtt hagymát, de a hagymaleves tápértéke kevés. Az útépitésen dolgozóknak egy félóra múlva már olyan étvágyuk lett tőle, hogy a falat kaparták volna. De a hagymakor sem tartott soká, felváltotta a szárított, őrölt borsó. (Valami lótakarmány volt ez akkor Franciaországban.) Az ebből készült leves keserű volt, sosem tudtam végigenni, odaadtam Bandinak. Inkább a reggeli pempőből hagytam ebédre is egy keveset.

Valaki kíváncsiságból közvélemény-kutatást végzett, ki milyen ételt készíttetne, ha estére otthon lehetne. A nagy többség palacsintát vagy mákos-tésztát kívánt, és legfeljebb 15 százalék kért volna paprikás vagy rántott csirkét. Tehát elsősorban az édesség hiányzott.

Egy idő óta sok könyv és folyóirat érkezett a táborba. Elek Gyurka barakkjának felét alakították át könyvtárnak. Francia folyóiratok nagy, képes riportjaiból értesültünk a magyarországi eseményekről. Szálasiék perének tárgyalásairól, az akasztásokról, az új kormányról és az inflációról. Olyasmiket is olvashattunk, hogy „a Kálvin tér és az elegáns Váci utca nincs többé”, de olyat is, hogy „az új hídon elegáns autók robognak át”. Hát Budapesten olyan hajóhidat építettek, amelyen nemcsak gyalogosok, hanem autók is közlekedhetnek?! – gondoltuk büszkén (pedig nem tudtuk, hogy a hegesztett vas Kossuth-hídról volt szó).

A képeslapokban és az újságokban az első helyet természetesen a francia hazai hírek foglalták el. Az egyikből értesülhettünk a francia műszaki technika csodálatra méltó alkotásának, a rövid idő alatt felépített új kehli Rajnahídnak az átadásáról.

A könyvtári könyvek között felfedeztem egy kétkötetes francia lírai antológiát. Verlaine-t Lózsa Berci kérte ki, és olvasta.

Amikor a jogász tenyérsebe teljesen begyógyult, helyébe még aznap Bakucsonisz került. A litván kinti munkán másodmagával egy táviróoszlopot vitt a vállán. Társa megbotlott, elejtette, és a nehéz faoszlop vége a fejéhez csapódott. Kisebb agyrázkódással hozták a Rewierbe. Gyurka három napi fekvést írt elő, de a litván már aznap felült. Folyékony, de igen sajátos németiséggel panaszkodott, hogy nem bírja a tétlenséget. Erőszakkal kellett ott tartani. A második nap bekötött fejével kiszökött a Rewierből a WC-k és a konyha körüli teendőihez.

Egy orosz bizottság érkezett terepjárón. Kiderült, hogy a kárpátaljaiak meg a litvánok lakóhelyük alapján szovjet-orosz állampolgároknak minő-

sülnek, és így hazautazhatnak. Örültek a szabadulásnak, csak Bakucsonisz ögyelgett lógó orral.

– Mi van Matthiasz? Nem örülsz, hogy hazamész?

Legyintett, és mutatta, hogy fel fogják akasztani.

– De miért?

– Deportáltak vonatjait kísértem...

Százötven holdja és négy gyerekes, népes családja volt. (Egyiket sem néztem volna ki belőle.)

Volt néhány Felső-Tisza vidéki fogoly is a táborban. Hogy szabaduljanak, kárpátaljaiak adták ki magukat. De az őket kifagató orosz tiszt a legkisebb ruszinföldi falut is ismerte, és hamar rájött az igazságra.

Mint már annyiszor, most is hallottunk a magyar foglyok hazaszállításáról. Egy év óta minden ilyen hír valótlannak bizonyult, ennek sem hitt senki.

A Rewierben új foglalatosságot találtam magamnak, amely még jövedelmezett is. Díványrugó-vésőimmal gyűrűkre monogramokat véstem. Géza bá' alumínium képerketet állított össze felesége számára, és a keretet a műhelyben dolgozókkal aláíratta, én pedig rágravíroztam a neveket.

A vékony, sápadt, szemüveges fiút harmadszori szökése alkalmával is elkapták. Ezúttal egy ellenvonat mozdonyvezetője vette észre, hogy a szeszkocsiban a szén között lapul valaki. A következő állomáson visszatelefonált, így került ismét Rennes-be a szökevény. Ott menetrend szerint összeverték, és bevágták a prison-ba. Az ott töltött hónap után került vissza hozzánk.

A hideg élelemhez valami kenhető masszát kaptunk. Ez volt az Olleca, amely színre és halmazállapotra a túlolajozott gitthez hasonlított. Nem sok íze volt, de – mint Bandi felfedezte a dobozán – 10 dekája 600 kalóriát tartalmazott. Ennyit ugyan nem, csak annyit kaptunk belőle, hogy néhány kekszet meg tudtunk kenni vele. Godál Jóska, a Rewier-beli szakácsunk ettől kezdve ezzel főzte össze a pempő-vacsoránkat. Az Olleca és persze a stáb félig titkolt különadagja kiapadhatatlan forrása lett a HHHH-strófáknak.

Elek Gyurka forradalmi terveket forgatott a fejében. Megbuktatja Soltészt, az egész stábot, és tisztességes foglyokból új vezetőséget szervez. Már előre dörzsölgette kezeit arra a gondolatra, hogyan fogja kirúgni Kovács Jóskát, a tolmácsot. Látni sem bírta a tanárt nyegle tartása, új lovaglónadrágja és elmaradhatatlan lovaglópalcája miatt.

Gyurka szenvedélyes dohányos volt. Néhány nap alatt nyakára hágott a 40 grammos csomagnak. Aztán csak a kínálásokra várt, de a viláért sem kért volna. Egész nap ideges volt, és káromkodott.

Egyszer, amikor már végleg nem bírta a nikotinéhséget, elhatározta, hogy bemegy Rennes-be a felvételező teherautóval. Már kitudta, hogyan juthat ott dohányhoz, sőt, aktív cigarettához. Az Egér becsülte őt, megadta az engedélyt. A kamiont a hadifogoly viszonylatban is mosdatlan szájú Sári Gábor vezette. Délutánra értek vissza, de dohány nélkül. Gyurka néma maradt, pedig akadt elég megtárgyalni való: aznap este nem kaptunk hideg élelmet.

Vacsoraidő után megkínáltam. Látható élvezettel szippantott kettőt, hátradólt, belevágva a fejét a polcba. Ekkor szólalt meg először:

– Az istenit! Hányszor elhatároztam már, hogy kidobom ezt a vacakot!

Aztán megint hosszan hallgatott. Végre ünnepélyesen kijelentette:

– Nem megyek többé Rennes-be!

– Miért? Mondd!

Óvatosan hátradőlt, elhelyezkedett.

– Hát... bementem Rennes-be. A város nem túl nagy, akkora lehet, mint Debrecen vagy Szeged, de a forgalom nagyobb. Láttam közlől házakat. Európai házakat. Stukkókkal, gipsz kariatidákkal. Jártam az utcákon, ahol villamosok, kocsik, teherautók, luxusautók, elegáns járókelők és kifutófiúk nyüzsögnek. Láttam piacot, láttam mozit és vurslit kikiáltókkal, tarka bódékkal, zenekísérettel. Láttam impozáns templomokat és zöldeséges bódékat. Láttam üzleteket, fényes kirakatokat, és a kirakatokban mindenfélét, amit nálunk is lehetett kapni békeidőben. A hentesek boltjaiban kolbász és hurka. A pékeknél százféle kenyér és sütemény. A fűszereseknél tengeri halaktól hátsó-indiai fűszerekig minden. Láttam nagykalapú abbét, snájdíj katonatisztet, szurtos utcagyereket és újságárust. Láttam elegáns, kívánatos francia nőket és kifestett utcalányokat. Gyerekocsiban kisgyereket és kocsit toló nőrszöt. Láttam tehát azt az életet, amitől elszakadtam másfél éve. Aminek a képe már elhomályosult, és ezért nem is kínozott. De most mind ezt láttam, a valóságban. Hát ezért nem megyek be többé Rennes-be! – fejezte be hátradőlve, fejét újfent a polcba verve.

Másnap délelőtt azonban újra felkértezkedett a felvételező autóra. Ez alkalommal már cigarettákkal tért haza. Erőre kapva én is rágyújtottam. Gyurka hagyta. Megint átbeszéltük az éjszakát.

Józsai bácsi egy sakk-készlettel ajándékozta meg Gyurkát, aki csak az alaplépéseket ismerte, de attól kezdve minden este sakkoznom kellett vele. Csak hogy meglegyen az illúziója. Csak hogy azt mondhassa, sakkozik. Persze sorozatosan megvertem. Egyszer azonban egy teljesen kiszámíthatatlan húzással bemattolt. De nem tudott örülni hihetetlen győzelmének.

Sakkozás közben mesélte el a kreuznachi 9/b-korból a fejbe lőtt TF-es fiú halálának körülményeit:

– Az asszony ügyetlenül dobta az almát, túl magasra, de nem elég messze. A fiú pár lépést szaladt előre érte. Az arab lövésére elvágódott. Elég közel voltam hozzá, láttam, hogy még él, és bár sejtettem, hogy menthetlen, futni kezdtem feléje. Az őr kiáltott valamit, és rám fogta a puskát. Tudtam, hogy vöröskeresztes karszalagom ellenére lepuffant, ha közelebb lépek. A bizottság odaérkezéséig sakkban tartott, hogy bizonyíthassa, a fiú 15 méternél közelebb jött a drótkerítéshez.

A francia táborparancsnok katonai lánctalpason ért oda. Talán tartott a foglyoktól, mert fegyveresek is kísérték. Emlékszel, odaparancsolta az egész tábort...

– Én nem voltam ott, valami kifogással kihúztam magam.

– Jól tetted. Ámbár a jelenetet sajnálhatod. Mindent én láttam a legjobban, mert már ott voltam a fiú közelében. Széthasadt koponyájából kilátszott a véres agyvelő. Akkor már nem volt benne élet. A magyar tömeg nyomult fölfelé. Láttam a dühöt a mélyen ülő szemekben. És a foglyok jöttek, egyre feljebb és egyre gyorsabban. Sok száz csontváz-sovány, kemény, elszánt arcú lény. A francia parancsnok arcára rémület ült ki. Félt a fegyverek és a tank ellenére is! A tömeg már csaknem odaért. A parancsnok már

valami akció utasítására készült, amikor a magyarok hirtelen megálltak. Tudtam, nem a fegyverek, nem a tank miatt, hanem mert megpillantották a halottat. És a halálnak nagyobb a tekintélye, mint a francia tanknak...

A sakkozás szüneteiben Gyurka valami olyan szerkezet elvét vázolta fel, amivel szerinte ki lehetne mutatni a kézfejtől az ujjak vége felé áramló „kézdelejesség” irányát és intenzitását. Komolytalannak tartottam az egészet, de a feladat érdekelt, és törtem a fejemet a megoldásán. Végül elkészítettem egy igen érzékeny, vékony papírpalástú hengerkét, ami tűhegyen egy kis faszlop tetejére vert szög fején parányi erővel is igen könnyen forgásba volt hozható. Hosszú éjszakákon át kísérletezgettünk az általa feltételezett „kézáramokat” igazoló hengerkével. Forgásba hozható-e mindkét kezünkkel? Gyorsabban forog-e feszítettebb agymunka végezésekor, vagy lassabban? Mi befolyásolja még a forgást? Lehet-e hőáramlat a forgómozgás oka? Amíg a primitív, de igen érzékeny szerkezettel kísérletezgettünk, nem gondoltunk másra, és igen gyorsan múlt az idő. És mindvégig éreztük, hogy barátságunkhoz egészen más háttér, más környezet illene.

Egyik este Gyurka váratlanul kijelentette, hogy megszökik. Rennes-be autózik orvosságokért, és nem tér vissza. Először azt gondoltam, hogy csak fantáziál. De nem, komolyan, a legkomolyabban gondolta. Próbáltam lebeszélni, hogy ez még tökéletes francia nyelvtudással is teljességgel reménytelen vállalkozás. Hiába. A fejébe vette, hogy május elején megszökik.

– A hadifogoly becsületbeli kötelessége, első és legfontosabb feladata az, hogy megszökjék – mondta.

Bár enyhült a mellhártya-bajom, napközben csak ültem vagy feküdtem, hallgattam a tábor neszeit-lármáit. A műhelyből az üllő csengését. Az asztalosok állandó kopácsolását, kis fajtátékokat készítettek az örök gyerekeinek.

Ez a nem közhasznú tevékenység is lelepleződött. Hamon és Rouillard ordította:

– *Nom de Dieu! Nom de Dieu!* (Isten neve!)

Vagy:

– *Mère de Dieu!* (Isten anyja!)

Oláh Gabi ezen sokat mulatott, mert úgy értelmezte, hogy *Merde de Dieu* (merde: ürülék).

Józsi bácsi faragta a sakkfiguráit. A stáb lopta a kekszet és az Ollecát. Az Egér természetéhez nem illő, nagy léptékekkel, rendellenességet szimatolva járt körül. Pulay Bandi számítgatta a napi kalóriáit (soha nem volt 2000 sem). Gyurka pedig esténként belevágta a fejét a polcba.

– *Merde de Dieu!*

HAZAFELÉ

Május elseje a táborban is munkaszüneti nap volt. Minden ór láthatóan részeg volt. Könnyű lett volna kijutni a táborból, ha csak ezen múlt volna a dolog. De akkor már úgy tudtuk, ha hinni nem is mertük, hogy küszöbön áll a szabadulásunk. Gyurka is várt még a szökéssel.

Másnap két évfordulót is ünnepelhettem. Fogságba esésünk egyéves évfordulóját, ez pedig egybeesett a születésnapommal. A munka nemzetközi ünnepnapjára fejenként egy tojást és némi cukrot is kaptunk. Habosra kevert tojássárgája volt a születésnap tortám. Megünnepeltem, „hogy vállamon huszonöt év van már”. És nyomja erősen.

Hivatalosan harmadikán délelőtt közölték velünk, hogy rövidesen megyünk haza. Még aznap indultunk Rennes-be.

A betegekkel én is teherautón utazhattam, a többieknek gyalogolni kellett. Indulásunk előtt azonban még átestünk egy gyors motozáson. Holmim kényesebb, féltettebb részét Elek Gyurkához menekítettem, mert őt nem motozták meg. Franciaország ismét gazdagabb lett néhány pokróccal.

Egész úton esett, a gyalogosok bőrig ázva érkeztek a Rennes-i 1102-esbe. Géza bá'-t ott várta már az első levél hazulról, családja minden tagja megvan és egészséges. Sírt örömeiben. Én azonban még mindig nem kaptam hírt hazulról.

Megint együtt volt a baráti kör. Volt elég mesélnivalónk. És volt rá idő is, mert két napig gyülekeztek a külső csoportok: a Ploërmel-iek, a Brest-iek meg a többiek. Alaposan megrakodva.

Nem tudom, hogyan, de a magyarok néhány hónap alatt – akár koldus-szegény helyen is – szépen megszédtek magukat fogolyviszonylatban jó ruhaneművel. Sejtettük, sőt, tudtuk, hogy még néhány motozás vár ránk, ezért művészién más színű foltokat, álhasadásokat varrtunk ép ruhadarabjainkra. Papírból betűsablonok készültek, és segítségükkel jobb állapotban levő zubbonyaink és köpenyeink hátára a PG (*prisonnier de guerre*: hadifogoly), vagy a CICR (*Comité International de Croix Rouge*: Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság) betűket festettük, de fogkrémmel. (Ezeket eredetileg lemoshatatlan jelzésként alkalmazták a hadifoglyok holmiján.) Reméltük, hogy a „motozók” nálunk hagyják ezeket a „foltos”, „rongyos”, és főként „megbélyegzett” ruhadarabokat.

Egy ízben Bruz-ben kaptunk néhány amerikai katonai hálózásakat. Minthogy bizonyosak lehettünk, a franciák ezek hazaviteli gondjaitól is megszabadítanak minket, a szokatlanul hosszú cipzárakat kiszereztük, hogy legalább valamit megmentsünk belőlük.

Valóban volt motozás és valóban elszedték tőlünk a hálózásokat és egy kivételével a pokrócokat. Felhozzam-e a franciák dicséretére, hogy Rennesben már nem vettek el tőlünk ruhaneműt? Akkor el kell mondanom, hogy

mivel „büszkélkedtek”. Rennes-ben – a túlélési arányszámot tekintve – több fogoly pusztult el, mint a Bergen-Belsen-i német haláltáborban.

Itt és akkor láttam a legkülönösebb hadifogoly-„műveket”, a tetűmozai-kokat. A rettegett, de sokak által idővel megtúrt, megszokott élősökök ugyanis különféle színűek. Az eredetileg világos drapp vagy szürke állatok a jölkakottság fokától és annak idejétől függően a rózsaszíntől a vörösön át a sötétbarnaig terjedő színűek. Ezeket az egy-két négyzetmilliméter nagyságú mozaikemekeket a hozzáértők papírlapra ragasztva különféle tárgyú képeket alkottak. A legsikerültebbnek egy csaknem tenyérnyi portrét találtam. Lenin arcképét.

Két napig néhány fonnyadt salátafejen kívül semmi ételneműt nem kapunk. Esténként azt rágszáltuk vacsora helyett. De ez most már senkit sem bántott komolyan.

Május 5-én 1600 magyar fogoly indult haza egy 40 vagonos tehervonatban. Összesen nyolc ór kísért minket és az igen kevés enivalót. Szokásomhoz híven azonnal lefoglaltam magamnak a kis ablak melletti helyet, ezúttal a menetirány szerinti másik oldalon. Ugyanazokat a tájakat láttam, mint fél évvel azelőtt, így fogalmat alkothattam a közben bekövetkezett változásokról. Nézttem a francia vidékeket a feketefoltos tehenekkel, a széles sövényekkel elválasztott szántóföldekkel, a megcsonkított táviróoszlopokkal, és a háború gondosan megőrzött nyomaival. Sehol semmi újjáépítés. Az állomásokon a romok, roncsok fél évvel azelőtti állapotban. Viszontláttam azt az autókarooszériát is, amely jó darabot elfoglalt a keskeny szántóföldből. A parasztgazda szántás közben szépen kikerülte, pedig már fél évekkkel azelőtt néhányad magával pár méterrel odább hordhatta volna, szabaddá téve jó kétautónyi földterületet. Egy szétlőtt katonai autó, mint már odamenetben láttam, elfoglalta az országút felét. A járművek a másik oldali útszélből koptattak ki második sávot, így kettős cél valósult meg, egyrészt a közlekedés zavartalanul folyt, másrészt pedig a roncsautó háborús emlékművé nemesedett.

Harmadnap értünk Strasbourgba. A városon át egy kaszárnyába hajtottak. Újabb motozás, mindenkinek le kellett adni egy takarót. Igaz, hogy még az addigi motozások után is maradt minden fogolynál legalább egy, de az előttünk álló útra, a vagonéltre meg talán az otthoni hasznosításra is gondolva érhető, hogy mindenkéi ragaszkodott a nála maradthoz. Nekem még volt két pokrócom. Feláldoztam a silányabbikat, ketté vágtam, és egyik felét odaadtam annak, akinek egy sem volt már. A fél pokrócokat szépen összehajtogatva egészként szolgáltatottuk be. Darab, darab.

A kaszárnyában már vagy 200 magyar várakozott. Tudtuk, hogy a szelvény csak 1600 foglyot szállít haza, a többletnek tehát még egy hétig várnia kell a következőre. Most kik kerülnek ebbe a 200-ba? A régiiek, vagy mi, az újonnan érkezettek? És ha igen, a névsor elejéről vagy végéről kezdik a számolást?

Megjelent a Vörös kereszt is, és lengyel meg amerikai egyenruházati darabokat és lábbeliket osztott szét. Ez volna az a bizonyos *costume civil*? Nem tudom, minek alapján folyt az elosztás, mert hiába volt rossz a ruhám

és a bakancsom, nem adtak másikat. Csak hideg ételmezt kaptunk: kenyeret, retket és sós halat.

A franciaországi WC-kben nincs ülőke, csak egy kis nyílás a földön, előtte kétoldalt két bemélyedés a guggoló talpai számára.

A kaszárnyából egy másik vasúti állomásra gyalogoltunk. Ez az út még hosszabb és sokkal nehezebb volt. Az idő forróra fordult. Utoljára Bruz-ben kaptunk meleg ételt, igaz, az sem volt tápláló. A Rewier-beli pihenési korszak sem tett jót izomzatomnak. Az utolsó kilométereket a hátizsákom súlya alatt egyre görnyedtebben tudtam csak megtenni. Ahogy lépegetek-tántorgok a villamossínek között, megpillantottam egy csikket. Már rég nem szívtam igazi aktív cigarettát, ez pedig félhosszúságú is volt. Felvenni, és utána felegyenesedni, úgy éreztem, mindehhez nincs elég erőm. Aztán összeszedtem magam, felvettem, és nagy kínnal kiegyenesedtem. Valami magas, igen-igen magas építmény tornyosult előttem. Felnéztem.

Uramisten! Ez a strasbourgi dóm! Európa egyik legmagasabb templomtornyával! Schwilgué óriási, bonyolult, csodálatos naptár-óra automatájával! Ezt a felismerést azonban elnyomta a sikeres felegyenesedés és a csikk birtokba vétele feletti öröm...

Éppen ideje volt már hazaindulni.

A gyalogút hátralevő részében a nemrég lezajlott választási küzdelmek nyoma látszott. A falakon, a kerítéseken, de még az állomáson dögülő-rozsdásodó mozdonyokon is plakátok tömegének *Votez sur Oui! Votez sur Non!* (Szavazz Igen-re! Nem-re!) óriásbetűit olvashattuk.

Vége elértük a szerelvényt, amit 44 vagon alkotott! Úgy látszik, a Strasbourg-i várakozóknak is juttattak helyet rajta. Nyolc ősrünk fegyvertelen, fiatal fickó volt. Ha megállt valahol a vonat, engedték, hogy elhagyjuk a vagon vizet venni, vagy más tevékenységet folytatni. Azt mondták, hogy amint Magyarországra érünk, megkapjuk „Franciaország helyreállítási munkáiban való részvételért” járó bérünket frankban.

Elfoglaltam szokott helyemet az ablak mellett. Az ablakrácsot kivertem egy vasrúddal, kényelmesen nézegethettem a vidékeket. A Rajna előtt szóltam:

– Figyelem! Most jön a francia technika csodálatos alkotása, a kehli híd!

A szerelvény lassított. Recsegő, szinte ingó, egyvágányú gerendaszerkezeten döcögtünk át a Rajna keleti, német oldalára. Jó, hogy „a francia mérnökök csodálatos alkotása” kibírta a hosszú szerelvényt.

Ulm, Augsburg, München. A vidékek itt egészen más jellegűek voltak. És itt mindenfelé szembeötlő volt a gondos romeltakarítási és helyreállítási munkák eredménye. A romos pályaudvarokon is külön halmokba vagy csoportokba rendezve állt a sok azonos fajta hulladék és hasznosítható anyag a sántól a betonvasig, a téglától a sínszegig.

A földeken nem láttam egyetlen kihasználatlan négyzetmétert sem. Sehol parlagon hagyott föld, de sehol vadvirágos rét. Szabad természetet a németek csak a hegyeken, az erdőszél utolsó fája után hagytak, de a lankán máris a szántóföld szabályos barázdái és vetéssorai következtek.

Azután Ausztria, Salzburg, Linz. A Duna már tekintélyes folyóként hömpölyög hazafelé. Lassan gördültünk az Enns hídja felé. Lefelé fordított pus-

kával, kényelmesen sétáló Tommy jelezte az amerikai övezet határát. A híd túlsó fele már szovjet érdekező.

– Ott kezdődik Ázsia! – mondtuk. Nem tudhattuk, hogy ez tréfa-e vagy sem.

Elragadóan szép osztrák tájak között kanyargott a vonat. Ha megálltunk, óreink itt se hederítettek a leugrálókra. Néha meglátogattam Gyurkát is a szerelvény elején a betegszállító vagonban. Két megállás között gyakran ragadtam ott, de Gyurka nem engedett sokat együtt lennem a tbc-s betegekkel.

Egy este elhagytuk Wienerneustadtot. Éjfél előtt néhány perccel begördülünk egy állomásra. Megláttam az első magyar szót: KIJÁRAT.

Ágfalva! Magyarország!

Győrffy Gyurka rákezdedt a Szózatra. És ebben nem volt semmi mesterkéltség.

Kora reggel kinyitottuk a vagonajtót. Mintha a szabad levegővel a szabadságot engedték volna a sötét vagonba. Ép, helyreállított táviróoszlopok, rajtuk a huzalok rendben. Ni, ott mennyi tehén legel! Mégsem vitték ki a németek a teljes állatállományt?

Hullámszó, szép zöld vetések, és virágos rétek. Rét! Ilyen nincs külföldön. Igaz, Franciaországban vannak selymes füvű, bevetetlen földdarabok, de ennyiféle pazar tarkaságú vadvirág nincs sehol máshol a világon. Ittuk a virágok színét-illatát. Közben kegyetlenül éhezünk, de ki törődött már ezzel?

Az utolsó napon az örök kiosztották a maradék ételmet. Mint kiderült, Strasbourgban tíz napra valót vételeztek, de eddig csak a töredékét kaptuk meg. Most adtak fejenként egy tele csajkányi kekszet, egy egész kenyeret, szardíniát és egy tábla csokoládét. No meg 1 (azaz egy) szál angol cigarettát. (Azonnal leszavaztuk a juttatásból a nemdohányosokat, így nekünk 1 1/2 jutott.)

Szerelvényünk egyik megállása idején ellenvonat érkezett. Kitelepített sváb családokat szállított nyugatra. Tőlük tudtuk meg, mennyit ér a pengő. Egy magyar képű gazdaember átnyújtott nekem egy színes papírt.

– Nézzétek! – dicsekedtem. – Még haza sem értem, máris milliomos lettem!

Az egyik állomáson orosz katonák kínálgattak minket cigarettával: Munkás, Magyar.

A földeken dolgozó emberek-asszonyok mosolyogva integettek. Nem köptek, nem dobtak követ, nem lóttek, már nem Franciaországban voltunk.

Egy sorompónál lovas szekér várakozott. Ordítás hangzott a vagonunkból:

– Hé sógor! Itt a csomagom! – és már repült is ki az ajtón a fogolybatyu.

– Vigye haza, a következőnél leszállok!

Ha nyílt pályán megállt a vonat, néhányan búcsút intettek, és elindultak:

– Innen már csak egy ugrás haza!

Irigykedve néztünk utánuk.

Kaposvár, végállomás. Itt már magyar katonák sorakoztattak minket az épület előtt. Bent az úgynevezett szűrőtáborban hosszú listákkal vártak. Leválasztották a csendőröket, a keretlegényeket és mindazokat, akik ellen közben panaszt emelt valaki.

Soltészról kiderült, hogy csendőraltsisz volt. Ott is fogták.

A francia örök eltűntek, 1800 „önkéntes munkás” félévi munkabérével együtt. (Remekül fizető foglalatosság volt a fogolykísérés!) De az állomáson

már örök nélkül, szabadon járálhattunk, várva a pesti vonatot. És szabadon kapaszkodhattunk fel utoljára együtt a szerelvényre.

Hajnalban értünk a Déli pályaudvar borzalmasan összerombolt egykori épülete helyére.

Gyurkával némán néztük a romokat. Ma megtudunk mindent. Kábán tettünk pár lépést a Várhegy felé.

Kopott ruhás nő jött szembe.

– Honnan jöttek? Oroszországból?

– Nem. Franciaországból.

– Nyugatról? Akkor maguk *nyugatosok!*

Legalább magunkról megtudtunk, inkább megsejtettünk valamit. De a sejtéstől nehezebbek lettek a lépteink.

A villamosok csörömpölése elnyomta a volt foglyok teljesen fölöslegessé vált edényeinek zörgését.

Nekiindultunk a városnak, a világnak.

12382/04

NYUGATOSOK

A második világháború folyamán hadifogolyként nyugatra került magyarok hazatérve egyaránt megkapták a megbélyegző „nyugatos” jelzőt, itthon másodrendű állampolgárokká lettek, nemigen kaptak állást, nem voltak politikai jogaik, hacsak nem igazolták őket. A szerző e munkája a korábbiaktól eltérően emlékirat, Ponori Thewrewk „nyugatossá” válásának a történetét eleveníti fel. A háború utolsó szakaszában hívták be katonának, azonban a Szálasi-uralom elején megszökött alakulatától. A rá váró statáriális „felkoncolástól” csak egy amnesztia-rendelet mentette meg. További szökési kísérletei sem tudták megakadályozni, hogy fegyvertelen alakulatával együtt Németországba szállítsák, és ott hadifogságba essék. Az amerikai, majd francia fennhatóság alatt, német- és franciaországi táborokban töltött időszak eseményeit a szerző kendőzetlen formában tárja az olvasó elé.

*

Ponori Thewrewk Aurél 1921-ben született kistisztviselői családban. A csillagászat iránt gyermekkorától kezdve érzett vonzódása tartósan bizonyulván a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be. 1944-ben matematika-fizika tanári oklevelet és szakcsillagászati képesítést nyert. 1944 és 1948 között az egyetemi Csillagászati Intézet gyakornoka, bár közben katona, illetve hadifogoly. 1946-tól tanárként működött. 1951–1961-ben között a Geofizikai Mérőműszerek Gyárában kutató technikus, majd kutató mérnök. 1962-től 1975-ig a Táncsics Könyvkiadó szerkesztője. 1963-tól a TIT Uránia Bemutató Csillagvizsgáló igazgatóhelyettese, majd 1975-től az Uránia és a 1977-ben megnyílt Budapesti Planetárium igazgatója. 1981-ben nyugdíjba vonult. A kötött elfoglaltságoktól megszabadulva a csillagászat kronológiája és története területén fejtett ki munkásságot. Közel egy évtizedig adta elő az ELTE TTK csillagászati tanszékén „A csillagászat története” című tárgyat. A *Csillagok a Bibliában* (1993) című műve a bibliai leírások mögött fellelhető csillagászati vonatkozásokat tárja fel. A *Divina Astronomia* (2001) a nagy középkori költő, Dante műveiben sokszor rejtett formában megtalálható csillagászati utalásokat és korukat meghaladó nézeteket mutatja be. A *Hajnali Szép Csillag* (2003) a Mária-mítoszok háttérében meghúzó csillagászati vonatkozásokat tárja fel.

HADIFOGOLY-EMLÉKEZÉSEK

97896391501232